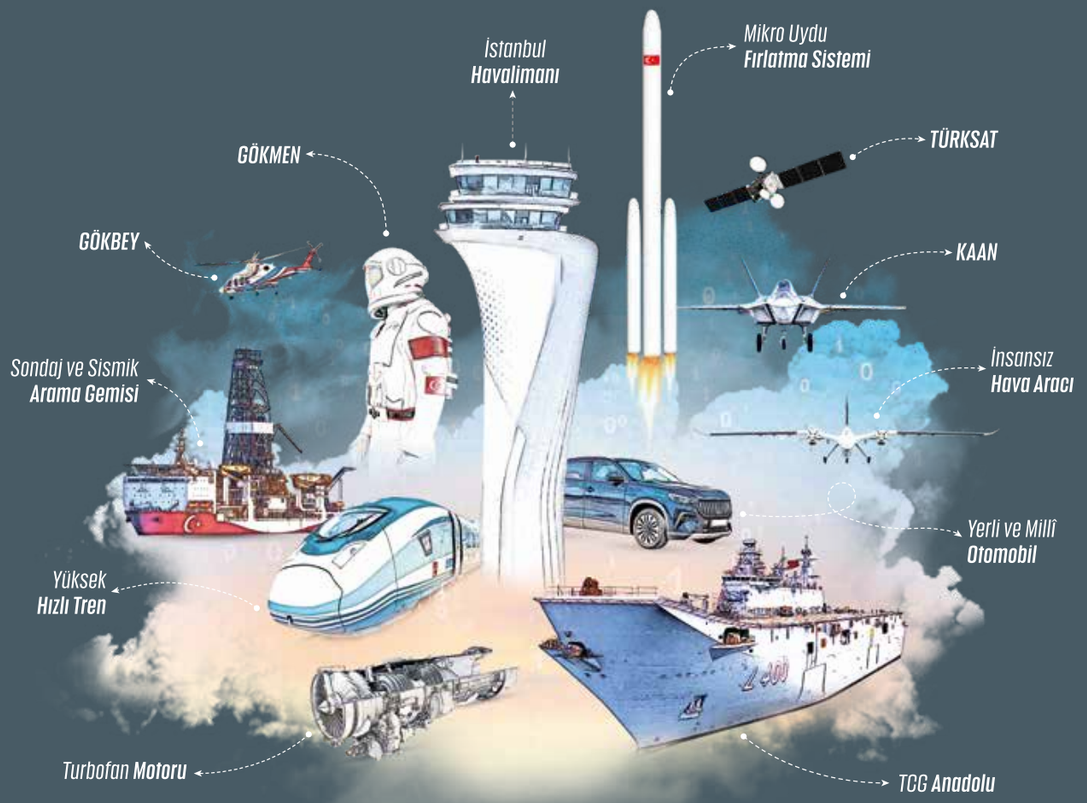
Bu kitaba sığmayan daha neler var!

eba
www.eba.gov.tr

Karekodu okut, bu kitapla ilgili EBA içeriklerine ulaş!

Teknoloji Yolculuğumuz

BU DERS KİTABI MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞINCA ÜCRETSİZ OLARAK VERİLMİŞTİR.
PARA İLE SATILAMAZ.

Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin Beşinci Maddesinin İkinci Fıkrası Çerçevesinde Bandrol Taşıması Zorunlu Değildir.

Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12.Sınıf Ders Kitabı

T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI | ORTAÖĞRETİM | DERS KİTABI

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ

12. SINIF

ORTAÖĞRETİM

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ

12. SINIF

Ders Kitabı

Yazarlar

Dr. H. İsmail DOĞAN

Feramuz YILMAZ

Sümeyye ÖZKAN

Yusuf ÖZTÜRK

DEVLET KİTAPLARI

....., 2026

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI NO 9834
DERS KİTAPLARI DİZİSİ NO.....2093

Her hakkı saklıdır ve Millî Eğitim Bakanlığına aittir. Kitabın metin, soru ve şekilleri kısmen de olsa hiçbir surette alınıp yayımlanamaz.

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR

Dil Uzmanı

Ufuk AYBORAN

Görsel Tasarımcı

Ferhat SAYGINER

Umur ÖÇ

Program Geliştirme Uzmanı

Mustafa ARSLANTAŞ

Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı

İman DEMİRCİ

Rehberlik Uzmanı

Hacer KAPTAN

ISBN 978-975-11-8641-6

Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulunun 28.02.2024 tarih ve 08 sayılı Kurul kararı ile 2025-2026 eğitim öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile Ders Kitabı olarak kabul edilmiştir.

Kurulca bu kitabın kabul edilmiş olması ders kitabından yayınevi ve yazarın sorumluluğunu kaldırmaz.

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'şım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

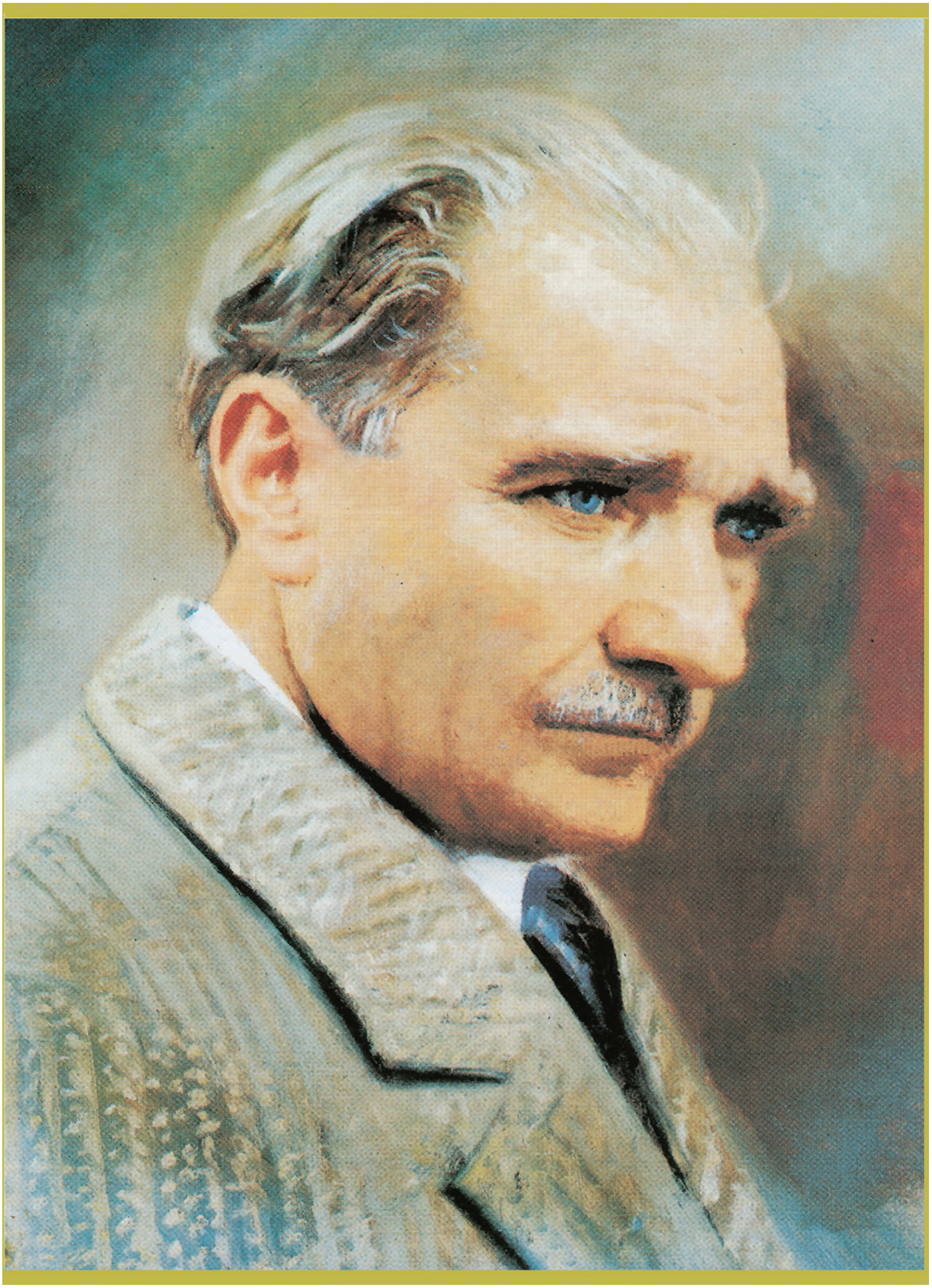
GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

Organizasyon Şeması 8

1. Ünite İSLAM VE BİLİM 10

1. Din ve Bilim İlişkisi 12
2. İslam Medeniyetinde Bilim ve Düşüncenin Gelişimi 17
3. İslam Medeniyetinde Öne Çıkan Eğitim Kurumları 21
4. Müslümanların Bilim Alanında Yaptığı Öncü ve Özgün Çalışmalar 31
5. Kur'an'dan Mesajlar: Fatır Suresi 27-28. Ayetler 41

Ünitemizi Değerlendirelim 43

2. Ünite ANADOLU'DA İSLAM 46

1. Türklerin Müslüman Oluşu 48
2. Dinî Anlayış ve Kültürümüzün Oluşmasında Etkili Olan Bazı Şahsiyetler 53
3. Kur'an'dan Mesajlar: Nisa Suresi 69. Ayet 65

Ünitemizi Değerlendirelim 67

3. Ünite İSLAM DÜŞÜNCESİNDE TASAVVUFİ YORUMLAR 70

1. Tasavvufi Düşüncenin Oluşumu 72
2. Tasavvufi Düşüncenin Ahlaki Boyutu 75
3. Kültürümüzde Etkin Olan Tasavvufi Yorumlar 76
4. Kur'an'dan Mesajlar: Hucurat Suresi 10. Ayet 92

Ünitemizi Değerlendirelim 94

4. Ünite GÜNCEL DİNÎ MESELELER 96

1. Dinî Meselelerin Çözümünde Temel İlke ve Yöntemler 98
2. İktisadi Hayatla İlgili Meseleler 101
3. Gıda Maddeleri ve Bağımlılıkla İlgili Meseleler 109
4. Sağlık ve Tıpla İlgili Meseleler 114
5. Kur'an'dan Mesajlar: Enam Suresi 151 ve 152. Ayetler 118

Ünitemizi Değerlendirelim 121

5. Ünite HİNT VE ÇİN DİNLERİ 124

1. Hinduizm 126
2. Budizm 132
3. Konfüçyanizm 137
4. Taoizm 141

Ünitemizi Değerlendirelim 145
Sözlük 148
Kaynakça 152
Cevap Anahtarı 156
Görsel ve Genel Ağ Kaynakçası 156
Türkiye'nin Mülki İdare Bölümleri ile Kara ve Deniz Komşuları Haritası 157
Türk Dünyası Haritası 158

ORGANİZASYON ŞEMASI

(Üniteler - Sorular - Sözlük - Kaynakça)

Ünite kapağı

Ünite numarası

Karekod (Ünite PDF)

Ünite adı

Ünite dijital sunu karekod

Kazanımlar

Kavramlar

Ünite hazırlık soruları

Motivasyon Bölümü

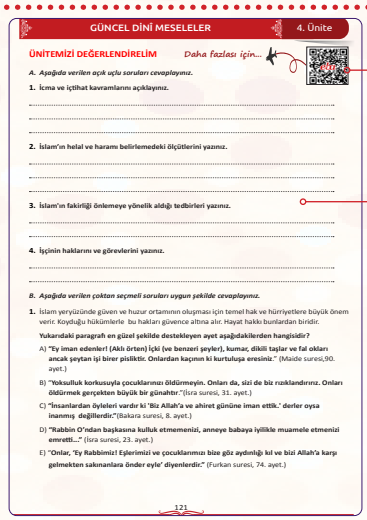
Etkinlik kutusu

Ünite metni

Bu karekod ile ilave sorulara ulaşabilirsiniz.

Değerlendirme soruları: (Açık uçlu, Çoktan seçmeli, Boşluk doldurma, PİSA türü)

Sözlük
Kitabınızda geçen belli başlı kavramların anlamlarına buradan kolayca ulaşabilirsiniz.

Kaynakça
Kitabınız hazırlanırken faydalanılan kaynakların listesi

ORGANİZASYON ŞEMASI
(Etkinlik Kutuları - Kısaltmalar - Karekod)

BİLGİ KUTUSU

YAZALIM

DERS DIŞI ETKİNLİK

BİLİYOR MUSUNUZ?

Bu kutucuklarda, işlenen konunun daha iyi kavranması ve akılda kalabilmesi için aktarılan bilgiler ışığında yapabileceğiniz etkinlikler bulunmaktadır.

YORUMLAYALIM

TARTIŞALIM

ŞİİR DİLİYLE

Bu kutucuklarda, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak bilişsel ve duyuşsal etkinlikler bulunmaktadır.

KISALTMALAR

bk.	bakınız
cc	cellecelalüh
çev.	çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	editör
E.T.	erişim tarihi
Hz.	Hazreti
haz.	hazırlayan
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
öl.	ölümü
sav	Sallallahü aleyhi vesellem
ra	radıyallahüanh radıyallahüanha radıyallahüanhüma radıyallahüanhüm
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	tahkik eden
ts.	tarihsiz
vb.	ve benzeri
Yay.	yayınları
yy.	yüzyıl

Kitabınızda bulunan karekodlar ile kitabınızın EBA'da bulunan PDF'sine, ünitelere ve işlenen konu ile ilgili materyallere ulaşabilirsiniz.

1. ÜNİTE

Ünite özet sunusu

Ünite pdf dosyası

İSLAM VE BİLİM

Neler Öğreneceksiniz?

1. Din-bilim ilişkisini
2. İslam medeniyetinde bilim ve düşüncenin gelişim sürecini
3. İslam medeniyetinde öne çıkan eğitim ve bilim kurumlarını
4. Müslümanların bilim alanında yaptığı özgün çalışmaları
5. Fatır suresi, 27-28. ayetlerde verilen mesajları

ANAHTAR KAVRAMLAR

- ☑ âlim
- ☑ bilgin
- ☑ bilim
- ☑ ilim

ÜNİTEMİZE HAZIRLANALIM

1. İslam'ın ilim öğrenmekle ilgili tavsiyeleri hakkında neler biliyorsunuz?
2. Yaşadığınız bölgede geçmişte eğitim kurumu olarak hizmet vermiş tarihî eserler hakkında bilgi veriniz.
3. Müslüman bilim insanlarından kimleri tanıyorsunuz? Örnekler veriniz.
4. Orta Çağ'ın Avrupa'da "Karanlık Çağ", İslam dünyasında ise "Altın Çağ" olarak isimlendirilmesinin sebepleri neler olabilir?

1. DİN VE BİLİM İLİŞKİSİ

Müslüman bilginleri astronomiyle ilgilenmeye yönelten sebepler neler olabilir?

Din, Yüce Allah tarafından peygamberler aracılığıyla insanlara bildirilen kurallar bütününe denir. Dinin kaynağı; her şeyi yaratan, yaşatan ve her an kontrolü altında tutan Allah'tır (cc).*

Allah (cc) sonsuz **ilim** ve kudreti ile yarattığı kâinatta kusursuz bir sistem kurmuştur. Her varlık bu sistemin işleyişi içerisinde varlığını sürdürür. Yüce Allah'ın kader kavramı çerçevesinde koyduğu ve yönettiği bu sisteme "âdetullah" veya "sünnetullah" denir. Nitekim Kur'an'da **"Allah'ın öteden beri süregelen kanunu budur. Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın."**[1] buyrularak bu gerçeğe dikkat çekilmektedir.

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de **"Onlar göklerin ve yerin yönetimi üzerinde ve Allah'ın yarattığı şeyler üzerinde düşünmediler mi...?"**[2] buyurmaktadır. Bu ayette insanların dikkati göklerin ve yerin yönetimine çekilmiş ve böylece insanlar göklerin ve yerin hangi kanun ve prensiplere bağlı olarak meydana geldiği üzerinde sistematik düşünmeye sevk edilmiştir. Müslümanlar, işte bu motivasyonla insanı ve içinde yaşadıkları kâinatı anlamaya yönelmişlerdir.[3]

Düşünen ve sorgulayan bir varlık olan insan, Âdem'den (as)** beri doğa olaylarının nasıl meydana geldiğini her zaman merak etmiştir. Bu merak, insanoğlunu Dünya ile diğer gezegenler ve yıldızlar arasında nasıl bir ilişki olduğunu araştırmaya sevk etmiştir. Yapılan bu araştırmalar keşiflere ve bilimin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Görsel 1.1: İnsanoğlu yaşadığı evreni merak etmekte ve araştırmaktadır.

* "Cellecelalüh" ifadesinin kısaltılmış şeklidir. "Şanı yüce olan" anlamına gelir.
** "Aleyhisselam" ifadesinin kısaltmasıdır. "Allah'ın (cc) selamı onun üzerine olsun." demektir.
1 Fetih suresi, 23. ayet.
2 Araf suresi, 185. ayet.
3 bk. Şakir Kocabaş, "İslam ve Bilim", *Divan 1*, (1996), 71-72.

İlim ve **bilim** kavramları geçmişte birbirlerinin yerine kullanılmış olmakla birlikte İslam kültüründe dinî konuları araştıran disiplinler için daha çok **ilim** kavramı kullanılır. Bilim ise kâinatta Allah (cc) tarafından yaratılan sistemi; akıl, deney ve gözlem metoduyla araştıran ve sistem içindeki sebep-sonuç ilişkilerini keşfederek insanlığın hizmetine sunan disipline denir. Bilim, metodolojik yaklaşımlarla elde edilen verilerden oluşur. Bu veriler, Allah'ın (cc) yarattığı sistem hakkında bizleri aydınlatır. İslam'a göre kâinatı yaratan ve kâinattaki bütün sistemleri kuran Yüce Allah'tır. Dolayısıyla bilimsel bilgilerin de Yüce Allah'ın yarattığı bu ilahi sistemle uyumlu olması beklenir.

Görsel 1.2: Deney, bilimsel bilgiye ulaşma yollarından biridir.

İnsan bilim sayesinde hem kâinatı anlama hem de elde ettiği bilgileri tekniğe dönüştürerek hayatını kolaylaştırma çabasındadır. İslam ise insanın bu çabasına ışık tutarak hayata yön vermekte ve insanın kâinatı "anlama" gayretini desteklemektedir. Kâinattaki fiziksel ve biyolojik bütün yasaları yaratan Yüce Allah'tır. Bundan dolayı İslamiyet'in, insanın bu anlama gayretine karşı olması ve Kur'an ayetlerinin de bilimle çelişmesi düşünülemez.[4]

Bilim bir taraftan sürekli ilerlerken diğer taraftan da geçmişte bilimsel olarak kabul edilmiş bazı bilgilerin de geçersizliğini ortaya koymaktadır. Örneğin 1930 yılında keşfedilen ve Güneş sisteminin dokuzuncu gezegeni olarak kabul edilen Plüton'un gözlem tekniklerinin gelişmesiyle gezegen nitelikleri taşımadığı tespit edilmiştir. Bundan dolayı da 2006 yılında Uluslararası Astronomi Birliği tarafından gezegen listesinden çıkartılmıştır. Dolayısıyla bilimsel gelişme olarak kabul edilen birtakım çalışmaların zamanla değişmesi söz konusu olabilmektedir.[5]

YORUMLAYALIM

Büyük bir organizasyon ve hayal gücünün eseri olan Göbeklitepe, bu büyüklükteki en eski anıt ve ilklerin ötesinde birçok anlamda tarihin sıfır noktasını oluşturmaktadır. İnsanın avcı toplayıcı olarak yaşamını sürdürdüğü bir dönemde ileri düzeyde mimarlık gerektiren tapınaklar inşa etmesi tüm dünyada şaşkınlık yaratmıştır. Göbeklitepe ile ilgili bahsi geçen bilimsel veriler, arkeoloji çalışmalarında Neolitik Dönem ile ilgili kuramsal çerçevenin ve tarihlendirmelerin yeniden değerlendirilmesini gerektiren önemli bilgiler vermektedir.

(Genel ağdan alınmıştır. E.T. 08.08.2023)

Verilen bilgi notunu, bilimsel bilginin değişebilirliği açısından yorumlayınız.

4 bk. Alparslan Açıkgenç, *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim* (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), 11.
5 bk. Açıkgenç, *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*, 11.

Yüce Allah, birçok ayetinde insanlara akıllarını kullanmalarını ve doğada olanları gözlemleyip araştırmalarını emretmektedir. Böylece insanoğlu kâinattaki bu eşsiz düzenin Yüce Allah'ın (cc) yaratma sıfatının bir tecellisi olduğunu görecektir. Bu konuyla ilgili olarak Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: **"Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır. (Böyle iken) yemişlerin bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır."**[6]

Kur'an'a göre ilim sahipleri ilimlerinde derinleştikçe Allah'ın (cc) varlığı ve kudretini daha iyi anlar ve O'ndan hakkıyla korkan gerçek müminler olurlar.[7] İslam'a göre bilim; Allah'ı (cc) ve Yaratıcı'nın kanunlarını tanımanın, olgun bir mümin olmanın yanında insanlığın hizmetine vesile olmalıdır. İslam'a göre bilimsel çalışmalar, insanı Allah'a (cc) yaklaştıran bir faaliyet olmalıdır. Bilimsel çalışmalar, kişiyi Rabbine yaklaştırmıyor, Allah'ın (cc) büyüklüğü karşısında kendi acziyetini hissettirmiyor ve insanlığın yararına bir durum oluşturmuyorsa Allah (cc) katında değersizdir. Örneğin insanların veya diğer canlıların topyekûn öldürülmesine veya bir türün yok edilmesine sebebiyet verecek bilimsel bir çalışmayı İslam'ın kabul etmesi mümkün değildir.

Görsel 1.3: Kur'an-ı Kerim ilim öğrenmeyi teşvik eder.

TARTIŞALIM

II. Dünya Savaşı'nda ABD tarafından atom bombası atılması sebebiyle Japonya'nın Hiroşima şehrinde 140 bin ve Nagasaki şehrinde 70 binden fazla insan ölmüştür.

Hz. Muhammed (sav) şöyle dua ederdi: *"Allah'ım! Huşu duymayan kalpten, kabul edilmeyen duadan, doymayan nefisten ve fayda vermeyen ilimden sana sığınırım. Bu dört şeyden sana sığınırım."*

Müslim, "Zikir", 73; Nesai, "İstiaze", 65.

Bu açıklamalardan hareketle bilimin amacının ne olması gerektiğini arkadaşlarınızla tartışınız.

6 Rad suresi, 4. ayet. Ayrıca bk. Yusuf suresi, 109. ayet; Enbiya suresi, 10. ayet; Kasas suresi, 60. ayet.
7 bk. Fatır suresi, 28. ayet.

İslam'da Akıl ve Bilime Verilen Önem

Kur'an-ı Kerim'de akletme ve düşünmenin yanında ilmî çalışmalar yapılmasını teşvik eden çok sayıda ayet bulunmaktadır.[8] Bu ayetlerde akıl kelimesi çoğunlukla "akletmek" şeklinde fiil kalıbında kullanılarak insanlar, aklını kullanmaya teşvik edilmekte; kullanmayanlar ise yerilmektedir. Kur'an'da akıl sözcüğünün fiil hâlinde sıkça kullanılması, bu kavramın dinamik bir uygulama alanına sahip olduğunu göstermektedir.[9] Konuyla ilgili ayetler incelendiğinde insanların, hayvanların ve evrendeki her şeyin yaratılışı hakkında düşünmenin önemi vurgulanmaktadır. İnsanlara ilk mesajını **"Oku"**[10] emri ile veren Allah (cc), ardından **"Kalemle yazmayı öğretti."**[11] ayetiyle ilmî çalışmaların başlangıcı olan okuma ve yazmanın önemine dikkat çekmektedir.

BİLGİ KUTUSU

Kur'an'ın akla yüklediği önemli görevlerden bazıları şunlardır:

1. İbret almak (itibar)
   bk. Nur suresi, 44. ayet.
2. Akıl yürütmek (nazar)
   bk. Nahl suresi, 66. ayet.
3. Derin düşünmek (tedebbür, tefekkür)
   bk. Müminun suresi, 68. ayet.
4. İnce bir kavrayışa sahip olmak (tefakkuh)
   bk. Al-i İmran suresi, 191. ayet.
5. Düşünüp anlamak (tezekkür)
   bk. Bakara suresi, 269. ayet.

Yüce Allah birçok ayette insanları düşünmeye ve düşündüklerinden ders çıkarmaya teşvik etmektedir. Bu konuyla ilgili bir ayette şöyle buyrulmaktadır: **"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı diriltiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır."**[12] Bununla birlikte bilgiye, ilme ve özellikle ilim insanlarına değer verilerek ilim teşvik edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de **"...De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Şüphesiz, ancak akıl sahipleri bunu hakkıyla düşünür."**[13] buyrularak ilim sahiplerinin Allah (cc) katındaki değeri vurgulanmıştır.

Görsel 1.4: Akıl sahipleri için göklerin ve yerin yaratılışında ibretler vardır.

8 bk. Hud suresi, 51. ayet; Yusuf suresi, 109. ayet; Nahl suresi, 67. ayet.
9 bk. Mehmet Baktır, *İslam Düşüncesinde Akıl* (Sivas: Turkuaz Matbaa, 2013), 22.
10 bk. Alak suresi, 1. ayet.
11 Alak suresi, 4. ayet.
12 Bakara suresi, 164. ayet.
13 Zümer suresi, 9. ayet.

Kur'an, insan-Allah ve insan-insan ilişkilerine dair geniş açıklamalarda bulunmuş; ilke ve kurallar getirmiştir. İnsanın cansız varlıklarla ve kâinatla olan münasebetlerinde ise genel prensipler ortaya koyarak eşyanın mahiyet ve kanunlarının araştırılmasını insan zekâsı ve aklına bırakmıştır.[14] Dolayısıyla İslam inancında akıl işlevsel bir role sahiptir.

İlim öğrenmeyi birçok hadisinde teşvik eden Hz. Peygamber, bu konuyla ilgili şöyle buyurur: *"Kim ilim için yola çıkarsa Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler, hoşnutluklarından dolayı ilim talebesine kanatlarını serer. Sudaki balıklara varıncaya kadar yer ve gök ehli* **âlim** *kişinin bağışlanması için Allah'a yakarır. Âlimin âbide (ibadet edene) üstünlüğü, (parlaklık, görünürlük ve güzellik bakımından) ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Kuşkusuz âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak ne altın ne de gümüş bırakmışlardır, onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir. Dolayısıyla kim onu alırsa büyük bir pay almış olur."*[15] Bir başka hadiste *"İnsan ölünce üç şey dışında ameli kesilir: Sadakayıcariye (faydası kesintisiz sürüp giden sadaka), kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat."*[16] buyrularak insanların faydalandığı çalışmalarda bulunanların öldükten sonra da sevap kazanmaya devam edecekleri vurgulanmaktadır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Allah'ın (cc) insanlık için göndermiş olduğu iki büyük nimet olan aklıselim ve vahyin birbiri ile çelişmesi imkânsızdır.

Hz. Muhammed'in (sav) ilimle meşgul olanlara değer verdiğini şu örnekle de açıklamak mümkündür: Hz. Peygamber bir gün mescitte iki gruba rastladı ve bu iki grup hakkında şunları söyledi: *"İkisi de hayır üzeredir ama biri diğerinden daha üstündür. Bir kısmı Allah'a dua ediyor ve Allah'tan bir şey istiyor. Allah onlara ister verir, isterse vermez. Diğerleri ise dini anlamaya ve ilim öğrenmeye çalışıyor ve bilmeyene öğretiyor. Bunlar, daha üstündür."* Daha sonra *"Şüphe yok ki ben de bir öğretmen olarak gönderildim."* diyerek ilim öğrenenlerin yanlarına oturmuş[17] ve tercihini ilimle uğraşanlardan yana kullanmıştır. Dolayısıyla Müslümanlar ayet ve hadislerin akla ve bilime verdiği önemden hareketle tarihsel süreçte birçok bilim dalında öncü çalışmalar yapmışlardır.

YAZALIM

Kur'an-ı Kerim'den aklı kullanmakla ilgili ayet bularak aşağıdaki boşluğa yazınız.

.....

.....

.....

Aklı kullanmak ve ilim öğrenmekle ilgili hadis bularak aşağıdaki boşluğa yazınız.

.....

.....

* "*Sallallahu aleyhi vesellem*" ifadesinin kısaltılmış şeklidir. " Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi Hz. Muhammed'in üzerine olsun." anlamına gelir.

14 bk. Celal Kırca, *Kur'an ve Fen Bilimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları,1983), 35-36.

15 Tirmizi, "İlim", 19.

16 Müslim, "Vasiyye", 14.

17 Darimi, "Mukaddime", 32.

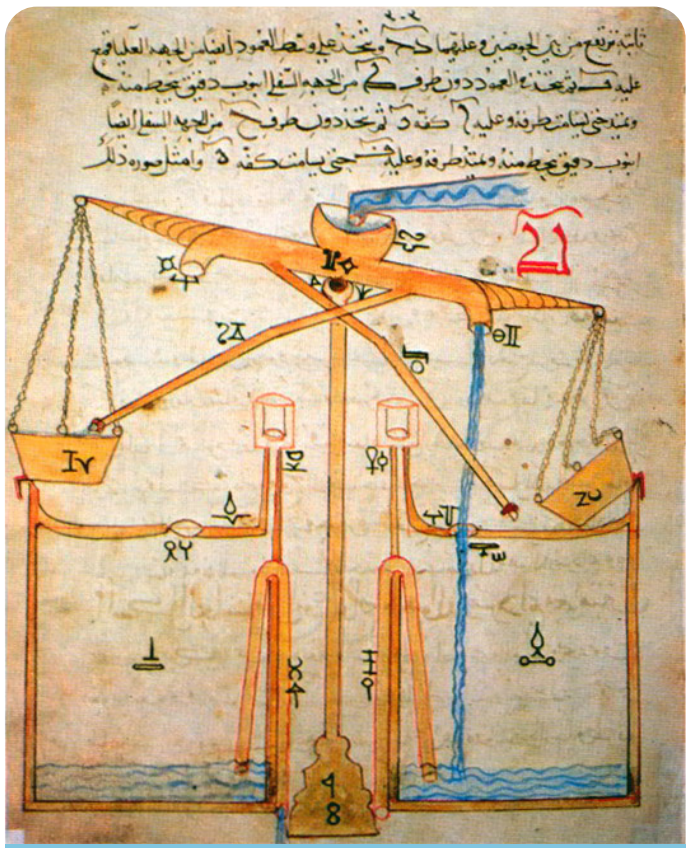
2. İSLAM MEDENİYETİNDE BİLİM VE DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

Bir medeniyeti oluşturan unsurlar nelerdir?

Medeniyet, en genel anlamda insanların bir nesilden diğerine aktardıkları siyasal, sosyal, ekonomik faaliyetler; kurumlar, değerler ve kavramların oluşturduğu bütündür.[18] İslam medeniyetinin temelinde bilgi (ilim) kavramının olduğu görülür. Bilimsel bir sürecin sonucunda oluştuğu için İslam medeniyetini "bilimsel medeniyet" olarak nitelendirebiliriz.[19]

İslamiyet'in doğuşu Hz. Muhammed'e (sav) 610 yılında inen ilk vahiyle başlamış ve Medine'ye hicret sonrasında yayılma süreci hız kazanmıştır. Hz. Peygamber hayatta iken İslamiyet bütün Arap Yarımadası'nda kabul edilmiş ve Müslümanlar dönemin güçlü imparatorluklarıyla rekabet edecek duruma gelmiştir. Daha sonra gelen Dört Halife Dönemi'nde ise Kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya kadar ulaşmıştır. Müslümanlar hakimiyet alanlarını İslamiyet'in doğuşundan bir buçuk asır sonra doğuda Çin, kuzeyde Kafkasya, batıda ise Atlas Okyanusu ve İspanya'da Pirene Dağları'na kadar genişletmiştir.[20]

Avrupa için karanlık bir dönem olan Orta Çağ'da Müslümanlar ilmî çalışmaları ile bilime yön vermiş ve bir medeniyet inşa etmişlerdir. İslam medeniyetinde bilimsel süreci başlatan ilmî çalışmalar öncelikle vahiyle oluşmaya başlamıştır.[21] Kur'an ve sünnetin ilme, bilgiye ve öğrenmeye teşvik eden buyrukları, Müslümanların öncelikle dinî ilimler olmak üzere insanlığın faydasına olan her türlü bilgiye yönelmelerine vesile olmuştur. İslam bilim tarihinde öncelikle dinin iki ana kaynağı olan Kur'an ve sünnetin anlaşılması ve yorumlanmasına odaklanılmıştır. Bu kapsamda tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi ilim dalları oluşmuştur. Daha sonra ise Müslümanlar, Allah'ın (cc) yarattığı eşsiz sistemi anlamak ve açıklamak amacıyla günümüzdeki ismi ile fen bilimleri ve sosyal bilimlere yönelmişlerdir.

Görsel 1.5: Cezeri'nin icat ettiği iki şamandıralı fıskiye

18 bk. İbrahim Sarıçam - Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 1.
19 bk. Açıkgenç, *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim,* 33.
20 bk. İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumlar Tarihi (*Ankara: AÜİF Yayınları, 1985), 9.
21 bk. Alparslan Açıkgenç, "İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni,* ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 5/19.

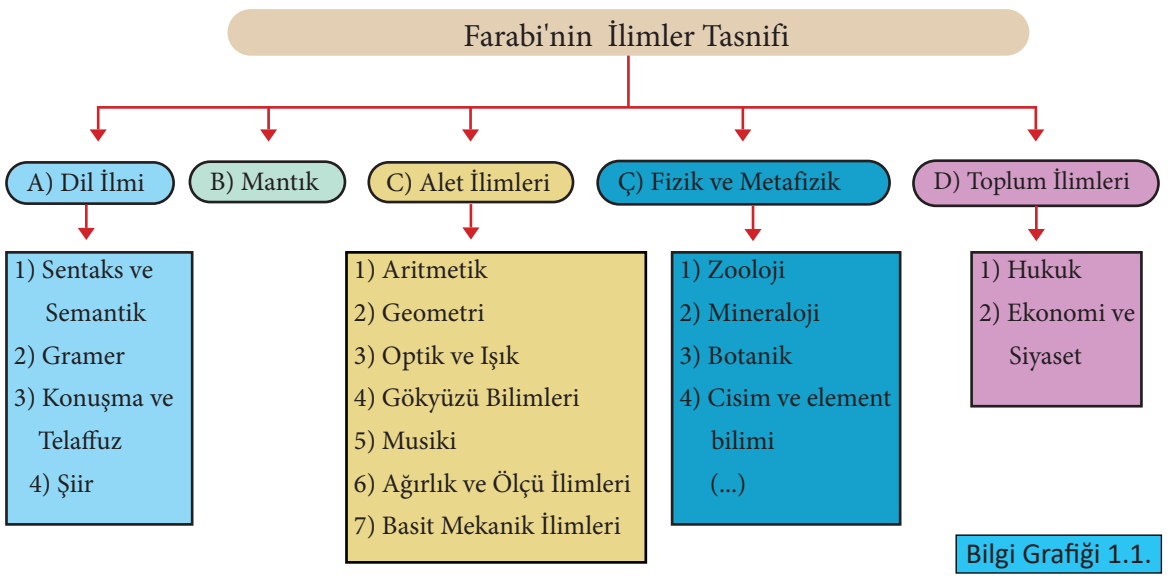
İslam dünyasında vahiy merkezli olarak başlayan İslam bilim ve düşüncesinin önemli aşamalarından biri tercüme faaliyetleri ile felsefenin ilim sahasına girmesidir. İlk tercüme çalışmaları Emeviler Dönemi'nde başlamış, Abbasiler Dönemi'nde 750 yılından 900 yılına kadar artarak devam etmiştir. Bu dönemde Sanskritçe, Pehlevice, Yunanca ve Süryaniceden birçok eser tercüme edilmiştir. Abbasi Halifesi Memun (öl. 833) tarafından Bağdat'ta kütüphane, akademi ve tercüme bölümünden oluşan "Beytülhikme" adı verilen bir ilim merkezi kurulmuş ve buradaki mütercimlerin başına dönemin ünlü bilim insanı Huneyn bin İshak (öl. 873) getirilmiştir.[22]

Görsel 1.6: "...Bu (ilim) Rabb'imin lütfundandır ..."
Neml suresi, 40. ayet.

Müslümanlar zamanla tercüme faaliyetlerinin yanında matematik, astronomi, haritacılık, coğrafya, fizik, kimya, tıp, zooloji, botanik, biyoloji ve benzeri bilim dallarında ilerlemişler ve yaptıkları buluşlar ile bilime katkı sunmaya başlamışlardır. Felsefi eserlerin Arapçaya çevrilmesi ile felsefe İslam dünyasına girmiştir. İslam dünyasındaki bu tercüme faaliyetleri, salt bir nakil olarak kalmamış felsefenin İslam düşüncesi ile yeniden hayat bulup hikmete dönüşmesini sağlamıştır. Böylece önceleri İslami ilimler için kullanılan "**ulûm**" teriminin kapsamı genişlemiş ve bu kapsama bütün ilimler dâhil olmuştur.

Bu dönemde Müslümanlar arasında ilim dalları o kadar çeşitlenmiştir ki bu ilim dallarının tasnifini yapmak üzere eserler yazılmaya başlanmıştır. Birbirinden farklı çok sayıda sınıflandırma yapan âlimler arasında en önemlileri Farabi (öl. 950), Gazali (öl. 1111), Taşköprizade (öl. 1561) ve Kâtip Çelebi'dir (öl. 1657).

Bilgi Grafiği 1.1.

22 bk. Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi,* çev. Necdet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 2/82,186.

BİLGİ KUTUSU

"Bilgi kavramının insan ve toplum hayatında Klasik Devir İslam uygarlığındaki kadar merkezî bir önem taşıdığı -şimdiki Batı uygarlığı da dâhil- başka bir uygarlık olmamıştır."

Kocabaş, "İslam ve Bilim", 71.

Farabi'nin ilimler sınıflandırmasından[23] anlaşılacağı üzere, Müslümanlar X. yüzyılda tüm bilim dallarında eserler vermiş ve dönemin teknolojisi ile iç içe olmuşlardır. İslam düşünce tarihi incelendiğinde XII. yüzyıla kadar Müslümanların klasik bilimlerin her alanında (astronomi, matematik, fizik, kimya, biyoloji ve tıp) çok yönlü bir araştırma çabası içinde oldukları görülür.[24] Müslüman bilim insanları bilim ve teknoloji konusunda öncelikle Batı'da Roma, Doğu'da ise Çin olmak üzere değişik medeniyetlerden yararlanmışlardır. Bu bölgelerdeki bilim ve teknolojiyi incelemiş, tespit ettikleri yanlışlıkları çıkarıp tutarsızlıkları da düzeltmişlerdir. İlk adım niteliğindeki bu çalışmaların ardından, elde ettikleri bilgileri yorumlayarak bilim ve teknolojiye katkıda bulunmuşlardır. İslam dünyasında VII. yüzyılda başlayan ilim ve düşüncenin gelişimi, X. yüzyılda tam manasıyla zirveye ulaşmıştır. İslam medeniyeti 700'lü yıllardan itibaren diğer medeniyetler karşısında kendini hissettirmeye başlamış; 1200'lü yıllarda ise zirve noktasına ulaşmıştır. Müslüman bilim insanları düşünce ve bilim tarihinde yaklaşık beş yüz yıl egemenliklerini sürdürmüşlerdir.[25]

Dijital içerik için...

İslam dünyasındaki bilimsel gelişmeler diğer kültür ve medeniyetleri de etkilemiştir. Batı medeniyeti Endülüs Emevi Devleti'nin bilimsel birikiminden çokça istifade etmiştir. Hatta Batı'nın Farabi, İbni Rüşd (öl. 1198) gibi İslam düşünürleri olmaksızın Eflatun (öl. MÖ 347) ve Sokrat (öl. MÖ 399) gibi Antik Çağ düşünürleriyle bağ kurması mümkün değildir.[26] Hicri V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam bilim insanları buluş ve keşifleriyle Batı'daki Rönesans ve Reform hareketlerine öncülük etmişlerdir.[27]

BİLİYOR MUSUNUZ?

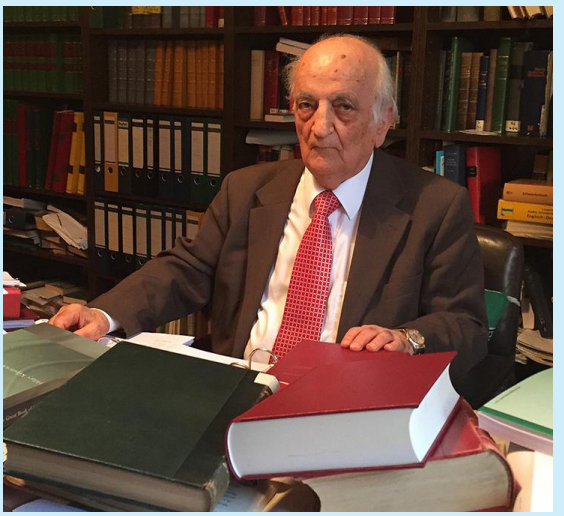
Yapılan araştırmalar, Yahya bin Ebu Mansur'un (öl. 830) Güneş ve Ay tutulmalarının zamanını belirlemede yaklaşma (approximation) yöntemini kullandığını göstermektedir. Çağdaşı Muḥammed bin Musa Harizmi'nin eserlerinde de pratik astronomi alanındaki yeniliklerin ipuçları görülmektedir. Astronom ve matematikçi Sind bin Ali'nin ((öl. 864)) Halife Memun'un Bizans'a yaptığı bir sefer sırasında verdiği emirle gerçekleştirilen bir meridyen derecesi ölçümünde yeni bir yöntem kullanılmıştır. Sind bin Ali, deniz seviyesinden yüksekte bulunan bir kıyıda, Güneş'in batışını ölçmüş ve bu ölçüme dayanarak Dünya'nın yarıçapını trigonometrik olarak hesaplamıştır.

Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008), 2/5.

23 bk. Mehmet Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 46-48.
24 bk. Kocabaş, "İslam ve Bilim", *Divan* 69; https://islamdusunceatlasi.org/
25 bk. Açıkgenç, *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim,* 67-106.
26 bk. Eyüp Öztürk, "İslam Medeniyetinin Dünya Medeniyet ve Bilimine Katkısı", *İslam Medeniyeti Tarihi El Kitabı,* ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2020), 243.
27 bk. Hacı Mahmut Hatun, *Dünyaya Yön Veren Müslüman Bilim Adamları* (İstanbul: Yeşil Elma Yayınları, 2012), 6.

OKUMA PARÇASI

İSLAM BİLİM VE TEKNOLOJİ TARİHİ MÜZESİ

Prof. Dr. Fuat SEZGİN (1934-2018)

Elli yılı aşkın bir süre araştırmalar yaparak hayatını İslam bilim ve teknoloji tarihine adayan İslam Bilim Tarihçisi Prof. Dr. Fuat Sezgin tarafından hazırlanan ve 24 Mayıs 2008 yılında açılan müze 3500 m² sergi alanı ve toplam 570 adet alet, cihaz kopyaları, maket ve model koleksiyonu ile alanında Türkiye'de ilk, Frankfurt'tan sonra dünyada ikinci örnek teşkil eden müzedir.

Müze iki kattan oluşmaktadır. Üst katta müze ile ilgili çeşitli görsellerin izlenebildiği sinevizyon salonu, astronomi, saat teknolojisi, denizcilik, savaş teknolojisi ve tıp bölümü bulunmaktadır. Alt katta ise madenler, fizik, matematik, geometri, şehircilik ile mimari, optik, kimya ve son olarak da coğrafya ile ilgili harita ve çeşitli harita çizimlerinin sergilendiği bölüm bulunmaktadır. Sergi salonlarının tamamında, İslam bilim insanlarının ortaya koydukları eserlerin model ve maketleri sergilenmektedir.

Müzenin bahçe kısmında ise üzerinde Halife Memun'un IX. yüzyılda yaptırdığı dünya haritasının kopyası olan yerküre ile İbni Sina'nın "el-Kanun fi't-Tıb" kitabında bahsedilen, tıbbi bitkilerden yirmi altısının bulunduğu İbni Sina Botanik Bahçesi yer almaktadır. Müze teşhir salonlarında, İdrisi'nin, Halife Memun'un haritasını temel alarak çizdiği dünya haritasının kopyası, Takiyeddin'in 1559 yılında yaptığı mekanik saati, Cezeri'nin kitabından fil saati ve hacamat malzemeleri, Ebu Said Siczi'nin (öl. 1024) Planetaryum'u, Abdurrahman Sufi'nin (öl. 986) gök küresi, Hıdr Hucendi'nin (öl. 1000) usturlabı, XII. yüzyılda Abdurrahman Hazini (öl. 1155) tarafından yapılan su ve ağırlık prensibine göre çalışan dakika terazisi, İbni Sina'nın "el-Kanun fi't Tıb" kitabı gibi daha birçok önemli bilim insanının, İslam medeniyetinin IX. ve XVI. yüzyıllar arasındaki yaratıcılık döneminde gerçekleştirdiği bazı icatların kopyalarını görmek mümkündür.

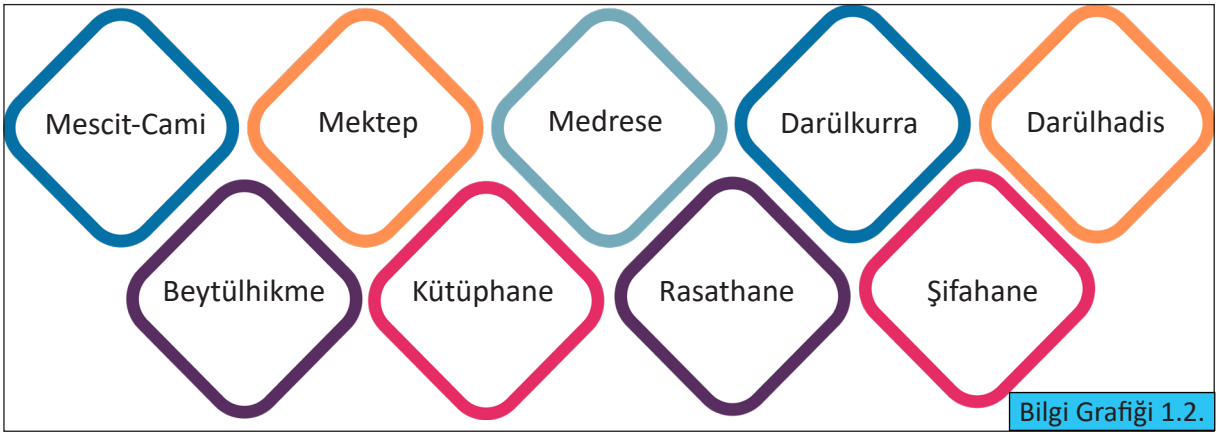
(Genel ağdan alınmıştır. E.T. 09.08.2023)

Görsel 1.7: İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesinden bir görüntü/İstanbul

3. İSLAM MEDENİYETİNDE ÖNE ÇIKAN EĞİTİM KURUMLARI

İslam doğuşundan itibaren insanları düşünmeye, araştırmaya ve akletmeye yönlendirmiştir. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde başlayan eğitim faaliyetleri ilerleyen süreçte sistemleşerek kurumsallaşmıştır. Bu kurumlardan başlıcaları şunlardır:

Bilgi Grafiği 1.2.

Mescit-Cami

Arapça "cem" kökünden türeyen ve "toplayan, bir araya getiren" anlamındaki cami kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük ibadethaneler için kullanılmıştır. Daha sonra içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mabetler cami, minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mabetler ise mescit olarak anılır olmuştur.[28]

Görsel 1.8: Selimiye Camii/Edirne

İslam kültür ve medeniyetinin yayılmasında çok önemli rolü olan camilerin eğitim ve öğretim tarihi ile de yakından ilgisi vardır. İslam'ın ilk devirlerinden itibaren mescitlerde ders halkaları oluşturulmuş ve bu durum günümüze kadar devam etmiştir. Hatta bu manada Müslümanların ilk eğitim ve öğretim kurumu camidir denebilir.[29] Hz. Muhammed (sav) İslam'ın ilk yıllarından itibaren Mekke'nin oldukça zor şartlarına rağmen eğitim öğretim faaliyetlerini yürütmüştür. Bu dönemde Müslümanlar için Erkâm'ın (ra)* evi (Darülerkâm) eğitim verilen ilk mekân olmuştur.

DERS DIŞI ETKİNLİK

Yaşadığınız şehirdeki tarihî camilerden biri ile ilgili bir sunu hazırlayınız.

* (Radıyallahüanh 'Allah ondan razı olsun') ifadesinin kısaltmasıdır.

28 bk. Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, "Cami", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/45.

29 bk. Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1999), 333-334.

Hicretten sonra Müslümanların baskı ortamından kurtulmaları sonucunda Hz. Peygamber ilk icraat olarak Medine'de bir mescit inşa ettirmiştir. Mescid-i Nebi (Peygamber Mescidi) adı verilen bu mescide bitişik olarak yapılan ve "Suffe" denilen bölümlerde Müslümanlara yönelik eğitim öğretim faaliyetleri sürdürülmüştür. Suffe, İslam medeniyetinin ilk eğitim kurumu olup burada ikamet eden gençler ilim tahsili ile ilgilenmiştir.

İslamiyet'in ilk dönemlerinde eğitim öğretim daha çok ibadethanelerde yapılmaktaydı. Buralarda Kur'an-ı Kerim, tefsir, hadis, fıkıh, siyer gibi ilimler okutulmakta ve bu dersler "ders halkası" şeklinde yürütülmekteydi.

Görsel 1.9: Allah'ın (cc) en güzel isimlerinden biri de her şeyi bilen anlamında el-Alîm'dir.

İslam dünyasında cami merkezli olarak başlayan eğitim öğretim faaliyetleri daha sonra medrese, darülhadis, darülkurra gibi kurumlarla devam etmiştir. Ancak camiler ve mescitler her zaman önemini korumuştur. Osmanlılar Dönemi'nde camiler bulunduğu mahallenin idare merkezi olarak kullanılmıştır. Mahallelerin odak noktasını camiler oluşturmuş, evler ve diğer yapılar camilerin etrafında kurulmuştur. Bu hâliyle camiler bir külliye şekline dönüşmüştür. Böylece camiler sadece ibadet edilen mekânlar olmayıp verilen eğitim-öğretim faaliyetleri ve etrafında kurulan müesseseler ile âdeta bir cazibe merkezi hâline gelmiştir.[30]

Mektep

Mektepler, bugünkü anlamda ilkokul seviyesinde eğitim verilen okullardır. İslam tarihi incelendiğinde günümüzdekine benzer bir okuldan bahsetmek mümkün olmamakla beraber Hicret'ten sonra bir mektep müessesesinin varlığından bahsedilebilir. Hz. Peygamber'in on Müslüman çocuğa okuma yazma öğretmeleri karşılığında Bedir Savaşı esirlerini serbest bıraktığı bilinmektedir. Buradan hareketle bir veya birkaç sınıflı bir okulun oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Dört Halife Dönemi'nde özellikle de Hz. Ömer zamanında bu tür okullar yaygınlaşmış ve öğretmenlere maaş bağlanmıştır. Emevi ve Abbasi Dönemlerinde açılan kurumlarla İslam coğrafyasının birçok bölgesinde mektep sayısı hızla artmıştır.

Görsel 1.10: Çinili Sıbyan Mektebi/İstanbul

30 bk. Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi,* 336.

İlk dönemlerde müstakil binalar yerine camilerin eklentisi şeklinde tesis edilen mekteplerin, eğitim tarihi açısından erken sayılacak bir dönemde çok ileri birtakım metotlar geliştirdiği görülmektedir. Çocuklar mektepte okuma yazma öğrendikten ve Kur'an'ı hatmettikten sonra daha ileri seviye derslerine mescitlerde devam ederlerdi. Bu eğitim kurumlarında öğrencilere zekâ ve kabiliyetlerine göre ders verilir, öğrencileri henüz tahsil hayatının başında iken bıkkınlığa ve ümitsizliğe düşürmemeye gayret gösterilirdi. Başarılı olan öğrencilere caddelerde geçiş yaptırılır ve çeşitli hediyelerle öğrenciler ödüllendirilirdi.[31]

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlılarda geleneksel olarak dört yıl dört ay dört gün veya beş yıl beş ay beş gün gibi kalıplaşmış rakamlarla belirlenen öğrenim hayatı vardı. Eğitime başlama yaşına ulaşmış çocukların mektebe gitmeleri dolayısıyla düzenlenen törenlere "amin alayı, bed-i besmele cemiyeti, mektep cemiyeti, dua cemiyeti" gibi adlar verilmiş, bu törenler sırasında okunan ilahiler, güfte mecmualarında "mektep ilahisi" ismiyle kaydedilmiştir. Tören sonunda belli bir eda veya makamla okunan duaya da "mektep gülbangı" denilir.

Mustafa Uzun, "Mektep İlahisi ve Gülbangı", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 29/10.

Medrese

Medreseler, geçmişte yükseköğretim faaliyetlerinin yapıldığı yerlerdir. Bu yapılar, bugünkü anlamda fakültelere karşılık gelen eğitim kurumlarıdır. İslam'ın ilk asırlarında eğitim öğretim faaliyetleri daha çok âlimlerin denetiminde mescit ve camilerde yürütülürdü. Hicri III. ile V. asırlar arasında ise başta Horasan ve Maveraünnehir olmak üzere İslam dünyasının ilim merkezlerinde medreseler kurulmaya başlandı. Ancak günümüzün fakülteleri gibi sistematik bir şekilde eğitim-öğretim veren medreselerin Selçuklular zamanında kurulduğu kabul edilmektedir.[32] Bununla birlikte yapılan yeni araştırmalar Karahanlılar Devleti'nde aynı nitelikte sistematik medreselerin olduğunu ortaya koymuştur.[33]

Görsel 1.11: Semerkant Medreseleri

31 bk. Nebi Bozkurt, "Mektep", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 29/5-6.
32 bk. Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi,* 2/180.
33 bk. Ömer Soner Hunkan, "Ortaçağ Semerkand'ında İlk Modern Türk Üniversitesi: Tamgaç Han İbrahim Medresesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2014), 17-44.

Dijital içerik için...

Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra İslam bilim tarihine büyük katkıları olmuştur. İslam dünyasındaki ilk büyük medrese olan Nizamiye Medresesi, Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk tarafından 1067 yılında Bağdat'ta kurulmuştur. Bu medresede İslami ilimlerle birlikte edebiyat, matematik, felsefe gibi dersler de okutulmuş ve ileri düzeyde yükseköğretim faaliyeti yapılmıştır. Zamanla İslam coğrafyasında Nizamiye Medreselerine benzer birçok medrese açılmış ve medreselerin önemi gittikçe artmıştır. Basra, Belh, Nişabur, İsfahan, Herat ve Musul Medreselerinin yanında Konya'da Karatay Medresesi, Sırçalı Medrese ve Sivas'ta Gök Medrese, Çifte Minareli Medrese açılan medreselerden sadece birkaçıdır. Medreselerin bulunduğu diğer şehirler ve bölgeler; Kurtuba, Bağdat, Horasan, Maveraünnehir, Semerkant, Buhara, Mısır, Konya, Kayseri, Erzurum, Edirne ve Elâzığ'dır.[34] Bu dönemde eğitim öğretim faaliyetleri o kadar ileri düzeye erişmiştir ki Endülüs Emevi Devleti'nin başkentinde açılan Kurtuba Medresesi başta olmak üzere birçok medresede Müslüman talebelerin yanında gayrimüslim öğrenciler de eğitim görmüştür.[35]

Hicri VI. yüzyılda İslam memleketlerini dolaşan ünlü Endülüs ediplerinden İbni Cübeyr seyahatnamesinde Şam'da yirmi, Bağdat'ta otuz adet medrese gördüğünü kaydetmiştir. İbni Cübeyr, Endülüs'te ise başta Kurtuba (Cordoba), İşbiliye (Sevilla), Tuleytula (Toledo), Gırnata (Granada) ve Malaka (Malaga) olmak üzere birçok şehirde medreselerin açıldığını, sadece Gırnata'da bulunan medreselerin sayısının on yedisi büyük, yüz yirmisi küçük olmak üzere toplam yüz otuz yediye ulaştığını bildirmektedir.[36]

Medreseler, Osmanlı Devleti Dönemi'nde de gelişerek varlıklarını sürdürmüştür. Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman Dönemlerinde İstanbul'da açılan Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Medreseleri bunların en önemlileridir. Bu medreselerde dinî ilimlerin yanı sıra sosyal bilimler ile fen bilimleri alanlarında da ileri seviyede eğitimler verilmiştir.

Görsel 1.12: Fatih Sahn-ı Seman Medreseleri/İstanbul

34 Mehmet Sürmeli *vd. MEB Dinî Terimler Sözlüğü,* ed. A. Nedim Serinsu (Ankara: MEB Yayınları, 2009), 228.
35 bk. Nebi Bozkurt, "Medrese", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/323-327.
36 bk. Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi,* 2/182.

Darülkurra

Darülkurra uzmanlık derecesinde Kur'an öğretilen ve hafız yetiştirilen mekteplerin, kıraat eğitimi yapılan medrese veya bölümlerin genel adıdır.[37] İslam tarihinde hafızlık eğitimine Hz. Peygamber Dönemi'nden itibaren büyük önem verilmiş ve daha sonraki dönemlerde hafızlık eğitimi darülkurra adıyla kurumsallaşmıştır. İlk dört asırda yüksek seviyede Kur'an dersleri yalnız camilerde verilmiştir. Küçük çocuklar için daha sonra mescitlerde "küttab" adı verilen mekteplerde Kur'an öğretilmeye başlanmıştır. Selçuklular, kıraat ilminin okutulduğu medreseleri genellikle "darülhuffaz" olarak adlandırılmış, Osmanlılar Dönemi'nde ise Kur'an ihtisas edilen medreselerin bu bölümlerine "darülkurra" ismi verilmiştir.

BİLGİ KUTUSU

"Türkiye genelinde 2025 yılı itibarıyla 255 bin belgeli hafızımız bulunmaktadır."

(Genel ağdan alınmıştır. E.T. 04.12.2025)

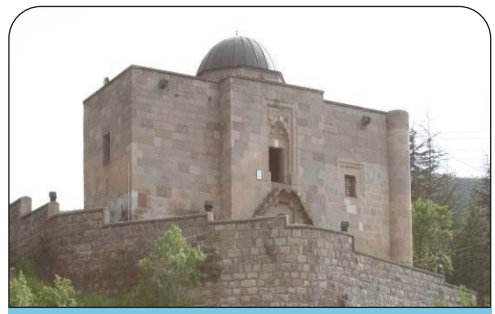
Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre o dönem Osmanlı'da şehirlerdeki selatin camileri ve büyük camilerin tamamında darülkurralar mevcuttu.[38] Örneğin Amasya'da dokuz tane darülkurra vardı. Bunlardan sadece Sultan Bayezid Darülkurrası'nda üç yüzden fazla hafız bulunuyordu. Edirne'de de birçok darülkkurra bulunduğunu ve hafızlık yapıldığını söyleyen Evliya Çelebi, buralarda çeşitli seviyelerde kıraat dersleri görüldüğünü belirtir. Darülkurralar, İstanbul'da ise bütün büyük camilerin bünyesinde ve müstakil binalarda da açılmıştır. Ayrıca Evliya Çelebi bu dönemde İstanbul'da üç bini kadın olmak üzere dokuz bin hafız bulunduğunu kaydetmektedir.[39]

Görsel 1.13: Darulkurralarda Kur'an eğitimi verilirdi.

Darülhadis

Darülhadis, hadis ilimlerinin öğretildiği ve hadis ilimlerinde uzmanların yetiştirildiği yüksek öğretim kurumlarıdır.[40] Hadis dersleri önceleri mescitlerde o şehrin hadisçileri (muhaddis) tarafından verilirdi. Bu mescitler, aynı zamanda ilmî seyahatleri dolayısıyla şehre gelen meşhur muhaddislerin hadis derslerine de tahsis edilirdi. Ders halkalarının ve onlara iştirak eden öğrencilerin çoğalması sebebiyle camiler dışında yeni müesseselere ihtiyaç duyuldu.

Görsel 1.14: Taş Mescit (Cemaleddin Ferruh Darülhadisi)/Çankırı

Darülhadisler ilk defa Şam'da inşa edildi. Bu kurumlar, kurucusu olan Atabeg Nureddin Zengi'ye (öl. 1211) nispetle "Darülhadisin-Nuriye" diye adlandırılmıştır. Daha sonra Mısır, Kudüs ve Suriye'de darülhadis medreseleri kurulmaya devam etmiştir.[41]

37 Sürmeli *vd., MEB Dinî Terimler Sözlüğü,* 57.
38 bk. Evliya Çelebi, *Seyahatname,* haz. Robert Dankoff vd. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 1/148.
39 bk. Nebi Bozkurt, "Daru'l-kurra", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/543-545.
40 Sürmeli vd., *MEB Dinî Terimler Sözlüğü*, 57.
41 bk. Nebi Bozkurt, "Daru'l-hadis", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/527-529.

İslam dünyasında yayılmaya başlayan darülhadis medreseleri, Anadolu Selçuklu Devleti zamanında da hızlı bir şekilde inşa edilmeye başlanmıştır. Anadolu'da ilk olarak inşa edilen Çankırı Darülhadisi olmuştur. Anadolu'daki ikinci darülhadis ise Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi'nde Sivas'ta inşa edilen Gök Medresedir.[42] Daha sonra Konya'da İnce Minareli Medrese ile Erzurum Ahmediye Medreseleri yapılmıştır. Osmanlılar zamanında ilk olarak İznik'te yapılan darülhadis kurumları; Bursa, İstanbul, Tokat, Amasya ve diğer illerde kurulmaya devam etmiştir. Bu kurumlar, halkın eğitilmesi yanında birlik ve beraberliğin sağlanmasında önemli hizmetler vermiştir.[43]

Görsel 1.15: Gök Medrese (Darülhadis)/Sivas

Beytülhikme

Beytülhikme, İslam medeniyetinde yüksek seviyede ilmî araştırmalar ve tercüme faaliyetlerinin yapıldığı eğitim kurumlarıdır.[44] Fiilî anlamda beytülhikmenin kurucusu Abbasi Halifesi Memun olmakla birlikte ilk teşebbüs Halife Mansur zamanına kadar gider.[45]

Başka dillerdeki eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi ile ilgili ilk geniş çaplı çalışmalar Bağdat'ta kurulan beytülhikmede gerçekleştirilmiştir. Beytülhikmede Hipokrat (öl. MÖ 375), Aristo (öl. MÖ 322), Eflatun, Öklid (öl. MÖ 275), Arşimet (öl. MÖ 287) ve Calinus (öl. MÖ 200) gibi önde gelen Yunan düşünürlerin yanında Farslı ve Hintli yazarların kitapları da Arapçaya tercüme edilmiştir. Burada her türlü dinî ilimler, sosyal bilimler ve fen bilimleri okutulmuştur. Bu bilim kuruluşunun bir rasathanesi, bir de büyük kütüphanesi vardı.[46] Gerek Abbasi Devleti içindeki kilise okullarından gerekse komşu ülkelerden ve Kıbrıs'tan getirtilen kitaplarla Bağdat'taki beytülhikme, Orta Çağ'ın en zengin kütüphanesi ve ilmî araştırmaların merkezi hâline gelmiştir. İlk dönemlerde bir tercüme birimi ve bir kütüphane olarak kurulan beytülhikme giderek gelişmiş ve özellikle pozitif ilimlerin araştırıldığı bir eğitim merkezi hâline gelmiştir. İslam ilim dünyasına beş yüz yıldan fazla kaynaklık eden bu merkez, 1258'de Moğollar tarafından yıkılmıştır.[47]

Kütüphane

İslam medeniyetinin yazılı eser alanında zamanla önemli bir konuma gelmesinde Müslümanların kitaba olan sevgi ve saygıları etkili olmuştur. Ancak kütüphanelerin kurulabilmesi için kitap çeşidinin ve sayısının çok olması gerekir.[48] Bundan dolayı Hz. Peygamber zamanın-

42 bk. Sami Şahin, "Sivas Gök Medrese ve Kitabelerindeki Rivayetlerin Hadis Değeri", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 10/1 (2006), 145-163.
43 bk. Ali Yardım, "Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da Daru'l-hadis", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/529-532.
44 bk. İsmail Yakıt - Nejdet Durak, *İslam'da Bilim Tarihi* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002), 69.
45 bk. Mahmut Kaya, "Beytülhikme", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/89.
46 bk. Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi,* 2/92-101.
47 bk. Kaya, "Beytülhikme", 6/89.
48 bk. İbrahim Sarıçam - Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 184.

da bir kütüphaneden söz etmek mümkün değildir. İslam âleminde ilk kütüphaneler, Emeviler Dönemi'nde birer okul vazifesi de gören mescitlerde ortaya çıkmıştır.[49] Bu kütüphaneler, ağırlıklı olarak Kur'an-ı Kerim ve hadis kitaplarından oluşturulmuştur. İlerleyen süreçte papirüsün yanında kâğıdın yazı malzemesi olarak kullanılmaya başlanması kitap sayısını artırmıştır, bununla birlikte Abbasiler Dönemi'nde Harun Reşid tarafından 794'te Bağdat'ta bir kâğıt fabrikasının kurulması kütüphanelerin zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Endülüs Müslümanları zamanında İspanya'da kurulan en önemli kütüphane Kurtuba'daki saray kütüphanesiydi. Burası özellikle II. Hakem Devri'nde gelişerek Orta Çağ İslam dünyasının en büyük kütüphanelerinden biri hâline geldi. Kaynaklar, burada 400 bin eserin mevcut olduğunu, bu kitapların kırk dört cilt tutan ve sadece eser adlarından oluşan bir kataloğunun bulunduğunu bildirmektedir.

Erünsal, "Kütüphane", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 27/12.

756 yılında günümüz İspanya sınırlarında kurulan Endülüs Emevi Devleti kitaba büyük değer vermiştir. III. Abdurrahman Dönemi'nde dünyanın en zengin kütüphaneleri burada kurulmuş ve her kütüphane bir ilim merkezi olmuştur. Endülüs Emevileri zamanında başkent Kurtuba'da (Cordoba) yetmiş tane kütüphane kurulmuştur.[50]

Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün 1067'de Bağdat'ta kurduğu medrese ve kütüphane diğer medrese ve kütüphanelere öncülük etmiştir. Büyük Selçuklular Devri'nde Nişabur, Merv, İsfahan, Hemedan, Herat, Sava, Rey, Belh, Basra, Musul ve Buhara gibi şehirlerde kurulan medreselerin çoğunda kütüphane mevcuttur. Ayrıca çeşitli vakıf kayıtlarından Selçuklu sultanlarının ve emirlerinin özel kütüphaneleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde bir ilim ve irfan merkezi hâline gelen Konya'da Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk kütüphanesi inşa edilmiştir.[51]

Osmanlıların Kuruluş Dönemi'nde büyük kütüphaneler kurulamamıştır. Bunun yerine cami ve mescitlerde kitapların bulunduğu bölümler oluşturulmuştur. Fatih Dönemi ile birlikte büyük kütüphanelerin de kurulmaya başlandığı görülmektedir. II. Bayezid, Topkapı Sarayı'nda Fatih'in kurdurduğu kütüphaneyi, kendisine hediye edilen kitaplarla daha da zenginleştirmiştir. İlerleyen dönemlerde Osmanlı Devleti'nde her medresede bir kütüphanenin kurulduğu görülmektedir.[52]

Görsel 1.16: Beyazıt Devlet Kütüphanesi/İstanbul

49 bk. Johannes Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi,* ter. M. Sait Karagözlüoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 35.
50 bk. M. Ali Budak, "Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyetinin Eğitim ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa'ya Katkıları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1 (2016), 166.
51 Genel ağdan alınmıştır. (E.T. 15.08.2023).
52 bk. İsmail E. Erünsal, "Kütüphane", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 27/11-32.

BİLGİ KUTUSU

Kütüphane adı	Cilt sayısı
Bağdat'ta Beytülhikme Kütüphanesi	100 bin
Bağdat'ta Sahur Kütüphanesi	10 bin
Kurtuba'da Hakem'in Kütüphanesi	400 bin
Kahire Saray Kütüphaneleri	1 milyon
Kahire'de Darülhikme Kütüphanesi	100 bin
Trablusşam Kütüphanesi	3 milyon
Maraga Kütüphanesi	400 bin

(Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, 2/198.)

Millî Kütüphane	1 milyon 443 bin
Millet Kütüphanesi	4 milyon

(Genel ağdan alınmıştır. E.T. 18.07.2023)

Rasathane

Astronomi gözlemleri yapılan özel bina ya da evlere rasathane denir. Günümüzdeki gözlemevlerine benzeyen, sürekli ve sistemli çalışan rasathaneler ilk olarak İslam dünyasında ortaya çıkmıştır.[53] Abbasiler Dönemi'nde ilk kez kurulmaya başlanan rasathaneler süreç içerisinde gelişerek İslam coğrafyasının değişik bölgelerine yayılmıştır.

828 yılında Bağdat'ta açılan Şemmasiye Rasathanesi İslam dünyasında kurulan ilk rasathane olarak kabul edilmektedir. Burada ünlü Matematikçi Harizmi de((öl. 847) görev yapmıştır. 1023 yılında ise İbni Sina'nın çalışmalarını yapabilmesi için Hemedan şehrinde bir rasathane kurulmuştur. Bunlarla birlikte Büyük Selçuklu Hükümdarı Melikşah tarafından yaptırılan ve Ömer Hayyam dâhil birçok bilim insanının görev aldığı rasathaneler, bu gözlemevlerinin ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir.[54]

Görsel 1.17: İsmail Fakirullah Türbesi ve Rasathanesi/Siirt

53 bk. Sarıçam - Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi,* 167.
54 bk. Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi,* 152.

İslam tarihinde tam teşekküllü ilk büyük rasathane Meraga şehrinde İlhanlı Hükümdarı Hülagu tarafından 1259 yılında yaptırılan Meraga Rasathanesidir. Bu Rasathane; cami, zengin bir kütüphane ve çeşitli hizmet binalarıyla birlikte bir külliye biçiminde kurulmuştur. Geniş çapta gözlem yapılmasına imkân tanıyan ve dönemine göre modern araçların bulunduğu bu Rasathanenin yöneticiliğini Nasiruddin Tusi (öl. 1274) üstlenmiş ve onunla birlikte birçok astronom ve matematikçi de burada çalışmıştır. Meraga Rasathanesindeki bilimsel faaliyetler on iki yıl boyunca devam etmiş, bu süre zarfında yapılan gözlemler sonunda Güneş merkezli evren sistemi modelinin temelleri bu Rasathanede atılmıştır.

Meraga Rasathanesi; bünyesinde çalışan âlimleri, kullanılan gözlem aletlerinin büyüklüğü ve hassas ölçümleri, elde edilen verilerin önemi ile İslam medeniyetinde önemli bilimsel gelişmelerin kaydedildiği bir yer olmuştur. İslam medeniyetinin son büyük rasathanesi ise Osmanlı Devleti'nde 1575 yılında III. Murat Dönemi'nde Sokullu Mehmet Paşa'nın desteğiyle kurulan Takiyüddin Rasathanesidir.

Şifahane

Şifahane, günümüz hastanelerinin İslam coğrafyasındaki adıdır. Geçmişte bu kurumlar için Farsça hasta anlamına gelen bimar kelimesinden türetilen bimaristan adı da kullanılmıştır. Ayrıca bu hastanelerin Selçuklularda darüşşifa veya darulafiye ismiyle anıldıkları da görülmektedir. Osmanlılar zamanında ise darüşşifa ile birlikte daha çok darussıhha, şifahane, bimarhane ve tımarhane kelimeleri kullanılmıştır.

İlk İslam şifahanesi, Hz. Peygamber tarafından Hendek Gazvesi'nde yaralananlar için bir çadırın hastaneye dönüştürülmesi ile kurulmuştur. Seyyar olarak hizmet eden bu şifahanenin başında savaşta yaralananlara tıbbi hizmet veren kadın sahabilerden Rüfeyde Ensariye (ra) bulunmaktaydı. Bundan dolayı özellikle savaşta yaralıların tedavi edildiği bu yer "Rüfeyde'nin Çadırı" olarak adlandırılmıştır.[55]

Görsel 1.18: Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası/Sivas

55 bk. İbni Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviye*, thk. Muhammed Ali Kutub - Muhammed Balta (Beyrut: el-Mektebetü'l Asriye, 1995), 4/199.

İslam dünyasında ilk hastane 707 yılında Emevi Halifesi Velid bin Abdülmelik (öl. 715) tarafından kurulmuştur. Halife Mütevekkil'in (öl. 861) vezirlerinden Türk asıllı Feth bin Hakan tarafından 861'de Mısır'ın Fustat şehrinde ve Bağdat'ın Harbiye semtinde açılan şifahanelerden sonra hastanelerin sayısının İslam coğrafyasında gitgide arttığı görülmektedir. Bunlara ilaveten Endülüs Emevi Devleti tarafından İspanya'da birçok şifahane açılmış ayrıca akıl hastalarının tedavileri için bu hastanelere özel müstakil bölümler kurulmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Ruh ve sinir hastalarının musiki ile tedavi edilmesine müzikoterapi denir. Tarihî bilgilerimize göre ruh ve sinir hastalarının müzik yoluyla tedavi edilmesi meşhur filozof Kindi'ye (öl. 866) kadar ulaşır. Yakın zamana kadar Avrupa'da ruh ve sinir hastalarının tedavi edilmek yerine yakıldığı hatırlandığında Müslümanların bu alanda çok önde oldukları görülür.

(Mehmet Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi,* 300.)

İlk Büyük Selçuklu hastanesi Nizamülmülk tarafından Nişabur'da kurulmuştur. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde açılan Gevher Nesibe Darüşşifası döneminin önemli müesseselerinden biri olmuştur. Bu Şifahane, Anadolu Selçuklu Hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kız kardeşi adına Kayseri'de yaptırılmış ve 1204 yılında hizmet vermeye başlamıştır. Bununla birlikte Mengücekler Dönemi'nden kalma Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası Anadolu'da günümüze ulaşan en önemli şifahaneler arasında yer almaktadır. Osmanlılarda ise Yıldırım Bayezid zamanında sadece Bursa'da sekiz tane şifahane olduğu tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yine 1587 yılında İstanbul'da yüz on tane şifahanenin olduğu Avrupalı seyyahların hatıratında yer almaktadır.[56]

Görsel 1.19: Gevher Nesibe Darüşşifası/Kayseri

56 bk. Arslan Terzioğlu, "Bimaristan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/163-178.

4. MÜSLÜMANLARIN BİLİM ALANINDA YAPTIĞI ÖNCÜ VE ÖZGÜN ÇALIŞMALAR

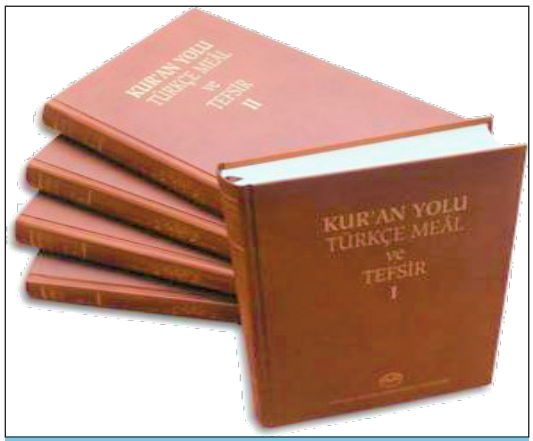
Müslüman bilim insanlarından kimleri tanıyorsunuz?

Vahyin indirilmeye başlandığı andan itibaren Müslümanlar için en önemli konu Kur'an-ı Kerim'i anlama çabası olmuştur. Bu anlama çabası, pek çok dinî ilim dalının doğmasını sağlamıştır. Müslümanlar, Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamber'in okumaya, öğrenmeye ve düşünmeye teşvik eden mesajlarının rehberliğinde hem din ilimlerine hem de fen bilimleri ve sosyal bilimlere yönelerek bu alanlarda önemli çalışmalar yapmışlardır.

İslam dünyasında yapılan ilmî çalışmaları ve bilimsel faaliyetleri şöyle sıralayabiliriz:

Tefsir

Tefsir; ayetleri belirli bir kural ve ilkeler çerçevesinde açıklayıp yorumlayan ve ayetlerden hüküm çıkaran ilim dalıdır.[57] Bir başka ifadeyle tefsir Allah'ın (cc) Kur'an-ı Kerim'deki muradını insanın gücü oranında bulmaya yardımcı olan ilim dalıdır.[58] Tefsir ilmi ile ilgilenen bilim insanlarına "müfessir" denir.[59] Müfessirlerin özellikle Arap dili ve Kur'anî ilimler başta olmak üzere pek çok konuda bilgisinin bulunması gerekmektedir. Tanınmış tefsir âlimlerinden bazıları şunlardır: Mukatil bin Süleyman (öl. 767), Taberi (öl. 923), Matüridi (öl. 944), Zemahşeri (öl. 1144), Fahreddin Razi (öl. 1210), Beyzavi (öl. 1286), İbni Kesir (öl. 1373), Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (öl. 1942).

Görsel 1.20: Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan "Kur'an Yolu" tefsiri

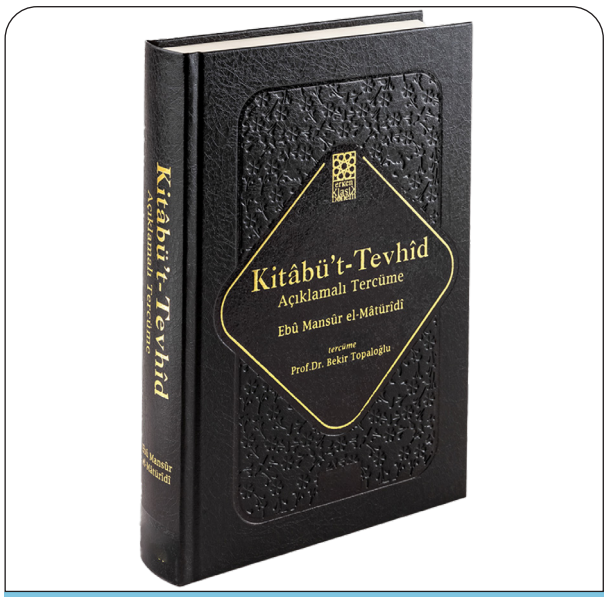
Hadis

Hz. Muhammed'in (sav) söz, tutum ve davranışlarını derleyen, açıklayan ve yorumlayan ilim dalına hadis denir. Hadis ilmi ile ilgilenenlere ise "muhaddis" denilmektedir. Hadisler, Kur'an'ı herkesten iyi anlayan ve ayetlerdeki ilahî maksadın ne olduğunu en iyi bilen Allah Resulü'nün görüşleri olması bakımından büyük önem taşır. Bu özelliğiyle hadisler ihtilafa düşülen konularda insanları aydınlatmış, onlara yol göstermiştir. Örneğin namazların hangi vakitlerde, kaç rekât olarak ve nasıl kılınacağı, orucun nasıl tutulacağı, zekâtın hangi mallardan ve ne kadar verileceği, haccın nasıl yapılacağı gibi hususlar Kur'an'da yer almayıp hadislerle açıklık kazanmıştır. İslam hukukunun birçok meselesi hadislerde verilen bu tarz bilgilerle çözüme kavuşturulmuştur.[60] Bu alanda yazılmış en güvenilir altı eser İslam dünyasında "Kütübisitte" adıyla anılmaktadır. Bu altı kitabın yazarları şunlardır: Buhari (öl. 870), Müslim (öl. 875), İbni Mace (öl. 887), Ebu Davud (öl. 889), Tirmizi (öl. 892), Nesai (öl. 915).

57 Sürmeli *vd., MEB Dinî Terimler Sözlüğü,* 356.
58 bk. Abdülhamit Birışık, "Tefsir", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/29.
59 Sürmeli *vd., MEB Dinî Terimler Sözlüğü,* 257.
60 bk. M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/28.

Kelam

Kelam; İslam'ın inanç esaslarını ayet, hadis ve aklı kullanarak açıklayan, yorumlayan, ispat eden, başka din ve inançlardan gelebilecek eleştirilere karşı savunan ilim dalıdır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere kelam, dinin inanç esaslarını savunan bir disiplin ise de onun işlevi sadece savunmak değildir. Bunun yanı sıra İslami inanç esaslarının doğruluğunu hem akli yöntemlere dayanarak hem de sosyal ve fen bilimlerinin verilerinden faydalanarak kanıtlamaktır. Dolayısıyla kelam ilminin konuları, itikadi anlamda ortaya çıkan bütün yeni gelişmeleri kapsar. Şöyle ki XIX. yüzyılda ortaya çıkan pozitivizm ve rasyonalizm ile XXI. yüzyılda tartışılan deizm de kelamın konuları içinde bulunmaktadır.

Görsel 1.21: İmam Maturidi'nin "Kitabü't-Tevhid" isimli eserinin Türkçe tercümesi

İslam'ın inanç esaslarını tartışmaya girmeden izah eden kelam ilminin bir alt koluna ise akait denir. Ebu Hanife'nin "Fıkhü'l-ekber" isimli eseri ilk akait eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Kelam alanında pek çok akım ve ekol ortaya çıkmış ve çok sayıda kelamcı yetişmiştir. Ancak İslam dünyasında kabul gören iki büyük kelamcı İmam Matüridi ve İmam Eşari olmuştur. Kelam ilminde Matüridi'nin "Kitabü't-Tevhid", Eşari'nin ise "el-İbane an usuli'd-diyane" ve "Makalatü'l-İslamiyyin" isimli eserleri temel kaynaklardandır.

Fıkıh

Fıkıh; ibadetleri ve sosyal hayatla ilgili yaşam kurallarını Kur'an ve sünnette yer alan delillere dayanarak inceleyen ilim dalıdır. İslam hukuku da denilen fıkıh, ibadetlerin yanı sıra evlenme, ticaret ve cezalar gibi toplum düzenini ilgilendiren konularda İslam'ın ne gibi sınırlar çizdiğini inceler. En önemli fıkıh âlimleri arasında İmam Ebu Hanife (öl. 767), İmam Malik (öl. 795), İmam Şafii (öl. 820) ve İmam Ahmed bin Hanbel (öl. 855) gibi isimler sayılabilir.

Coğrafya

Yeryüzünü fiziki, iktisadi ve beşerî yönlerden inceleyen bilim dalına coğrafya denir. Müslüman bilim insanları, yaptıkları araştırmalarla ve yazdıkları eserlerle bu bilim dalına çok önemli katkılar sunmuşlardır. Bu bilim insanlarından başlıcaları şunlardır:

Harizmi (öl. 847) matematik, astronomi ve coğrafya gibi değişik alanlarda çalışmalar yapmış ünlü bir bilim insanıdır. Harizmi, yetmiş bilim insanından oluşan bir ekiple çalışarak 830 yılında bir dünya haritası çizmiştir. Onun yazdığı, "Zicü'l Harizmi" adlı eser, İslam dünyasının ilk astronomi kitabı olarak kabul edilir. Bazı bölgelerin koordinatlarını verdiği "Kitabü Suretilarz" adlı eseri de coğrafya alanında önemlidir.[61]

61 bk. Hatun, *Dünyaya Yön Veren Müslüman Bilim Adamları*, 28-29.

Hurdazbih (öl. 912) Dünya'yı tarif eden ilk coğrafyacıdır. Bundan dolayı kendisine "İslam Coğrafyasının Babası" ünvanı verilmiştir. Coğrafya konusunda en önemli çalışması olan "Kitabü'l-Mesalik ve'l-memalik" günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eser, daha sonraki dönemlerde tasvirî coğrafya üzerinde çalışan birçok coğrafyacıya kaynak teşkil etmiştir.[62]

Piri Reis (öl. 1554) "Kitab-ı Bahriyye" adlı eserinde çizdiği Akdeniz haritası ile dünya haritası büyük ün kazanmıştır. Gelibolu'da çizdiği 1513 tarihli dünya haritası İspanya, Portekiz ve Batı Afrika kıyıları ile Amerika kıtasının doğu kıyılarını göstermektedir. Bu harita günümüzde mevcut en eski dünya haritası olarak oldukça önemlidir.

Seydi Ali Reis (öl. 1565) Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde görev yapmış ünlü bir denizci ve bilim insanıdır. İçinde haritaların ve pek çok coğrafi bilgilerin bulunduğu "Miratü'l-memalik" ile "Kitabü'l-Muhit" adlı eserleri ünlüdür.

Kâtip Çelebi'nin (öl. 1657) "Cihannüma" adlı eseri, coğrafya alanında önemli eserlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Görsel 1.22: Piri Reis'in Dünya Haritası

Coğrafya ilmine katkı sunan eserlerden biri de seyahatnamelerdir. Bu bilim dalının en önemli isimleri arasında Evliya Çelebi (öl. 1684) yer almaktadır. Evliya Çelebi kırk yılı aşkın süre boyunca Osmanlı topraklarını gezmiş, gördüklerini ise dünyaca ünlü eseri "Seyahatname" de toplamış halk bilimci gezgindir.[63] Yine İbni Battuta'nın (öl. 1368) "Seyahatname"si bu alanın öncü eserlerindendir.[64]

Dil

İslam dünyasının belli başlı şehirlerinden Mekke, Medine, Basra, Kufe ve Şam İslam medeniyetinin gelişmesiyle birlikte birer edebiyat ve düşünce merkezi olmuştur. Mekke ve Medine dinî ilimler ve şiirin, Basra ve Kufe ise gramer çalışmalarının merkezi hâline gelmiştir.

62 bk. İlhan Kutluer, "Belhî, Ebu Zeyd", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/413.
63 bk. Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/529-533.
64 bk. A. Sait Aykut, "İbn Battûta", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/361.

Dil çalışmaları denince ilk akla gelen kişilerden biri Ebülesved Düeli'dir (öl. 688). Kur'an okumayı kolaylaştırmak ve okuma hatalarının önüne geçebilmek için harekelendirme işini Hz. Ali'nin emriyle ilk kez Ebülesved gerçekleştirmiştir.[65] İslamiyet'in ilk dönemlerinde Kur'an ve hadisin inceliklerini anlamak amacıyla başlayan dil ve edebiyat çalışmaları daha sonra müstakil bir ilim hâlini almıştır. Bu dönemin en meşhur dil **bilgini** ise Arapçayı mükemmel şeklini veren Cahiz'dir (öl. 869).[66]

Önemli dil bilimcilerden Cahiz'in "Kitabü'l-Hayevan" isimli eseri yedi ciltlik bir ansiklopedi şeklindedir. Birinci ciltte, dil bilimi yönünden, felsefi ve sosyolojik açılardan özellikle varlık tasnifi açısından dikkate değer görüşlerin yer aldığı uzun bir giriş yer alır. Daha sonra köpekler, kuşlar, böcekler, yılanlar gibi hayvanlar sırasıyla tanıtılır.[67]

BİLİYOR MUSUNUZ?

Arap harflerinin hat ve minyatür sanatlarında süs olarak kullanılması bir dönem Batı'da moda hâline gelmiştir. İlk İngiliz krallarından Offa Rex (757-796) Abbasiler Devleti'nde kullanılan altın dinarı örnek almış ve kendi paralarına kelimeişehadet yazısı bastırmıştır.

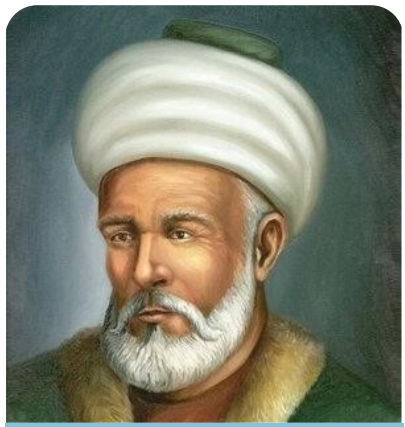
Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi,* 63.

Tarih

Müslümanların tarih ilmine ilgi duymalarında Kur'an-ı Kerim'de geçmiş kavimlerle ilgili olayların sıkça anlatılması ve yeryüzünü gezerek onların akıbetlerinin ne olduğunu araştırmalarının istenmesi [68] etkili olmuştur. İslam tarihi başta olmak üzere tarihin pek çok alanında çok sayıda Müslüman tarihçi yetişmiştir. İslam dünyasında tanınan en ünlü tarihçilerden bazıları: İbni İshak (öl. 768), Vakıdi (öl. 823), İbni Hişam (öl. 833), İbni Sad (öl. 845), Belazüri (öl. 892), Taberi (öl. 922), İbni Haldun (öl. 1406) ve Ahmet Cevdet Paşa'dır (öl. 1895).

65 bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Ebü'l-Esved ed-Düelî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/311.
66 bk. Sarıçam - Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi,* 155-158.
67 bk. Tahsin Görgün, "Kitabü'l-Hayevân", *TDV İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2002), 26/106.
68 bk. Al-i İmran suresi, 137. ayet.

Felsefe

Görsel 1.23: Farabi (temsilî)

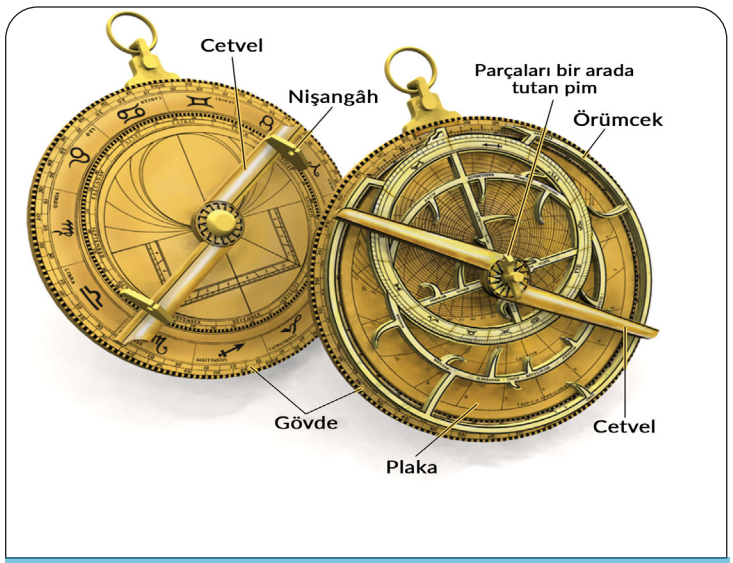
Varlık, bilgi ve değerler alanıyla ilgili problemlere akli yöntemlerle, eleştirel bakış açısı ile cevap arayan disipline felsefe denir.[69] İslam felsefesinin diğer felsefe geleneklerinden farkı, her şeyden önce düşünce dünyasına kelam, tasavvuf ve hukukla ilgilenen kimseleri katmasıdır.[70]

İslam tarihi boyunca felsefe alanında önemli birçok filozof yetişmiştir. Bu filozoflardan başlıcaları şunlardır: Kindi (öl. 873), Ebu Bekir Razi (öl. 925), Farabi (öl. 950), İbni Sina (öl. 1037), Gazali (öl. 1111) ve İbni Rüşd (öl. 1198).

Astronomi

Kur'an-ı Kerim'in gökyüzü ve yıldızlarla ilgili ayetlerinden ilham alan Müslüman âlimler, astronomi alanında birçok çalışma ve buluş gerçekleştirmişlerdir. Bunlardan bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

Fezari (öl. 777); gece ve gündüz sürelerini belirlemeye, şehirlerin enlem ve boylamlarını tespit etmeye ve yıldızların konumunu belirlemeye yarayan usturlabı icat etmiştir.[71]

Görsel 1.24: Usturlap

Fergani (öl. 861), Güneş'in kendi çevresinde döndüğünü ilk keşfeden âlimdir. Ayrıca Fergani, 842 yılında henüz gerçekleşmeden Güneş tutulmasının zamanını tam olarak tespit etmiştir. Dünya'nın yuvarlak olduğu konusunda yeni deliller göstermiş ve bu çalışmaları sayesinde Ay'daki Alfraganus kraterine onun adı verilmiştir.[72]

69 bk. Mahmut Kaya, "Felsefe", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/319.
70 bk. Sarıçam - Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi,* 150.
71 bk. Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi,* 123-124.
72 bk. Hatun, *Dünyaya Yön Veren Müslüman Bilim Adamları,* 153.

Sind bin Ali, Güneş'in batışından elde ettiği ölçümlere dayanarak Dünya'nın yarıçapını trigonometrik olarak hesaplamıştır.

Bettani (öl. 929) Güneş yılını 365 gün 5 saat 46 dakika 24 saniye olarak ölçmüştür. Bilim dünyasına katkılarından dolayı günümüzde Ay'ın bir bölgesine onun adı verilmiştir. Ayrıca hazırladığı ayarlı astronomik tablolar, Avrupa astronomisinde büyük etkiler bırakmıştır.[73]

Görsel 1.25: Diyarbakır Ulu Camii'ndeki el-Cezeri'nin icat ettiği güneş saati

Biruni (öl. 1061) astronomi ile ilgili yaklaşık yetmiş kitap yazmış, Kopernik'ten beş yüz yıl önce Dünya'nın döndüğünü söylemiş ve elips şeklinde hareket ettiğini iddia etmiştir.[74] Biruni aynı zamanda kitaplarında Güneş ve Ay tutulmasını çizimlerle açıklamıştır.[75]

Uluğ Bey (öl. 1449), Semerkant'ta rasathane kurarak astronomi ile ilgili ansiklopedik eserler kaleme almıştır.[76]

Ali Kuşçu (öl. 1474), yıldızların yerlerini gösteren cetveller hazırlamış, rasathaneler kurarak birçok öğrenci yetiştirmiştir.[77]

Fizik ve Kimya

Cabir bin Hayyan (öl. 776) metalleri sertleştirme ve minerallerine ayırma gibi alanlarda çalışmalar yapmış bir bilim insanıdır. Nitrik asit, hidrojen klorür ve sülfrik asitin rafine ve kristalize yöntemlerini icat etmiştir. Cabir bin Hayyan aynı zamanda sitrik asit, asetik asit, tartarik asit ve arsenik tozunun da mucididir.[78]

BİLGİ KUTUSU

Cabir bin Hayyan atom bombasının üretilmesinden 1000 yıl önce- atomun parçalanabilir olduğunu ilk söyleyen bilim insanıdır. Bu konuda İbni Hayyan şöyle demiştir: "Maddenin en küçük parçası olan 'cüz-ü la yetecezza'da (atom) yoğun bir enerji vardır. Yunan bilginlerinin iddia ettiği gibi bunun parçalanamayacağı söylenemez. O da parçalanabilir. Parçalanınca da öylesine bir güç (enerji) meydana gelir ki Bağdat'ın altını üstüne getirebilir."

Hatun, *Dünyaya Yön Veren Müslüman Bilim Adamları,* 12.

Ebu Bekir Razi (öl. 925) gliserin, soda, sirke asidi ve nitrik asit gibi maddeleri keşfeden önemli bir kimyacıdır. Kimyayı teoriden pratiğe geçirdiği için bu ilmin kurucularından kabul edilmektedir. Çiçek ve kızamık hastalıkları üzerinde araştırmalar yapmış, bu hastalıkların farklı

73 bk. Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam'da Bilim ve Medeniyet,* çev. İlhan Kutluer (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 169.
74 bk. Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 76.
75 bk. Nasr, *İslam'da Bilim ve Medeniyet,* 177.
76 bk. Nasr, *İslam'da Bilim ve Medeniyet,* 173.
77 bk. Nasr, *İslam'da Bilim ve Medeniyet,* 168.
78 bk. Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi,* 156.

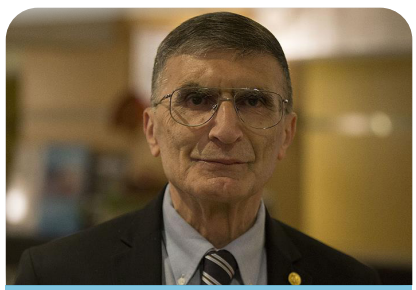
olduğunu keşfetmiştir. İlk kez böbrek taşlarını ameliyatla çıkarmıştır. "el-Havi" isimli eseri tıp ansiklopedisi mahiyetinde olup Latinceye çevrilmiş ve defalarca baskısı yapılmışıtr.[79]

İbnülheysem (öl. 1039) fiziksel optik, meteorolojik optik, yakıcı aynalar, gözün fizyolojisi ve algısal psikoloji alanlarında araştırmalar yapmıştır.[80] Görme olayının gözden çıkan ışınlarla değil, cisimlerden gelen ışınların göze ulaşmasıyla meydana geldiğini keşfetmiştir. Eserleri Latinceye çevrilmiş ve yaklaşık 600 yıl boyunca Avrupa'yı etkilemiştir. İbnülheysem, eserlerinde "karanlık oda"dan söz etmiş ve böyle bir kamera ile ters görüntü elde edileceğini belirtmiştir.[81]

Görsel 1.26: Cezeri'nin fil saati

Cizreli bilim insanı Cezeri (öl. 1206) sibernetiğin ilk adımlarını atmış ve ilk robotu yapıp çalıştırmıştır. Adını doğduğu Cizre'den alan Cezeri'nin yaptığı otomatik makineler günümüz mekanik ve sibernetik bilimlerinin temel taşlarını oluşturmaktadır. Tasarladığı otomatik makinelerden bazıları şunlardır: Fil saati, otomatik çalışan su makinesi, kandil saati, saz çalan robot, masa makinesi, abdest otomatı, pompa otomatı, otomatik içecek dolum makinesi.[82]

Görsel 1.27: Prof. Dr. Aziz Sancar

Aziz Sancar hücrelerin hasar gören DNA'ları nasıl onardığı ve genetik bilgisini nasıl koruduğunu haritalandıran çalışmaları sayesinde 2015 yılında Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır. Böylece hem ülkemizin hem de İslam dünyasının önemli kimyacıları arasına katılmıştır.

Matematik

Harizmi, bugün de kullanılan logaritmayı geliştirmiş ve sıfırlı ondalık sayıyı bulmuştur. Cebir ilminin kurucusu Harizmi'dir. "el-Cebr vel mukabele" adlı eseri 12. yüzyılda "De Jebra et Almucabala" adıyla Latinceye çevrilmiştir.[83]

Matematiğin olmazsa olmazlarından 0 (sıfır) sayısını matematikte, günümüzdeki işleviyle ilk kez Harizmi kullanmıştır. İngilizcedeki "zero" kelimesi Arapçadaki sıfır kelimesinden geçmiştir. Bugün dünyada kullanılan sayı sistemi Müslümanların icadıdır.[84]

İbnülheysem (öl. 1040) ve Abdurrahman el-Hazini dört ve beş bilinmeyenli denklemlerin çözümünü bulmuşlardır.[85]

İslam dünyasındaki önemli matematikçilerden biri de Ömer Hayyam'dır (öl. 1048). Ömer Hayyam'ın özellikle cebir alanında büyük katkıları olmuştur. Bu alanda üçüncü derece-

79 bk. Mahmut Kaya, "Râzî, Ebu Bekir", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/484-485.
80 bk. Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi,* 115.
81 bk. Hüseyin Gazi Topdemir, "İbnü'l Heysem", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/84.
82 bk. Sadettin Ökten, "Cezerî, İsmail bin Rezzaz", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/505-506.
83 bk. Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarih*i, 79.
84 bk. Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarih*i, 76, 82.
85 bk. Nasr, *İslam'da Bilim ve Medeniyet,* 148.

den (kübik) denklemleri de kapsayan birçok cebirsel denklemi sınıflandırmış ve bunların çoğuna çözüm teklif etmiştir. Üçüncü dereceden denklemleri sistemli bir şekilde çözdüğü için Hayyam, cebirde Harizmi'nin geldiği noktanın ötesine geçmiştir.[86]

Nasirüddin Tusi "Tusi Çifti" kavramını matematik dünyasına kazandırmıştır. Bu teorisiyle Tusi, gezegen hareketlerini çağının çok ötesinde bir anlayışla açıklamıştır.[87]

Gıyaseddin Cemşid Kâşî (öl. 1429) Newton'dan yıllarca önce binominal denklemleri çözmüştür.[88]

Görsel 1.28: Tusi Çifti teorisi

Bunların dışında matematik ve geometri alanında İbni Türk (öl. 854), Kerhi (öl. 952), Ebülvefa (öl. 1119), İbni Benna (öl. 1321) gibi çok sayıda bilim insanı bulunmaktadır.

Tıp

Tıp ve tıbbi bilimler, İslam dünyasında en çok rağbet gören ve en çok gelişen bilim dallarındandır. Müslüman bilim insanlarının çoğu aynı zamanda büyük tabiptir.

İslam tıbbı, Hz. Muhammed'in (sav) bizzat karşılaştığı çeşitli hastalara maddi ve manevi olarak yaptığı tavsiyelerle başlar ve bu tavsiyeler daha sonra "Tıbb-ı Nebi" veya "et-Tıbb-ı Nebevi" şeklinde kitaplaşmış ve hadis kitapları içinde ayrı bir bölüm olarak yer almıştır. Bu konuda İmam Buhari'nin "Sahih"indeki "et-Tıbbü'n-Nebevi" kitabı çok rağbet görmüştür.

Harizmi gözün tabakalarına dair anatomik terimlerden, halk ilaçlarına ilişkin farmakolojik terimlere kadar dikkat çekici ayrıntılara inmektedir. Kanser başta olmak üzere, hemoroid, mafsal veremi, veba gibi hastalıkların tanımını yapmakta ve döneminde geliştirilen ilaçları kategorik olarak zikretmektedir.[89]

Kindi (öl. 866) tıp bilim tarihinde çığır açan Müslüman âlimlerin en önemlilerinden biridir. Fiziki etkenlerin, insanın ruh, hissiyat ve iç duygularında yarattığı etkiyi ölçme bilimi olan psikofizyolojiyi o kurmuştur. Müslüman bilimciler cıvanın zehirleyici özelliğini azaltarak ya da tamamen yok ederek, onu ilk defa ilaç olarak kullanmışlardır. Bugünkü bilgilerimize göre cıvayı bir ilaç bileşiminde ilk kez kullanan bilim insanı Kindi'dir.

Sabit bin Kurre (öl. 901) tıp tarihinde ameliyatlarda anesteziyi kullanan ilk hekimdir.

Zehravi (öl. 1013) cerrahinin babası olarak görülmüş ve otuz bölümden oluşan "Kitabü't Tasrif" adlı eseri tıp alanında çığır açmıştır. Zehravi, kullandığı cerrahi alet ve uygulamaları anlattığı bu kitapla modern tıbba öncülük etmiştir. Onun icat ettiği cerrahi aletlerden bazıları günümüzde hâlâ kullanılmaktadır.[90]

86 bk. Yavuz Unat, "Ömer Hayyâm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/66.
87 bk. Nasr, *İslam'da Bilim ve Medeniyet*, 171.
88 bk. Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 94.
89 Kutluer, Akıl ve İtikad (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 234.
90 bk. Budak, "Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyetinin Eğitim ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa'ya Katkıları", 169.

İbni Sina, (öl. 1037) tıp tarihinde tabiplerin prensi olarak bilinir. O, narkoz olarak kullanılacak kimyevi maddeler üzerinde çalışmalar yapmıştır.[91] İslam tıbbını zirveye taşıyan İbni Sina bir tıp ansiklopedisi olan "el-Kanun fi't-Tıb (Tıbbın Kanunu)" adlı eseriyle XIX. yüzyılın başına kadar tıp dünyasında otorite kabul edilmiştir. Kitapta bahsedilen tıbbi prensipler, bugün hâlâ tıp fakültelerinde tıp tarihi kapsamında öğretilmektedir.[92]

Görsel 1.29: İbni Sina (temsilî)

İbnünnefis (öl. 1288) tıp tarihinin önemli keşiflerinden biri olan kan dolaşımını keşfetmiştir.

Akşemseddin (öl. 1459) İstanbul'u fethederek Orta Çağ'ı kapatan Fatih Sultan Mehmet'in hocası ve aynı zamanda büyük bir tıp âlimidir. Akşemseddin, Batı'da dört asır sonra keşfedilecek mikrobu "Maddetü'l-Hayat" adlı eserinde şöyle dile getirmiştir: "Hastalıkların insanlarda teker teker ortaya çıktığını sanmak hatadır. Hastalık, insandan insana bulaşmak suretiyle geçer. Bu bulaşma, gözle görülmeyecek kadar küçük fakat canlı tohumlar vasıtasıyla olur."[93]

Dijital içerik için...

Müslümanlar IX. yüzyıldan itibaren çok önemli dinî ve bilimsel çalışmalar gerçekleştirerek insanlığın hizmetine sunmuştur. Müslümanlar yapmış oldukları bu çalışmalar ile insanlığa katkıda bulunmuştur. Müslümanlar ve Batı dünyası arasında gerçekleşen siyasi ve ticari ilişkiler sayesinde XII. yüzyılın sonlarında Batı, İslam dünyasının bilimsel, kültürel ve ekonomik alanlarda üst seviyelere ulaştığını görmüştür. Batılılar bunun üzerine İslam medeniyetindeki gelişmeleri takip edip kendi ülkelerine aktarmayı amaçlamışlardır. Bu süreçte Batı dünyasının, İslam medeniyetinden etkilenmesi o kadar ileri düzeye ulaşmıştır ki medreselerin ders programları hatta mimari özellikleri dahi Avrupalılar tarafından taklit edilmiştir. İlmî yönden bir cazibe merkezi hâline gelen Kurtuba Medresesi'ne öğrenim görmek amacıyla Avrupa'nın yanı sıra Asya ve Afrika'dan da çok sayıda öğrenci gelmiştir. Başta İbni Sina (öl. 1037), Farabi, Gazali ve İbnülheysem (öl. 1040) olmak üzere birçok Müslüman bilim insanının eserleri Latinceye tercüme edilmiş ve aynı zamanda Aristo, Eflatun ve Arşimet'in eserleri de Arapçadan Batı dillerine aktarılmıştır.[94] İlerleyen zamanlarda Avrupa'da ortaya çıkan Rönesans hareketinin oluşmasında İslam dünyasından yapılan bu çevirilerin çok büyük etkileri olmuştur.[95]

DERS DIŞI ETKİNLİK

Müslüman bilim insanları ve bilime katkıları konusunda power point sunu hazırlayınız.

91 bk. Yakıt - Durak, *İslam'da Bilim Tarihi,* 87.
92 bk. Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi,* 281-299.
93 bk. Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi,* 226.
94 bk. Yakıt - Durak, *İslam'da Bilim Tarihi,* 181-189.
95 bk. Sarıçam - Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi,* 240.

OKUMA PARÇASI

BİR HAYALİN PEŞİNDE: UÇMAK

İnsanoğlunun uçma özlemi kadim bir hayal olarak hep vardı. Uçmak için sürekli denemeler yapılarak kuşlar gibi gökyüzünde süzülme hayali her daim taze tutuldu.

Uçma hayalinin peşinde koşan bilim insanlarından biri de İbni Firnas'tır (öl. 888). Tarihî kaynaklar Endülüslü Firnas'ın uzun çalışmalar sonucunda yeni bir keşifte bulunup cihaz yaptığını, üzerine kumaş geçirip kanat yerine büyük kuş kanatları taktığını ve bu aletle uçtuğunu kaydeder. Havada uzun süre süzülen İbni Firnas, daha sonra yavaşça yere inmiştir. Bu uçma başarısı Batı'da uçağın keşfinden tam 1023 yıl öncedir. İbni Firnas'ın bilimsel çalışmalarını takdir eden Batılı bilim insanları, Ay üzerindeki bir kratere onun adını vermişlerdir.

XVII. yüzyılda roketle dikey uçuşu başarıyla gerçekleştiren ilk bilgin Lagari Hasan Çelebi, barut dolu füzeyle havalanmayı başarmıştır. Yine XVII. yüzyıl içinde uçma hayalinin peşinde koşan bir diğer bilim insanı Hezarfen Ahmed Çelebi'dir. Hezarfen, araştırmalarını, uçuş çalışmaları yapan İsmail Cevheri'nin bilimsel birikimi ve kuşların uçuşunu model alarak gerçekleştirmiştir. Kendi icat ettiği bir uçma aracı ile tarihî Galata Kulesi'nden havalanarak boğazı geçmiş ve Üsküdar'daki Doğancılar Meydanı'na inmeyi başarmıştır. Hezarfen Ahmed Çelebi, İbni Firnas'tan sonra havacılık tarihine adını yazdırmış bir bilim insanı olarak ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Uçma hayalinin nihai sonucu uçaklardır.

Havacılık ve savunma sanayisinin olmazsa olmazı uçaklardan bahsederken kısıtlı imkânlarına rağmen yaşadığı dönemde dünyanın en modern uçaklarını üreten Nuri Demirağ'ı her daim saygıyla anmak gerekir. Tamemen yerli olarak üretilen Nu.D.38 isimli yolcu uçakları havacılık tarihimizin önemli dönüm noktalarından biridir. Öte yandan özel çabası ile Vecihi K-VI isimli uçağı üreten ve bu uçakla bizzat kendisi uçan Vecihi Hürkuş gibi dehaları saygıyla anıyoruz.

(Mehmet Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi* isimli eserden faydalanılarak bu kitap için hazırlanmıştır.)

5. KUR'AN'DAN MESAJLAR: FATIR SURESİ 27-28. AYETLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖ ثَمَرَاتٍ مُّخْتَلِفًا اَلْوَانُهَا ؕ وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌۢ بِيْضٌ وَّحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ اَلْوَانُهَا وَغَرَابِيْبُ سُوْدٌ ﴿٢٧﴾

وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَآبِّ وَالْاَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهٗ كَذٰلِكَ ؕ اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ

الْعُلَمٰٓؤُا ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ غَفُوْرٌ ﴿٢٨﴾

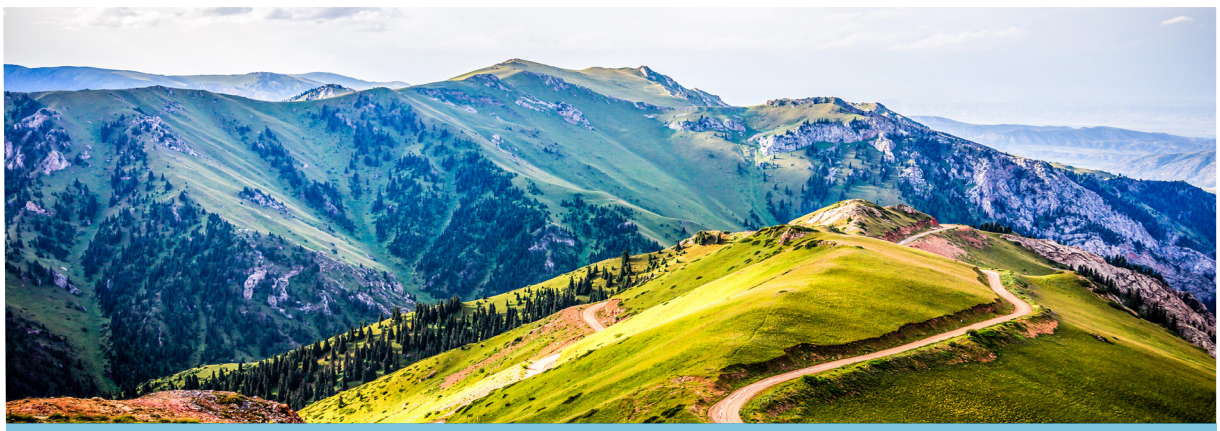
Rahman ve rahîm olan Allah'ın adıyla...

27. **"Görmedin mi! Allah gökten su indirdi. Onunla renkleri çeşit çeşit olan meyveler çıkardık. Dağlardan (geçen) beyaz, kırmızı, değişik renklerde ve simsiyah yollar (yaptık).**

28. **İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renkte olanlar var. Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayandır."**

Sure Hakkında

Bu sure yaratma, yoktan var etme ve kâinatı var etmeye delalet eden ilahi vasıfla (Fatır) başladığı için "Fatır suresi" diye isimlendirilmektedir.[96] Aynı zamanda ikinci sırada geçen "Melaike" kelimesinden dolayı Melekler suresi de denir.[97] Bu sure; Allah'ın (cc) birliğine davet edilmesi, varlığına delalet eden delillerin ortaya konulması, şirkin temellerinin yıkılması gibi inanç konuları ve temel İslam ahlakı ilkelerini içerir.

Görsel 1.30: Allah (cc) kainatı bir ölçüye göre yaratmıştır.

96 bk. Vehbe Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1984), 11/509.

97 bk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Dağıtım, 2017), 6/141.

Fatır suresi, daha sonra insanlara şükretmeleri için Allah'ın (cc) nimetlerini zikretmekte ve insanları şeytanın vesveselerinden sakınması için uyarmaktadır. Bununla birlikte kâinattaki hadiselerden dirilişe delalet eden yağmurun indirilmesi, ekin ve meyvelerin yetiştirilmesi, insanın değişik merhaleler hâlinde yaratılması gibi delillerden bahsetmektedir. Ayrıca bu surede tuzlu denizin tatlı denizden ayrı tutulması, gece ile gündüzün birbirini izlemesi, birinin diğeri içine girdirilmesi, Güneş ve Ay'ın insanın emrine verilmesi, dağlar, insanlar, canlılar ve büyükbaş hayvanların değişik görüntüleri gibi akla hitap eden örnekler verilerek ilmin ve âlimin Allah (cc) katındaki değerine dikkat çekilmektedir.[98]

Ayetlerin Açıklamaları

27. ayette Allah'ın (cc) kâinat içerisinde ne kadar çeşitli varlıklar yarattığına işaret edilmektedir. Aynı toprak ve sudan farklı özelliklerde bitkilerin yaratılması, aynı tip ağaçlardan farklı tat ve büyüklükteki meyvelerin var edilmesi, Allah'ın (cc) varlığının ve yaratmanın delili olarak insanlara hatırlatılmaktadır. Bu vesileyle insanların bir kez daha düşünüp ibret almaları istenmektedir. İnsanlar, dağlar, bitkiler, hayvanlar renk renk olduğu gibi daha pek çok özellik ve yetenek farklarıyla da birbirlerinden ayırt edilirler. Özü itibarıyla bunların tamamı tek bir şeye işaret etmektedir ki o da böylesine bir ahenk içerisinde bu çeşitliliği sağlayan irade ve güçtür. Bunu anlamamızı kolaylaştırmak üzere türlü renkler taşıyan bitkisel ürünlerin varlığını bir kaynağa yani suya borçlu bulunduğu, onu da indirenin Yüce Allah olduğu belirtilmiştir.[99]

28. ayette ise yine yaratma eylemine, özellikle hayvanların yaratılışına vurgu yapılmaktadır. Daha sonra ise Allah'ın (cc) emrini terk etmek ve yasağını işlemekten sakınmak ve hakiki kul olmak bakımından âlimlerin değeri açıklanmaktadır. Buna göre düşünen, tefekkür eden, ibret alan âlimler ancak Allah'tan (cc) hakkıyla korkarlar ve bu anlamda Allah (cc) katında değerleri elbette daha yücedir.

YAZALIM

Kur'an-ı Kerim'den evrenin ve canlıların yaratılışı ile ilgili iki ayet bularak yazınız.

98 bk. Zuhayli, e*t-Tefsirü'l-Münir,* 11/510.
99 bk. Hayreddin Karaman, vd., *Kur'an Yolu Tefsiri* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 4/465-466.

ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM

Daha fazlası için...

A. Aşağıda verilen açık uçlu soruları cevaplandırınız.

1. İslam'ın akla verdiği öneme dair bir ayet yazınız.

.....

.....

.....

2. Beytülhikmenin İslam medeniyetinin gelişimine katkılarını örneklerle açıklayınız.

.....

.....

.....

3. İlim öğrenmeye teşvik eden bir hadis yazınız.

.....

.....

.....

4. Müslüman bilim insanlarının matematiğe olan katkılarına örnekler veriniz.

.....

.....

.....

B. Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları uygun şekilde cevaplayınız.

1. Kur'an-ı Kerim'de ilimle ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Söz konusu ayetler incelendiğinde ilim öğrenmenin teşvik edildiği, âlimlerin derece bakımından üstün olduğu ve onların ilminden faydalanılmasının istendiği görülmektedir.

Verilen ayetlerden hangisi yukarıdaki açıklamalara örnek <u>oluşturmaz</u>?

A) **"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür."**
(Zümer suresi, 9. ayet.)

B) **"Allah içinizden iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir."**
(Mücadele suresi, 11. ayet.)

C) **"Onlardan ilimde derinleşmiş olanlara, iman edenlere ... pek büyük bir mükâfat vereceğiz.."**
(Nisa suresi, 162. ayet.)

D) **"Kur'an'ı (okumakta) acele etme ve 'Rabbim, benim ilmimi artır.' de."**
(Taha suresi, 114. ayet.)

E) **"Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur..."**
(Al-i İmran suresi, 62. ayet.)

2. Sena'nın okuduğu kitabın bir bölümünde şu ifadeler geçer: "Bilimsel çalışmalar insanı Allah'a (cc) yaklaştıran bir faaliyet olmalıdır. Çalışmalar, kişiyi Rabbi'ne yaklaştırmıyor; Allah'ın (cc) büyüklüğü karşısında insana kendi acziyetini hissettirmiyor ve insanlığın yararına bir durum oluşturmuyorsa Allah (cc) katında değersizdir."

Sena'nın okuduğu bölüm, ilmin hangi yönüyle ilgili olabilir?

A) İlim öğrenmenin önemi
B) İlim insanlarının değeri
C) İlim öğrenmenin amacı
D) İlim insanlarının görevleri
E) İlimler arasında üstünlük

3. Gök cisimlerinin ölçümlerinde kullanılmış tarihi bir alettir. Güneş, Ay, gezegenlerin ve yıldızların konumlarını belirlemede bu aletten istifade edilirdi. Ayrıca namaz vakitlerinin belirlenmesinde ve bazı matematik problemlerinin çözülmesinde de bu aletten yararlanılırdı. Bu aletin bilim dünyasına kazandırılması Müslüman astronom Fezari sayesinde gerçekleşmiştir.

Hakkında bilgi verilen alet nedir?

A) Diyoptra
B) Fil saati
C) Güneş saati
D) Halkalı küre
E) Usturlap

4. İslam bilim ve düşüncesinin gelişimi ve Batı'ya etkileri hakkında Enis ve Yahya sohbet etmektedir.

Enis: Batı dünyasında, bilimsel düşünceyi Eski Yunanlılardan aldıklarına dair yaygın bir kanaat vardır.

Yahya: Evet, ancak bu doğru değildir. Aslında bu kanaatin arka planında İslam'ın Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleri üzerindeki etkisini unutturma gayreti vardır.

Enis: Peki, Batılıların bu iddiasını çürütmek için onlara ne söylenebilir?

Yahya: .....

Yahya'nın hangi soruyu sorması iddiasını ispat etmek için delil olabilir?

A) Eski Yunan eserleri olmadan Rönesans ve Reform hareketlerinin başlaması mümkün müdür?

B) Rönesans ve Reform'un temelinde Eski Yunan eserleri varsa neden daha erken başlamamıştır?

C) Rönesans ve Reform hareketlerini oluşturacak bilgi birikimi Eski Yunan eserlerinde var mıdır?

D) İslam bilim ve medeniyet düşüncesi olmadan Batı'da bilimsel ilerleme olur muydu?

E) Müslüman filozoflar olmadan Batı'da bilimsel düşüncenin gelişmesinden bahsedilebilir mi?

C. Aşağıdaki soruları metne göre cevaplayınız.

İslam tarihi boyunca kurulmuş çok sayıdaki eğitim kurumunda tefsir, hadis, kelam, İslam hukuku, siyer ve tasavvuf gibi dinî ilimlerin yanında felsefe, tıp, astronomi, matematik, mantık, fizik, kimya, tarih, edebiyat ve benzeri ilimler de öğretilmekteydi. Bu medreselerde birçok ilim insanı yetişmiş ve pek çok kalıcı eser ortaya konulmuştur. Medreseler tarihte İslam medeniyetinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. İslam'ın ilme verdiği önemin farkında olan Müslüman düşünür ve bilim insanları, din bilimlerinin yanı sıra sosyal bilimler ve fen bilimleri gibi pek çok alanda da önemli çalışmalar yapmışlardır.

1. İslam medeniyetinde bilimin gelişmesi açısından medreselerin katkıları nelerdir? Yazınız.

.....

.....

.....

2. Medreselerde okutulan ilimlerden altı tanesini yazınız.

.....

.....

.....

3. Medreselerin günümüzdeki karşılığı olan eğitim kurumları nelerdir? Yorumlayınız.

.....

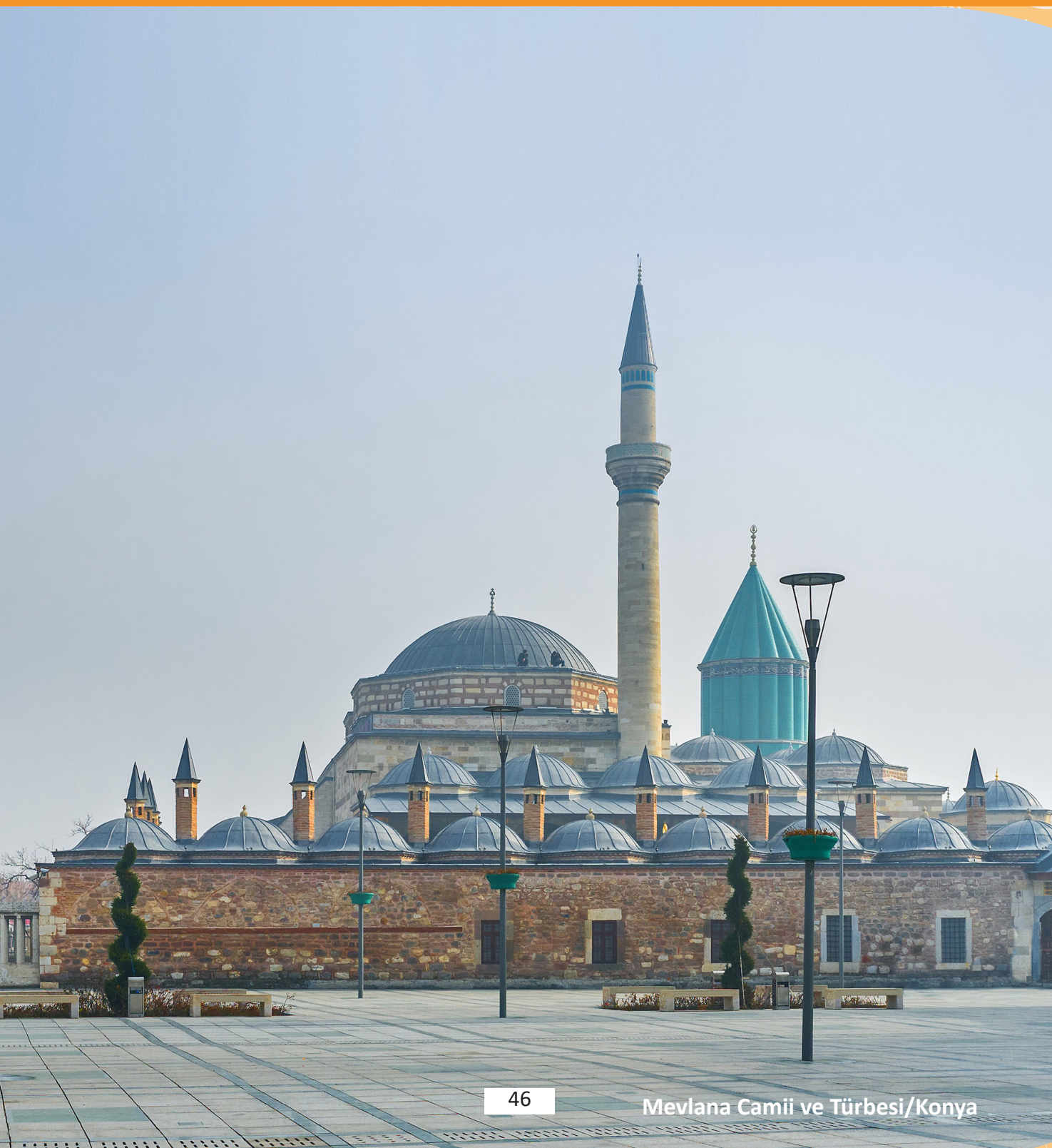
.....

.....

Ç. Aşağıda verilenleri uygun şekilde eşleştiriniz.

( )	1. Tarihteki yükseköğrenim kurumları	A	Akşemseddin
( )	2. Mikroptan ilk bahseden kişi	B	Medrese
( )	3. Hastane için eskiden kullanılan ad	C	Rasathane
( )	4. Hadis ilminin öğretildiği medrese	Ç	Darülkurra
( )	5. Gözlem yapılan yer	D	Şifahane
		E	Darülhadis

2. ÜNİTE

Mevlana Camii ve Türbesi/Konya

Ünite özet sunusu

Ünite pdf dosyası

ANADOLU'DA İSLAM

Neler Öğreneceksiniz?

1. Türklerin Müslüman olma sürecini
2. Dinî anlayış ve kültürümüzün oluşmasında etkili olan şahsiyetleri
3. Nisa suresi, 69. ayette verilen mesajları

Anahtar Kavramlar

☑ âlim ☑ fakih ☑ tasavvuf ☑ veli

Ünitemize Hazırlanalım

1. Türklerin, İslamiyet'i benimsemelerini sağlayan etkenler neler olabilir?
2. Ribat, fütüvvet ve ahi kavramları hakkında neler biliyorsunuz?
3. Ahilik teşkilatı hakkında bildiklerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.
4. Yaşadığınız bölgede dinî anlayış ve kültürümüze katkı sağlayan şahsiyetler var mıdır? Arkadaşlarınızla paylaşınız.

1. TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLUŞU

Bir millet dinini neden değiştirir?

Din, bireylerin olduğu kadar toplumların da kaderine yön veren önemli bir olgudur. Bir milletin ayakta kalabilmesinde birlik ve beraberliğinin sağlanmasında inancın büyük bir etkisi vardır. Bunun en açık örneği Türk milletinin tarihidir.

Büyük çoğunluğu göçebe yaşam süren Türkler, temasta bulundukları toplumların inançlarından zaman içerisinde etkilenmişlerdir. Fakat İslamiyet'i tanıyana kadar aralarında tam olarak din birliğinden bahsedilemediği gibi hiçbir din de İslamiyet kadar Türklerin tarihî seyrinde büyük etkiler göstermemiştir.[1] Türklerin Müslüman olması, onların tarih içerisinde eriyip yok olmalarını engellemenin yanı sıra onlara birlik ve beraberlik içerisinde büyük devletler kurma imkânı sağlamıştır. Türkler de kurdukları bu devletler sayesinde İslam'a ve Müslümanlara büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.

Türklerin İslam'ı benimsemesinde pek çok unsur etkili olmuştur. İslam'ın Türklerin karakterlerine, düşünce ve ideallerine uygun olması bu unsurların en önemlisidir. Örneğin Türklerin İslamiyet'teki gibi bir ahiret inancına sahip olmaları, cihat ve cihadın ahirette sağlayacağı mükâfat Türklerin alplık ülküsüyle örtüşmektedir. Bu durum, Türklerin İslamiyet'i kabulünde etkili olmuştur. Tüm bunların yanında Müslümanlarla hem sosyal hem de ticari alanda kurulan olumlu ilişkiler, Müslümanların ticaretteki güzel ahlakı ve dürüstlüğü Türklerin İslamiyet'i kabulünü sağlayan etkenlerden olmuştur.

Görsel 2.1: Orta Asya'da inşa edilen ilk camilerden Buhara Camii

1 bk. Metin Bozkuş, *Anadolu'da İslam ve Mezhepler* (Sivas: Asitan Yayınları, 2011), 24.

Göçebe Türklerin Müslüman olmalarında derviş, **veli** ve erenlerin de büyük bir rolü bulunmaktadır. Bu derviş ve velilerin insan sevgisi; sabır ve tevekkül gibi İslam'ın ahlak ilkelerine vurgu yaparak giriştikleri tebliğ faaliyetleri Türkleri derinden etkilemiştir. Horasan üzerinden Türkistan'a ulaşan dervişler, okudukları ilahiler ve şiirler ile Türklerin manevi dünyasına seslenmiş, İslam'ın benimsenmesine büyük katkı sağlamışlardır. Böylece okuma yazma bilmeyen göçebe Türk obalarını alışık oldukları yöntemle İslam'a dâhil etmişlerdir.

Emeviler zamanında İslam'la tanışan Türklerin tümünün Müslüman olması üç asırdan fazla bir zamanda gerçekleşmiştir.[2] Bu dönemde İslam devletinin hâkimiyetine giren Maveraünnehir bölgesi Türklerle Müslümanlar için ilk tanışma alanı olmuştur. Emeviler 706 yılında Maveraünnehir'i fethetmiş, Buhara ve Semerkant gibi büyük şehirlere Müslüman Arapları yerleştirerek bölge halkının İslam'ı tanımaları için uygun zemin oluşturmuştur. Fakat bölgede otoriter bir yönetim kuran Emeviler, Arapların dışındaki diğer etnik grupların hepsini mevali olarak isimlendirmişler ve onlara gerektiği kadar değer vermemişlerdir.[3] Onların bu politikası, Türklerin millet olarak İslam'a girmelerini yavaşlatmıştır. Ömer bin Abdülaziz Devri bu konuda istisna kabul edilebilir. Zira bu dönemde İslam'ın sadece Arapların değil, tüm insanlığın kurtuluşu için gönderilen bir din olduğu vurgulanmış ve oluşturulan barış ortamında yapılan etkili irşat faaliyetleri kısa sürede meyvesini vermiştir. Böylece Türkler İslam'ı kabul etmeye ve gönüllü olarak irşat faaliyetlerinde görev almaya başlamışlardır.[4]

BİLİYOR MUSUNUZ?

Maveraünnehir, Orta Asya'da Seyhun ve Ceyhun Nehirleri arasında kalan bölgeye verilen isimdir. Burası, Türklerin İslamiyet'le karşılaştıkları ilk bölgedir. Buhara, Semerkant ve Taşkent gibi şehirler önemli birer bilim ve kültür merkezi hâline gelmiştir.

Osman Gazi Özgüdenli, "Maveraünnehir", *TDV İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003),* 28/77-179.

YAZALIM

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinde etkili olan faktörleri aşağıdaki boşluklara yazınız.

1. .....
2. .....
3. .....
4. .....
5. .....

2 bk. Nesimi Yazıcı, *Türk-İslam Devletleri Tarihi* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1992), 12.
3 bk. Genel ağdan alınmıştır. (E.T: 16.08.2023).
4 bk. Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru* (Ankara: İSAM Yayınları, 2017), 58.

Türkler arasında İslam'ın yayılması, âlimlerin çabalarıyla hız kazanmıştır. Özellikle Talas Savaşı'nda (751) Türkler Çinlilere karşı Müslümanların yanında yer alarak sadece savaşın değil, Türkler ve Müslümanlar arasındaki münasebetlerin seyrini de değiştirmiştir. Bu savaştan sonra Türklerin yüzü İslam dünyasına dönmüş, Abbasi halifeleri de yavaş yavaş Türkleri askerî ve idari kadrolarda görevlendirmeye başlamışlardır.[5] Abbasilerin takip ettiği doğru siyaset neticesinde Halife Memun ve Mutasım zamanlarında Maveraünnehir sakinlerinin tamamı Müslüman olmuştur.

Türkistan coğrafyasında yaşayan ancak henüz Müslüman olmayan Türkler sayıca çok fazla idi. Onlar, X. yüzyılın ortalarından itibaren büyük gruplar hâlinde Müslüman olmaya başladılar. Türklerle Araplar arasında kurulan ticari dostluklar, yüz elli yıl süren askerî mücadelelerin başaramadığı İslamlaşmayı Hazar bölgesinde mümkün kıldı. Hazarların tümü Müslüman olmasa da İslamiyet Hazar ülkesinde yayıldı. Ticaret için Maveraünnehir'e gelen Türkler bu bölgede İslam'ı tanıma fırsatı buldular. Hazarlar ve İdil (Volga) Bulgarları da yine ticari ilişkiler vesilesi ile İslam'la tanıştılar. X. yüzyılda İdil Bulgarları, Harizmli tüccarlar vesilesi ile tanıdıkları İslamiyet'i devlet dini olarak kabul ettiler.[6]

İslamiyet'i kabul eden bir diğer devlet Karahanlılardır. Göktürklerden sonra Karlukların başında hüküm süren Satuk Buğra Han, İslamiyet'i kabul ederek Türk-İslam devletini kurdu. Karahanlılar Orta Asya'daki Müslüman olmayan Türk topraklarında gösterdikleri çabalarla Müslümanların doğuda itibar elde etmelerini sağladı.[7] Onların İslamiyet'i kabulü diğer Türk topluluklarını etkiledi. Ayrıca onların dini yayma gayretlerindeki samimiyetleri ve yoğun çalışmaları birçok Türk'ün Müslüman olmasında etkili oldu. Oğuzların Müslüman olmaları da bu döneme denk gelmektedir.

Görsel 2.2: Türkler tarafından Anadolu'da inşa edilen ilk camilerden Menuçihr Camii/Kars

Siyasi ve askerî yönden zayıflamış İslam dünyasında Türkler, Selçukluların kurulmasıyla hâkim duruma gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak da Selçuklular, İslam âleminde birliği yeniden sağlamış ve İslam medeniyetine bilgi ve yetenekleriyle birçok katkıda bulunmuştur. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun kapıları göçebe Türkmenlere açılmıştır. Hem Türklerin uyguladığı iskân politikasının bir sonucu olarak hem de Moğol istilasından kaçan büyük Türkmen gruplar Anadolu'ya göç ederek buraların Türkleşmesini sağlamışlardır. Bu göçlerle başlayan süreç neticesinde Selçuklular zamanında Anadolu'da, Osmanlılar zamanında ise Balkanlarda İslamiyet yayılmıştır.[8]

5 bk. Turan, *Selçuklular ve İslamiyet,* 25.
6 bk. Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), 6/26-34.
7 bk. Ali bin Salih el-Muheymid, "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları", çev. Ali Aksu, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* (2001), 5/28.
8 bk. Turan, *Selçuklular ve İslamiyet,* 48-53.

Horasan, Anadolu ve Balkanlarda İslamiyet'in Yayılması

Horasan, Anadolu ve Balkanlarda İslamiyet'in yayılmasında fütüvvet ve Ahilik teşkilatları ile ribatlar etkili olmuştur. Ribatlar, sınır boylarında ve stratejik mevkilerde askerî amaçlı olarak inşa edilmiş yapılar olup burada askerî eğitim ve hazırlıklar yapılırdı. İslamiyet'in Maveraünnehir ve Horasan'da güç kazanmasından sonra ribatlar giderek birer tekke ve zaviyeye dönüştü. Böylece derviş, sufi ve eren adı verilen mutasavvıflar için İslam'ı yayma faaliyetlerinin merkezi hâline geldi. Ticaret yolları üzerinde inşa edilen ribatlar ise İslamiyet'in yayılmasından sonra kervanların yol güvenliğini ve konaklama ihtiyaçlarını sağlamaya yönelik birer kervansaray olarak hizmet vermeye başladı. Böylece bu kurumlar, Hakk'a davet yanında halka hizmeti de görev olarak üstlendi.

Görsel 2.3: Horasan Ribatı'ndan bir görünüm/İran

Fütüvvet teşkilatı; Abbasiler Dönemi'nde ortaya çıkan, ahlaki değerleri ön planda tutan ve tasavvufi bir yönü de bulunan mesleki bir birliktir. Horasan ve Maveraünnehir'de İslam'la ve fütüvvet ahlakıyla ilk defa tanışan Türkler, yaşanan Moğol istilalalarının ardından akın akın Anadolu'ya geldi. Gelenlerin arasında çok sayıda **âlim**, derviş gibi dinî ve ilmî hareketin mensupları da vardı.[9] Bu kişiler Anadolu'da fütüvvet ahlakı çerçevesinde bir araya gelerek Ahilik teşkilatını kurdular . İslam'ın yoksula, fakire, yolda kalmışa yardım etme, Allah'ın (cc) rızasını umarak her türlü iyilikte yardımlaşma, mal ve canla cihat etme ilkeleri ışığında kurdukları Ahilik teşkilatlarıyla Anadolu'nun İslamlaşmasına büyük katkı sağladılar.

BİLGİ KUTUSU

Gençlik, erlik, yiğitlik anlamında Arapça bir kelime olan fütüvvet, bir çeşit fedakârlık, mertlik, yiğitlik teşkilatıdır. Başta Bağdat olmak üzere büyük İslam kentlerindeki gençler Fütüvvet teşkilatında toplanmıştır. Bu teşkilat başlangıçta tasavvuf ile iç içe iken zamanla mesleki bir teşekkül olan Ahi teşkilatının temelini oluşturmuştur. Ahi kelimesi Arapçada "kardeş", Türkçede ise "cömert" manasına gelmektedir. Ahiler bekâr ve sanat sahibi gençlerin oluşturduğu bir tür cemiyettir.

Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 1/645; Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk* (İstanbul: Darü'l-hilafet-i Aliye, Matbaayi Amire, 1333), 1/84.

9 bk. Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru,* 86.

Fütüvvet öğretisini esas alan Ahilik teşkilatında, ahiler öncelikle Anadolu'ya göç eden Türkleri konuk ettiler. Daha sonra ihtiyaç sahiplerine yardımcı oldular. Mesleği olan Türkler için iş yerleri açarken mesleği olmayanlara mesleki eğitim verdiler. Halkın dinî eğitimiyle ilgilendiler. Genç işçilere alçak gönüllülük, sosyal dayanışma, özveri, ustaya itaat gibi esnaf lonca örgütünün gerektirdiği bir ahlak eğitimi verdiler.[10] Cami, medrese ve zaviyeler inşa ettiler. Türkiye Selçuklularının ve Osmanlıların kuruluşunda, Horasan, Anadolu ve Balkanlarda İslam'ın yayılmasında ve İslam medeniyetinin gelişmesinde önemli bir görev ifa ettiler.

Görsel 2.4: Ahi Şerafeddin Türbesi/ Ankara

1334'te Anadolu'yu gezmiş olan İbni Battuta'nın ahilerle ilgili gözlemi şöyledir: "Ahiler birbirleriyle çok sıkı bir dayanışma içindedirler. Her birinin halk içinde muteber bir mesleği vardır. Onlara Anadolu Türkmen yurdundaki her bölgede, şehirde ve köyde rastlanır. Dünyanın hiçbir köşesinde yabancılara yakınlık göstermede, yiyecek ve her türlü gereksinimlerini karşılamada ahilerin gösterdikleri ciddi çabalar bakımından onlarla kıyaslanabilecek kimse yoktur. Ahi kendi sanatında çalışanları, evlenmemiş gençleri ve bekâr yaşamı seçmiş olanları bir araya toplayıp onların önderi olmayı kabul eden bir kimsedir. Ahi, bir zaviye bina eder; onu halı, kandiller ve başka gerekli eşya ile döşer. Zaviyede onunla beraber olanlar, gündüz çalışırlar ve ikindi namazından sonra ortaklaşa kazançlarını getirirler; bu para ile zaviyede yenecek meyve ve başka yiyecekler satın alırlar. Şayet o gün şehre bir yolcu gelmişse onu zaviyede ağırlar, satın aldıkları şeyleri ona ikram eder ve ayrılana kadar onun yanında kalırdı. Öte yandan yaşadıkları yerlerdeki zorbaları da yola getirir, herhangi bir sebeple ortaya çıkan kötülükleri tek tek ortadan kaldırırlar. Zaviyelerin başına Ahi, üyelerine ise fityan denir. Dünyanın hiçbir yerinde insanlara onlar kadar nazikçe davranan kimse görmedim..."[11]

BİLGİ KUTUSU

Ahilik teşkilatının önemli toplumsal katkıları olmuştur. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Göçebelerin yerleşik yaşama uyum sağlamaları
2. Anadolu'nun yerli halkı karşısında göçmen Türklerin haklarının korunması
3. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması için fütüvvet düşüncesinin yayılması
4. Asya'dan gelen sanatkâr ve tüccar Türklerin yerli sanatkâr ve tüccarla yarışabilecek seviyeye gelmelerinin sağlanması

10 bk. *Halil İnalcık, Devlet-i Aliyye* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 1/40.
11 bk. İbni Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi,* çev. Muhammed Şerif Paşa (İstanbul: Yenişafak Yayınları, 2004), 204.

2. DİNÎ ANLAYIŞ VE KÜLTÜRÜMÜZÜN OLUŞMASINDA ETKİLİ OLAN BAZI ŞAHSİYETLER

Milletimizin İslam anlayışının oluşmasında etkili olan âlimleri bir mozaiğe benzetirsek bu mozaiğin parçaları kimlerden oluşur?

Dijital içerik için...

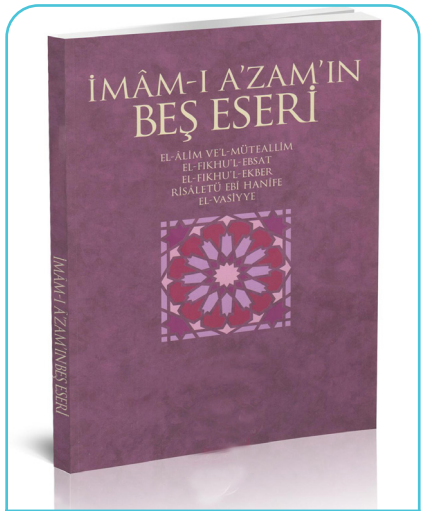
Türkler, Emevilerin Türkistan'ı fethetmesinden sonra İslam'ı tanımaya başladılar. VIII. yüzyıldan itibaren Türklerin İslamiyet'i benimsedikleri ve özellikle Abbasi Devleti ile birlikte devlet kademelerinde yönetici olarak görevlendirildikleri görülmektedir. X. yüzyılda ise ilk Müslüman Türk devletleri kurulmuştur.

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında en büyük etken XI. asırda başlayan fetih hareketleridir. Bilhassa göçebeler arasında bulunan dervişlerin azami gayretleri Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'da büyük bir nüfuz kazandığı, bilhassa tarikatının Osmanlı zamanında kuvvetlendiği bilinmektedir. Bektaşi tarikatı, Osmanlı askerî teşkilatı içinde geniş bir yer tutan Yeniçeri Ocağının manevi dayanağı olarak kabul edilmiştir. Anadolu'da etkili olan bir başka teşkilat da hiç şüphesiz Ahiliktir.[12]

Türklerin İslam anlayışının oluşmasında ve bir İslam medeniyeti inşa etmelerinde etkili olan birçok âlim ve düşünür vardır. İtikadi meselelerden fıkhi konulara, tasavvufi anlayıştan Ahilik teşkilatına, fütüvvet anlayışından kardeşlik ahlakına kadar etkili olan bütün bu şahsiyetler ortak değerlerimizdir. Milletimizin İslam anlayışının oluşmasında önemli katkısı olan kişiler şunlardır:

Ebu Hanife

Asıl adı Numan bin Sabit'tir. İslam'da hukuk ve içtihat anlayışının gelişmesinde önemli payı olup İmam-ı Azam namıyla şöhret bulmuştur. 699 yılında Kufe'de doğan Ebu Hanife 767 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. İlim öğrenmeye akait ve kelamla başlayan Ebu Hanife daha sonra fıkıh alanında derinleşmiştir. Ebu Hanife küçük yaşlardan itibaren çok iyi bir eğitim görmüş ve devrinin seçkin âlimlerinin çoğundan ilim öğrenme imkânı bulmuştur.[13] Aynı zamanda ticaret hayatına da devam eden Ebu Hanife dönemin en önemli fıkıh âlimi olmuştur.

Görsel 2.5: İmam-ı Azam'ın eserlerinin Türkçe çeviri nüshası

Ebu Hanife'nin aslen Türk olduğuna ilişkin rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler içinde en kuvvetli olanı, dedesi Zûtâ'nın Kabil bölgesinde yaşayan bir uç beyi olduğudur.[14] Ebu Hanife'nin dedelerinin ana yurdu olan bölgede Türklerin de yer aldığı birçok Müslüman kavmin bulunması, onun aslen Türk olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

12 bk. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: İfav Yayınları, 2001), 299-301.
13 bk. Mustafa Uzunpostallı, "Ebu Hanife", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/131-133.
14 bk. İlyas Çelebi, *Ebu Hanife'nin İtikadi Görüşleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 19.

Ebu Hanife itikadi konulardaki görüşleri ile dönemin genel kabul gören ekollerinin dışında olaylara farklı bir bakış açısı getirmiştir. Özellikle Allah'ın (cc) sıfatları, kader meselesi, büyük günah işleyenin durumu ve tekfir gibi ilk dönemin belli başlı akait meseleleri üzerinde dönemin önemli âlimleriyle görüşlerini tartışma imkânı bulmuştur. İslam ümmetinin çoğunluğu tarafından benimsenen ilkeleri ortaya koymuş ve bunları güçlü delillerle savunmuştur.[15] Ebu Hanife, Ehlisünnet inanç sisteminin oluşmasına zemin hazırlayan âlimlerden biridir. Kur'an ve sünneti yorumlarken aklın ilkelerini göz önünde bulundurması sayesinde Türk milletinin çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Ebu Hanife'nin günümüze ulaşan aslı Arapça olan beş eseri Türkçe olarak yayımlanmıştır. Onun görüşleri etrafında şekillenen Hanefilik mezhebi günümüzde Türkiye, Orta Asya, Kuzey Afrika, Hindistan, Pakistan ve Balkanlarda yaygındır.

Görsel 2.6: Ebu Hanife'nin Türbesi/Bağdat

Cafer Sadık

Cafer Sadık'ın, nesep bakımından baba tarafı Hz. Ali'ye, anne tarafı Hz. Ebu Bekir'e dayanmaktadır. 702 yılında Medine'de doğmuş ve yine Medine'de 765 yılında vefat etmiştir. Hilafet tartışmalarının ve iç karışıklıkların yoğun olduğu bir dönemde, İslam toplumunun geniş kesimleriyle iyi ilişkiler kurmuş ve ilmî faaliyetlere yoğunlaşmıştır. Fazilet ve takvasıyla tanınan Cafer Sadık, hadis ilminde otorite olarak kabul edilmiştir. Bu özellikleri sebebiyle birçok âlimin saygı ve sevgisini kazanmış, İmam Malik ve Ebu Hanife ile birçok konuda görüş alışverişinde bulunmuştur. O hiçbir zaman sahabeye dil uzatmamış ve siyasetten uzak kalmayı tercih etmiştir.[16]

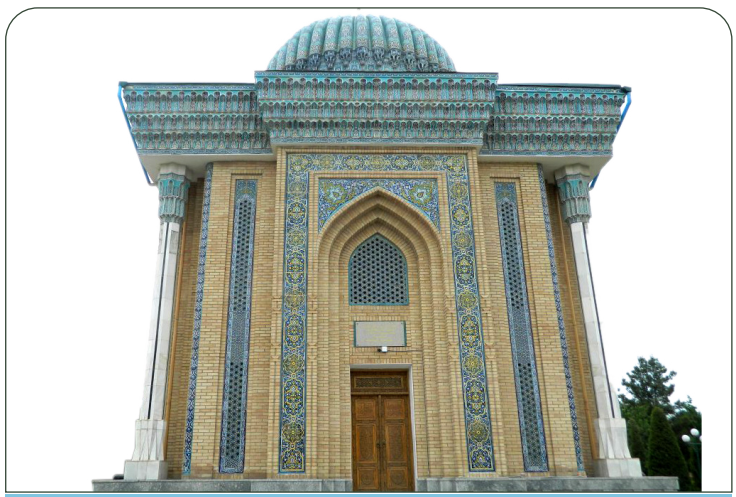
Caferilik mezhebi; 12 imamı kabul ettikleri için "İsnâaşeriyye", masum olduğuna inanılan imamlara inanmayı imanın şartlarından saydıklarından dolayı "İmamiye", Cafer Sadık'ın görüşlerine dayanmaları nedeniyle "Caferiye" olarak isimlendirilmektedir.

Caferilik ekolüne göre Kur'an-ı Kerim, ilk ve en önemli kaynaktır. Fakat sünnet konusunda diğer mezheplerden farklı olarak Hz. Peygamber'in sünnetinin yanı sıra masum (günahsız) olarak kabul ettikleri on iki imamın söz ve fiillerini de sünnet olarak değerlendirirler.[17] Caferilik, günümüzde, İran, Irak, Suriye, Lübnan ve Afganistan'da yaygındır. Türkiye'de de Caferi vatandaşlarımız vardır.

15 bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Ebu Hanife: Akaide Dair Görüşleri", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/138.
16 bk. Mehmet Atalan, "Cafer es-Sadık", *Doğu'dan Batı'ya Düşünenin Serüveni,* ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 5/259.
17 bk. Ahmet Turan, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Samsun: Sidre Yayınları, 2000), 91-92.

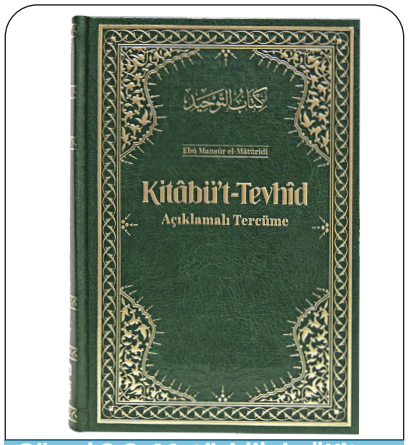
Matüridi

Asıl adı Ebu Mansur bin Muhammed olan Matüridi, Özbekistan'ın Semerkant şehrinin Maturid Mahallesi'nde doğduğu için Matüridi ismiyle anılır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen İmam Matüridi 944 yılında Semerkant'ta vefat etmiştir. Ebu Hanife'nin inanç alanındaki görüşleri etrafında Ehlisünnet itikadının sistemli hâle gelmesini sağlamıştır.[18] Hatta günümüze intikal eden eserlerden hareket edildiği takdirde Ehlisünnet kelamının kurucusu olarak Ebu Mansur Matüridi'yi kabul etmek gerekir.[19] O, Ebu Hanife ve diğer Ehlisünnet âlimlerinin kabul ettikleri, ayet ve hadislerle temellendirdikleri İslam inanç esaslarını, aklî delillerle kelam yöntemini kullanarak savunmuştur.

Görsel 2.7: İmam Matüridi'nin Türbesi/Semerkant

Matüridi; kelam, tefsir, fıkıh ve mezhepler tarihi alanlarındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. "Kitabü't-Tevhid" adlı eseri kelam ilminin klasiklerinden biridir. Bu eserden İmam Matüridi'nin, dönemindeki yanlış inanç ve düşüncelerle akli önermeler ve mantıki delillendirmeleri kullanarak mücadele ettiği anlaşılmaktadır.[20] Dinde sadece nakille yetinip akla fazla yer vermeyen Selefiye ile aklı öne çıkaran ancak sınırlarını belirlemeyen Mutezile mezheplerinin hâkim olduğu dönemde Matüridi nakil ile aklı uzlaştırmış ve onun bu yöntemi geniş kitlelerce kabul edilmiştir. İmam Matüridi'nin inanç konularında başyapıt kabul edilen "Kitabü't-Tevhid" adlı eserinin dışında "Tevilatü'l-Kur'an" adlı 17 ciltlik tefsir kitabı oldukça önemlidir. Bu iki eser de günümüzde Türkçeye çevrilmiştir.

Görsel 2.8: Matüridi'nin "Kitabü't-Tevhid" adlı eserinin tercümesi

Kitabü't-Tevhid ve Tevilat adlı eserlerde İmam Matüridi kendinden önceki kelamcıların tartışmadığı önemli problemleri ele almıştır. Ayrıca bu kitaplarda birçok konuya daha önceden kullanılmayan aklî ve naklî temellendirmelerde bulunmuş ve kelama gerçek anlamda bir bilim hüviyeti kazandırmıştır. Onun kelam ilmine kazandırdığı en önemli yeniliklerden biri, bilgi kuramıdır. Bilgi kuramı Matüridi ile birlikte kelamın müstakil bir konusu olmuştur. Bilginin tanımı, bilgi kaynakları (akıl, sağlıklı duyu organları, haber/nakil) ve akıl-nakil dengesi gibi meseleler bilgi kuramında incelenir. Matüridi bu kuramıyla, akıl ve duyuların yanı sıra doğru haberi bilgi kaynakları arasına dâhil etmiştir.[21]

18 bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Matüridiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) , 28/165.
19 bk. Bekir Topaloğlu, "Matüridi: Kelama Dair Görüşleri", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/151.
20 bk. H. İsmail Doğan, *İmam Matüridi'nin Heretik Akımlara Yönelttiği Eleştiriler* (İstanbul: Düzey Kitap, 2016), 53.
21 bk. Hanifi Özcan, *Matüridi'de Dinî Çoğulculuk* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, 1995), 10.

İmam Matüridi, Matüridiliğin ekolleşmesi ile birlikte XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Ehlisünnetin Reisi" olarak anılmaya başlanmıştır.[22] Matüridilik mezhebi, Türkiye başta olmak üzere Hanefilik mezhebinin yaygın olduğu yerlerde itikadi olarak kabul gören bir mezhep olmuştur.

Şafii

İmam Şafii 767 yılında Gazze'de doğmuş, 819 yılında Fustat/Mısır'da vefat etmiştir. Baba tarafından soyu Hz. Peygamber'in dördüncü kuşaktan dedesi Abdülmenaf ile birleşir. Mekke, Medine, Yemen, Mısır ve Bağdat'ta ilim tahsili yapmış ve ilmî münazaralara katılmıştır. İlk ilim tahsilini hocası Halid ez-Zenci'den almıştır. Henüz genç yaşta iken fetva verme yetkisi verilmesine rağmen ilim öğrenmeye devam etmiştir.[23]

Görsel 2.9: İmam Şafii Türbesi/Mısır

İmam Şafii farklı İslam şehirlerinde ortaya konulan fıkıh birikimini yakından tanıma ve fıkhî hükümlerin ortaya çıkış sürecine şahitlik etme imkânına sahip olmuştur. İmam Şafii ilk olarak fıkıh alanında usul konularını ele almış ve *er-Risale* adlı eserinde bunlara açıklık getirmiştir. Onun bu konuyu öncelikli olarak ele alması yaşadığı dönemde fıkıh ilminde büyük bir birikim oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca farklı anlayışların ve doktrinlerin belirgin hâle gelmesine büyük katkı vermiştir. İmam Şafii yaptığı çalışmalar sonucunda İmam Malik'ten öğrendiği Medine fıkhı ile İmam Muhammed'den öğrendiği Irak fıkhını birleştirici bir yol izlemiştir. Kendi içinde yetiştiği Medine fıkhına da hâkim olan İmam Şafii, fıkıhtaki bu sağlam alt yapısı sayesinde önce fıkıh ilminin genel metotlarını belirlemiş, ardından da fıkıh usulünü birleştirerek bir ilki gerçekleştirmiştir. Bu tür çalışmalar, büyük bir âlim olarak döneminde tanınmasını sağlamış ve İmam Ahmed bin Hanbel onun hakkında "Şafii, Allah'ın (cc) kitabı ve Resul'ünün sünneti konusunda insanların en **fakih**i idi." demiştir.[24]

BİLİYOR MUSUNUZ?

İmam Şafii, İslam kültür tarihinde fıkıh usulü ilminin temellerini atan ilk âlimdir.

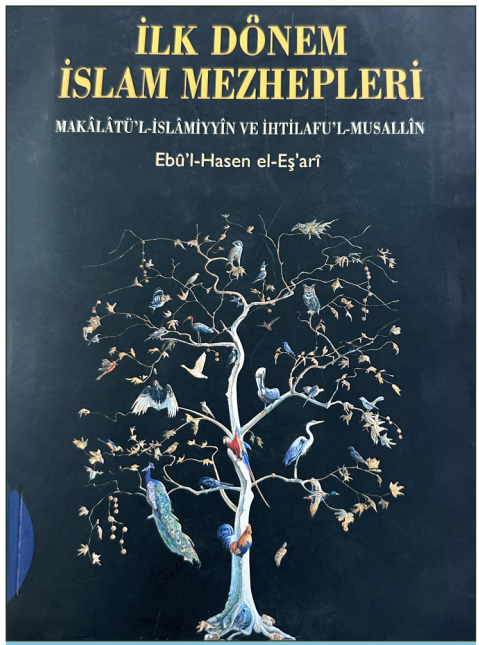
22 bk. Abdullah Demir, *Ebu İshak es-Saffar'ın Kelam Yöntemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 83.
23 bk. Mustafa Hekim, *Büyük İslam ve Tasavvuf Önderleri* (İstanbul: İslam Dergisi Yayınları, 1993), 61.
24 bk. Vehbe Zühayli, *Fıkhu'l-islami* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1984), 1/36-37.

İmam Şafii, Malikilik ve Hanefilik mezheplerinin oluştuğu bir dönemde yaşamış ve bundan dolayı her iki mezhebi de derinlemesine inceleme fırsatı bulmuştur. Bu inceleme sonucunda her iki mezheple de bazı konularda ayrı düşmüş ve bu konularda ortaya koyduğu görüşlerle Şafii mezhebinin oluşmasını sağlamıştır. Şafii'nin düşünce yapısında genel olarak vahiy, özel olarak Resulullah'ın sünneti merkezî bir konuma sahiptir. Güçlü bir muhakemeye sahip olması, Şafii'ye dil ve bağlamla ilgili verileri mantıki bir tutarlılık içinde ve maharetle işlemesine imkân vermiştir.[25] İmam Şafii birçok eser yazmıştır. Bunlardan en tanınmışı ise "Kitabu'l-Umm" adlı eseridir.

Eşari

Kelam ilminin en önemli iki temsilcisinden biri olan İmam Eşari 873 yılında Basra'da doğmuş, 935 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Yaşadığı dönemde Basra'da yaygın olan Mutezile mezhebinin görüşlerini terk ederek Bağdat'a gitmiş ve orada ilmî çalışmalarına devam etmiştir. Basra'da dedesinden kalan bir arazinin geliriyle geçinen Eşari'nin oldukça mütevazi bir hayat yaşadığı anlaşılmaktadır. Eşari samimi dindarlığının yanında kıvrak bir zekâya sahipti. Akıl yürütmeyi ve mantığı çok iyi kullandığı için yaptığı münazaralarda genellikle üstün gelirdi.

Asıl şöhretini ise kelam ve itikadi mezhepler sahasında yaptığı çalışmalarla kazanmıştır. Müslümanların itikadi konulardaki ihtilaflarını "Maḳalatü'l-İslamiyyin" adlı eserinde bir araya toplamıştır.[26] İmam Eşari'nin görüşleri doğrultusunda Eşarilik mezhebi oluşmuş ve Eşarilik bugün İslam dünyasında Matüridilik ile birlikte kabul edilen en yaygın iki itikadi mezhepten biri olmuştur.

Görsel 2.10: İmam Eşari'nin "Makalatü'l- İslamiyyin" adlı eserin Türkçe çevirisi

BİLİYOR MUSUNUZ?

İmam Eşari'nin yüzden fazla eser yazdığı rivayet edilir. Bunlardan en meşhur olanları:

- Makalatü'l-İslamiyyin
- el-İbane
- el-Lüma
- el-Has ale'l-bahs

(Genel ağdan alınmıştır. E.T. 15.09.2023).

25 bk. Bilal Aybakan, "Şafii", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/223-226.
26 bk. İrfan Abdülhamit Fettah, "Ebu'l-Hasan el-Eş'ari", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/447.

Ahmed Yesevi

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte muhtemelen 1093 yılında bugünkü Kazakistan sınırları içinde yer alan Batı Türkistan'ın Yesi kasabasında doğmuş ve 1166 yılında vefat etmiştir.[27]

Ahmed Yesevi ilk eğitimini Arslan Baba'dan aldıktan sonra dönemin ilim merkezi Buhara'ya gitmiştir. Ahmed Yesevi, Yusuf Hemedani'nin (öl. 1140) talebelerinden olup Orta Asya Türkleri arasında İslam'ın ve tasavvufun yayılmasında büyük hizmetleri olmuştur. Kendi adıyla anılan Yeseviye tarikatının kurucusudur. Yesevilik önceleri Taşkent, Seyhun, Harizm ve Maveraünnehir Bölgesi'nde daha sonra ise Kafkasya, Anadolu ve Balkanlarda yayılmıştır.[28]

ŞİİR DİLİYLE

Ümmet olsan gariplere uyar ol,
Ayet ve hadisi her kim dese duyar ol,
Rızık ve nasip her ne verse tok gözlü ol,
Tok gözlü olup şevk şarabını içtim ben işte.

Medine'ye Resul varıp garip oldu,
Gariplikte sıkıntı çekip sevgili oldu,
Cefa çekip Yaradan'a yakın oldu,
Garip olup menzillerden geçtim ben işte.

(sGenel ağdan alınmıştır. E.T. 16.08.2023).

Hoca Ahmed Yesevi'nin İslam'ı **tasavvuf** yoluyla ve yalın bir dil ile anlatması, hoşgörü ve ahlak merkezli tasavvuf anlayışı, Yeseviliğin Türkler arasında hızla yayılıp yerleşmesini sağlamıştır. Ahmed Yesevi çok iyi derecede Arapça ve Farsça bilmesine rağmen sözlerini ve şiirlerini Türkçe dile getirmiştir. Onun en önemli eseri *Divan-ı Hikmet*'tir. Bu eserde nasihat türünde hikmet adı verilen şiirler yer almaktadır.[29] *Divan-ı Hikmet*'te söylediği dinî ve tasavvufi içerikli, kolay anlaşılır şiirleri Türkler arasında düşünce birliğinin sağlanmasında önemli bir paya sahiptir.[30]

Görsel 2.11: Hoca Ahmed Yesevi'nin Türbesi/Kazakistan

27 bk. Kemal Eraslan, "Ahmet Yesevi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/159.
28 bk. H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* 242.
29 bk. Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* 326.
30 bk. Dilaver Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2007), 120-121.

Mevlana Celaleddin Rumi

Mevlana, Anadolu'da düşünceleri en fazla etkili olan ve yüzyıllardır eserleri okunmaya devam eden şair, yazar ve mutasavvıflardandır. 1207 yılında Belh şehrinde doğmuş, 1273 yılında Konya'da vefat etmiştir. Mevlana'nın asıl adı Muhammed, lakabı Celaleddin'dir.[31] "Mevlana", "Rumi" ve "Belhî" adlarıyla da anılır.

Mevlana çocukluğunda babasının yanında başladığı öğrenimini daha sonra gittiği Halep ve Şam'da sürdürmüştür. İlk tasavvufi eğitimini de babasından almıştır. Horasan'dan Bağdat'a, Mekke ve Medine'den Şam'a kadar döneminin önemli ilim ve irfan merkezlerini ziyaret eden Mevlana, İslam medeniyetinden elde ettiği tüm birikimini Anadolu'ya taşımıştır.

Belh şehrindeki Moğol İstilası'ndan sonra Babası Bahaeddin Veled ve ailesiyle Nişabur'a gitti. Babası orada Feridüddin Attâr tarafından ağırlandı. Hac görevini yerine getirdikten sonra sırasıyla Malatya, Erzincan, Sivas, Kayseri, Niğde'den geçerek Karaman'a yerleştiler. Burada yedi yıl kaldıktan sonra Türkiye Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın davetiyle Konya'da ikamet etmeye başladılar.

Mevlana'daki dinî tasavvufi düşüncenin kaynağı Kur'an ve sünnettir. Onun hakkındaki çalışmalar ve eserlerinin tercüme edilmesiyle görüşleri bugün dünyada geniş bir kitleyi etkilemiştir.[32] Mevlana Celaleddin Rumi'nin "Divan-ı Kebir", "Mesnevi", "Fihi Ma Fih", "Mektubat" ve "Mecalis-i Seba" olmak üzere beş eseri bulunmaktadır. Bu eserler, İslam dünyasında olduğu gibi Batı'da pek çok ülkede en çok okunan kitaplar arasındadır.

Mevlana'nın düşünce dünyası, kendisinden sonra oğlu Sultan Veled ve öğrencileri tarafından Mevlevilik adıyla sistemli hâle getirilmiştir.[33] Mevlana'nın sahip olduğu tevazu, insan sevgisi ve kardeşlik ahlakı toplumumuzun temelinin oluşmasında büyük katkı sağlamıştır.

Görsel 2.12: Mevlana'nın Türbesi/Konya

31 bk. Ramazan Muslu, *Anadolu'da Tasavvuf Yolları* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2007), 126.
32 bk. Reşat Öngören, "Mevlana Celaleddin-i Rumî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 9/441-448.
33 bk. H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 1997), 251.

Ahi Evran

Görsel 2.13: Ahi Evran Türbesi/Kırşehir

Ahi Evran 1171 yılında İran'ın Batı Azerbaycan tarafında bulunan Hoy kasabasında doğmuştur. Ahi Evran'ın çocukluğu ve ilk tahsil devresi memleketi olan Azerbaycan'da geçmiş olsa da gençliğinde Horasan ve Maveraünnehir'e giderek o yörede büyük üstatlardan ders almıştır. Bu arada Fahreddin Razi'den akli ve naklî ilimleri öğrenmiştir.

Ahilik teşkilatının Anadolu'daki kurucularından olan Ahi Evran bu teşkilatın piri kabul edilen, âlim ve mutasavvıf bir şahsiyettir. Ahi Evran, Asya'dan gelerek Anadolu'da birçok şehri dolaştıktan sonra Kırşehir'e yerleşmiş ve Ahilik teşkilatının yayılmasında önemli hizmetler yapmıştır. Özellikle I. Alaeddin Keykubad'ın büyük destek ve yardımıyla tasavvufi düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekke ve zaviyelerde şeyh-mürit ilişkilerini düzenlemiştir. Diğer taraftan da iş yerlerinde usta, kalfa ve çırak münasebetlerini ve buna bağlı olarak iktisadi hayatı düzenleyen Ahiliğin Anadolu'da kurulup gelişmesinde büyük rol oynamıştır.[34]

BİLİYOR MUSUNUZ?

İslam dünyasının en meşhur seyyahlarından olan İbni Battuta (1304-1369) *Büyük Dünya Seyahatnamesi* isimli eserinin Anadolu bölümünde neredeyse her şehirde ahilerden övgüyle bahsederek şunları kaydeder: "Niğde'de üç gün kaldıktan sonra Kayseri'ye doğru yola çıktık. Bu beldede Ahi Emir Ali'nin zaviyesine indik. Bu zat çevredeki Ahilerin ileri gelenlerinden olup hükûmet katında saygınlığı olan bir beydir... Bu ülkenin âdetine göre bir şehirde hükümdar bulunmadığı zaman hükûmeti Ahiler yönetir. Kayseri'nin ardından Sivas'a yollandık. Bu şehre yaklaştığımızda Ahi Bıçakçı Ahmet'in yoldaşları karşıladı. Daha sonra Ahi Çelebi'nin yoldaşları ile karşılaştık. Her ikisi de kendilerinde misafir olmamızı istedi. Ancak önce gelenlerin zaviyesine indik. Daha sonra buradan şehrin emirinin sarayına gittik. Bizi misafir etmek istese de Ahi Çelebi; Henüz benim zaviyeme misafir olmadılar, diyerek kendi zaviyesinde ağırladı."

bk. İbni Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi,* 213-214.

XIII. yüzyıl başlarında Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi'nde Muhyiddin İbnülarabi ve hocası Evhadüddin Kirmani ile birlikte Anadolu'ya gelen Ahi Evran, bu tarihlerde hocası Evhadüddin Kirmani'nin "Bacıyan-ı Rum" teşkilatını kuran kızı Fatma Bacı ile evlenmiştir. Anadolu'da esnafa İslamiyet'i anlatarak dünya ve ahiret işlerini düzenli hâle getirmeleri için nasihatte bulunmuştur. Ahi Evran, otuz iki çeşit esnafı teşkilatlandırarak Türkiye Selçuklu ve Osmanlı coğrafyasında İslam medeniyetine katkılar sunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu olan Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali de bir Ahi şeyhidir.[35]

34 bk. Ziya Kazıcı, "Ahilik", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 1/540; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* 276.
35 bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* 136.

Ahi Evran Zaviyesi, X. yüzyılın başlarına kadar esnaf zümresi üzerindeki manevi tesirini devam ettirmiştir. Bu durum, başta debbağlar olmak üzere bütün esnafın Ahi Evran'ı pir kabul etmelerinden ve devletin bu bağlılığı teşvik eden desteğinden ileri gelmiştir.[36]

Hacı Bektaş Veli

Hacı Bektaş Veli, Bektaşiliğin kurucusu olup Horasan erenlerindendir. Asıl adı Muhammed olan Hacı Bektaş 1247 yılında Nişabur'da doğdu. Tasavvuf geleneği içinde eğitimini tamamladıktan sonra Anadolu'ya gelerek Sulucakarahöyük'e yerleşti. 1337 yılında vefat etti.[37]

Görsel 2.14: Hacı Bektaş Veli (temsilî)

Yaşadığı dönemdeki kaynaklarda ismi yer almayan Hacı Bektaş Veli'nin hayattayken yaygın bir şöhrete sahip olmadığı söylenebilir. Ölümünden sonra fikirleri toplumda geniş kesimlere yayılmış ve insanlarda derin bir etki oluşturmuştur. Halk tarafından fikirleri o kadar benimsenmiştir ki Anadolu'da yaşayan hiçbir sufi, Hacı Bektaş Veli kadar şöhrete sahip olamamıştır. Hacı Bektaş Veli'nin düşünce ve duygu dünyasına bakıldığında Anadolu'daki diğer sufilerde olduğu gibi onda da Hoca Ahmed Yesevi'nin büyük etkisi görülmektedir.[38] Osmanlı, XIV. yüzyılın sonlarında Hacı Bektaş Veli'nin toplum üzerindeki etkisini görmüş onu Yeniçeri Ocağının piri olarak seçmiştir. XVI. yüzyıla gelindiğinde Hacı Bektaş Veli'nin görüşleri etrafında, takipçileri tarafından Bektaşilik tarikatı kurulmuştur. Bektaşilik zamanla gerek halifeleri gerek göçebe topluluklar gerekse Yeniçeri Ocağı aracılığıyla güçlenmiştir.

Hacı Bektaş Veli'nin en önemli eseri olan *Makalat* incelendiğinde onun Ahmed Yesevi'nin yanında XIII. ve XIV. yüzyılda Anadolu'da yaşayan İbnülarabi, Mevlana, Ahi Evran ve Yunus Emre gibi mutasavvıflardan da etkilendiği görülmektedir.[39] Onun insan eğitimi ve nefis terbiyesine dair en önemli öğretisi "Eline, diline, beline sahip ol!" düsturudur. "İncinsen de incitme" şeklinde özetlenebilecek insan sevgisi ve kardeşlik anlayışı, Anadolu'da geniş kitlelerce benimsenmiştir. Osmanlıların en önemli askerî gücü olan yeniçerilerin tamamı, sınır boylarında cihat eden Türkmenlerin ise büyük kısmı Bektaşi'dir. Yani yeniçeriler hem asker hem de mürittir. Hatta tarikatın şeyhi aynı zamanda kumandandır.[40]

YORUMLAYALIM

"İlimle gidilmeyen yolun sonu karanlıktır."

(Hacı Bektaş Veli)

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin sözünü yorumlayınız.

36 bk. İlhan Şahin, "Ahi Evran", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/529-530.
37 bk. Muslu, *Anadolu'da Tasavvuf Yolları,* 59.
38 bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektaş-ı Veli", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/455-458.
39 bk. Muslu, *Anadolu'da Tasavvuf Yolları,* 60.
40 bk. Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* 137-138.

Yunus Emre

"Bir zerre aşkı olmayan belli bilin yabandadır.
Aşkı olmayan gönül misâl-i taşa benzer."
Yunus Emre

Hayatı, tarihî şahsiyeti ve eserleri hakkında birçok farklı rivayet olan Yunus Emre 1240 yılında Sivrihisar'da doğmuş, 1320 yılında vefat etmiştir. Yunus Emre'nin arı bir Türkçe ile yazdığı şiirleri olmasına rağmen birçok kaynak onun ümmi (okuma yazma bilmez) olduğunu söylemektedir. Buna karşın bazı kaynaklar ise onun çok iyi bir medrese tahsili gördüğünü ve Farsçadan çeviri yapacak kadar bilgili olduğunu ifade eder. Yunus'un mürşidi Tapduk Emre'dir. Ancak hangi tarikata mensup olduğu net değildir. Eski Anadolu Türkçesinin oluşumunda çok önemli rol oynayan ilk Türk şairidir. Daha sağlığında şiirleri bütün Anadolu'ya yayılan Yunus Emre'nin kullandığı kelimeler ve ifade kalıpları, bunlara yüklediği anlamlar ve mecazlar Türkçenin edebî bir dil hâline gelmesi yolunda büyük bir aşama olmuştur.[41] Esasen Yunus'u diğer mutasavvıf şairlerden ayıran özelliği de budur.

Görsel 2.15: Yunus Emre (temsilî)

Anadolu'nun birçok yerinde hatta Azerbaycan'da Yunus Emre'nin kabri kabul edilen makamı vardır.[42] Bu durum, Yunus Emre'nin Anadolu'da ve Türklerin yaşadığı coğrafyalarda ne kadar büyük bir iz bıraktığının açık kanıtı sayılır.

Sarı Saltuk

Anadolu ve Balkanların Müslümanlaşmasındaki etkisinden dolayı adı etrafında menkıbeler oluşmuş bir alperendir. Kaynaklarda "mücahit-gazi, gazi-derviş, alperen, mübarek zat, ermiş" gibi sıfatlarla anılan Sarı Saltuk, Anadolu ve Balkanların manevi mimarlarındandır.

Sarı Saltuk, irşat faaliyetlerini sürdürmek amacıyla Dobruca'ya yerleşmesinden vefatına kadar çeşitli tekke ve zaviyeler açmıştır. Dobruca'daki Sarı Saltuk Tekkesi, Kaligra'daki Sultan (Yılan) Tekkesi, kendisinin bizzat açtığı ve faaliyette bulunduğu tekkelerdendir. Sarı Saltuk'un ölümünden sonra adına Babaeski'de Eski Baba Tekkesi, Kütahya Şeyhlü'de ise Sarı Selçuk Tekkesi açılmıştır. Sarı Saltuk uğradığı yerlerde önemli hizmetlerde bulunduğundan adına makam ve türbeler oluşturulmuştur. Saltukname'ye göre Kalliakra (Bulgaristan), Babadağı (Romanya), Blagay (Hersek), Ohri (Makedonya), Kruya (Akçahisar/Arnavutluk), Rumeli Feneri (İstanbul), Babaeski (Edirne), Bor (Niğde), Diyarbakır, Tunceli ve İznik gibi merkezlerde olmak üzere Sarı Saltuk'un pek çok türbesi bulunmaktadır.[43]

41 bk.Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* 265-270.
42 bk. Mustafa Tatlı, "Yunus Emre", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/600-606.
43 bk. Machıel Kell, "Sarı Saltuk", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/149.

OKUMA PARÇASI

SARI SALTUK TÜRBE VE MAKAMLARI

Tarihî ve edebî eserlerde geçen Sarı Saltuk'un Türk milleti üzerindeki tesirinin en önemli göstergesi türbe ve makamlardır. Anadolu'nun doğusundan başlayıp Balkanlara kadar uzanan coğrafyada Sarı Saltuk'un türbe ve makamları varlığını sürdürmektedir. Saltukname'de, Sarı Saltuk'un on iki mezarı olduğu belirtilmektedir.

Görsel 2.16: Sarı Saltuk (Blagay) Tekkesi/Bosna Hersek

Sarı Saltuk, beylerin ve kralların kendisinin mezarına sahip çıkmak isteyeceklerini söyleyerek her isteyene verilmek üzere birer tabut hazırlamalarını vasiyet etmiştir. Sarı Saltuk'un mezarını kendi ülkesinde bulundurmak isteyen beylere verilmek üzere on bir tabut hazırlanır. Çevredeki beylerden ve krallardan her isteyene bir tabut verilir. Tabutu alan, ülkesine dönerek cenazeyi defneder. Saltuknameye göre Sarı Saltuk'un tabutunu alarak ülkesine götüren krallar ve beyler şunlardır: Tatar Hanı, Eflâk, Boğdan, Rus, Üngürûs (Macar), Leh (Polonya), Çeh (Çek), Bosin (Bosna), Beravati (Hırvat), Karnata Baba ve Edirne'ye gömülen tabutlarla mezar sayısı böylece on ikiye ulaşmaktadır.

(Kısaltımıştır. Genel ağdan alınmıştır. E.T. 19.09,2023)

Hacı Bayram Veli

Hacı Bayram Veli kesin olmamakla birlikte 1340 yılında doğmuş, 1430 yılında vefat etmiştir. Gençlik yılları boyunca tefsir, fıkıh, hadis, tasavvuf, matematik, astronomi, felsefe, edebiyat ve dil dersleri almıştır. Ankara'da Kara Medrese'de müderrislik yapmıştır. Tasavvuf eğitimi için Somuncu Baba'nın yanına gitmiştir. Şeyhinin yanında on yıl kalan Hacı Bayram,[44] şeyhinin manevi terbiyesi altına girdikten sonra kendini her yönüyle topluma adamış, toplum için çırpınmış ve tasavvuf ile diğer ilimleri birleştirerek yeni bir bakış açısı oluşturmuştur.

Somuncu Baba'ya bağlandıktan sonra Hacı Bayram Veli; yoksullara, yetimlere, gariplere, yolda kalmışlara ve ilim talebelerine yardım faaliyetlerine başlamıştır. Şehrin içinde çarşılarda dolaşarak esnafın zekât ve sadakalarını toplamış sonra da onu ihtiyaç sahiplerine ulaştırmıştır. Hacı Bayram Veli toplumun iki kesimi olan zenginler ile fakirler arasında köprü vazifesi görerek sosyal yardımlaşma görevini yerine getiren bir yapıyı hayata geçirmiştir. Ayrıca Orta Asya tasavvuf geleneğinin bir parçası olarak tekkesinde sürekli çorba kaynatmış ve gelen geçen herkesin karnını doyurmuştur.[45]

44 bk. Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* 409.
45 bk. Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram-ı Veli* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 7-36.

Görsel 2.17: Hacı Bayram Veli Camii/Ankara

Anadolu'da siyasi karışıklıkların olduğu bir ortamda, Hacı Bayram Veli müderrisliği bırakıp tasavvuf yolunu seçerek halkı ahlaki yönden diriltmeye gayret etmiştir. Hacı Bayram Veli, Orta Asya'dan gelen Türk göçerlerin yerleşik hayata geçmesini sağlamış, Anadolu Türk birliğinin tesisinde ve Anadolu'nun iktisadi bakımdan gelişip kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır.

YAZALIM

Dinî anlayışımızın ve kültürümüzün oluşmasında katkısı olan şahsiyetlerin etki alanlarını örnekteki gibi yazınız.

Ebu Hanife	İslam hukuk kuralları
Cafer Sadık	
Matüridi	
Şafii	
Eşari	
Ahmed Yesevi	
Mevlana Celaleddin Rumi	
Ahi Evran	
Hacı Bektaş Veli	
Yunus Emre	
Sarı Saltuk	
Hacı Bayram Veli	

3. KUR'AN'DAN MESAJLAR: NİSA SURESİ, 69. AYET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَأُولٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ
وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ ۚ وَحَسُنَ أُولٰئِكَ رَفِيقًا ﴿٦٩﴾

Rahman ve rahîm olan Allah'ın adıyla...

"Kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve salihlerle birliktedirler. Bunlar ne güzel arkadaştır."

Sure Hakkında

Nisa suresi, Kur'an-ı Kerim'in ikinci uzun suresidir. Medine'de nazil olmuştur. 176 ayettir. Hz. Peygamber'in ashabından bazı kimseler "Ya Resulullah! Biz sabah akşam senin yanına geliyoruz, yüzüne bakıyor ve seninle oturuyoruz. Yarın (ahirette) sen peygamberlerle olacaksın, biz ise sana ulaşamayacağız." dediler. Sahabeden biri de Allah Resulü'ne gelerek şöyle dedi: "Ya Resulullah! Allah'tan başka ilah olmadığına ve senin de Allah'ın (cc) elçisi olduğuna şehadet ettim, beş vakit namazımı kıldım, malımın zekâtını verdim, Ramazan ayının orucunu tuttum." dedi. Hz. Peygamber de "*Kim ölünceye kadar bunlara devam ederse kıyamet gününde peygamberler, sıddıklar, şehitler ve iyi kimselerle birlikte olur, dedi ve iki parmağını kaldırdı, anne ve babasına asi olmadıkça.*" dedi. Bu olay üzerine Nisa suresi, 69. ayet nazil oldu.[46]

Ayetin Açıklamaları

Allah'a itaat, Kur'an-ı Kerim'e, O'nun elçisinin tebliğ ettiği hususlara, emir ve iradesine uymak demektir. Resulullah'a itaat ise öncelikle onun tebliğ ettiği Kur'an'a ve sünnete uymaktır.

Her dönemde Yüce Allah'a verdiği söze bağlı kalarak doğruluk konusunda hassasiyet gösteren sıddıklar, Allah (cc) yolunda öldürülen şehitler, inancında, niyetinde, sözlerinde ve hareketlerinde salih kimseler var olmuştur. Bundan sonra da böyle iyi kimseler var olacaktır. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi ahirette bu insanlara en güzel nimetlerle ikramda bulunulacaktır.

Ayetikerimede Yüce Allah insanlar içinde fazilet bakımından en üstün olanları peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihler olmak üzere dört sınıfa ayırmaktadır. Bu dört sınıfın bir grup oluşturması Allah'ın (cc) ahiret gününde peygamberlerle diğer insanlar arasında bir ayrım yapmayacağını ve hangi dönemde yaşarsa yaşasın, Allah'a (cc) ve Peygamber'e itaat eden insanların ahirette en yüksek mertebelere ulaşacağına işaret etmektedir.

Sıddıklar, şehitler ve iyi kimseler tıpkı peygamberler gibi içtenlikle Allah'ın (cc) emirlerini yerine getiren, bu uğurda canlarını, mallarını feda etmeye hazır olan kimselerdir. Aynı zamanda

46 bk. İbni Kesir, Ebu'l-Fidâ Hafız ed-Dimeşkî, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim,* çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012), 3/19-21.

bu kimseler haksızlıklara ve zulümlere korkmadan, her türlü alay, baskı ve dışlanmayı göze alarak karşı koyan, "Başkaları ne der?" değil; "Görevlerimi yerine getirmezsem Rabbime ne derim?" diyen kimselerdir. Ayet **"Bunlar ne güzel arkadaştır."** sözleriyle son bulurken bu kimselerle arkadaş olmanın imrenilecek bir durum olduğu belirtilmiştir. Ayrıca insanlar, iyilerle arkadaş olmaya da teşvik edilmiştir. Arkadaşlığa layık olan en güzel insanlar bunlardır. Dünya ve ahirette mutlu olabilmek ve Allah'ın (cc) razı olduğu bir kul olabilmek için ayette geçen kimselere yakın olmak, bunları örnek almaya çalışmak önemlidir.

YAZALIM

İtaat kavramı, sözlükte "baş eğmek, emredileni yerine getirmek, söz dinlemek" anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise "meşru emir ve isteklere uymak" demektir. Kime itaat edileceği Kur'an-ı Kerim'de Allah (cc), Allah Resulü ve yöneticiler olmak üzere üç kategoride ele alınmıştır. Bunlara bir de ana-babaya itaati eklemek mümkündür. Kur'an'da ana-babaya itaat, gönül hoşluğuyla yerine getirilecek bir ödev anlamında ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Allah (cc) ve peygamberlere koşulsuz itaat edilmesi emredilirken itaat edilmemesi istenen kişi ya da gruplardan da söz edilmektedir: Kâfirler, münafıklar, nefsani arzularına uyup işlerinde aşırıya gidenler ve yönetimleri altında bulunan kimseleri Allah (cc) yolundan uzaklaştıranlar bunlardan başlıcalarıdır.

bk. Enfal suresi, 1. ayet; Nur suresi, 51. ayet; Ahzab suresi, 66-67. ayetler; Ömer Mahir Alper, "İtaat", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/444.

Verilen bilgiler ışığında itaat edilmesi gerekenler ve kimlere itaat edilmeyeceğini yazınız.

İtaat edilmesi gerekenler: .....
.....
.....
.....

İtaat edilmemesi gerekenler: .....
.....
.....
.....

DERS DIŞI ETKİNLİK

Allah'a (cc) ve Hz. Peygamber'e itaat konusunda duvar gazetesi hazırlayınız.

ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM

Daha fazlası için...

A. Aşağıda verilen açık uçlu soruları cevaplandırınız.

1. Ahiliğin toplumsal hayattaki etkilerini açıklayınız.

.....

.....

2. İslam'ın yayılmasında ribatların etkisini açıklayınız.

.....

.....

3. İmam Matüridi'nin kelam ilmine kattığı yenilikler hakkında bilgi veriniz.

.....

.....

4. Mevlana'nın eserlerinden üç tanesini yazınız.

.....

.....

B. Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları uygun şekilde cevaplayınız.

1. Aşağıdakilerden hangisi Anadolu'da Ahilik teşkilatının kurulmasında etkili olan faktörlerden biri <u>değildir</u>?

A) Anadolu yaşayan yerli halkın göç etmesini sağlamak

B) Göçebe Türklerin yerli tüccarlarla yarışabilecek seviyeye gelmelerini sağlamak

C) Göçebe halkın yerleşik hayata uyum sağlamalarını temin etmek

D) Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasını sağlamak

E) Esnaflar arasında dayanışma sağlayarak kazançlarını artırmak

2. Aşağıdakilerden hangisi fıkıh ilminde otorite (imam) kabul edilen kişilerdendir?

A) Hacı Bayram Veli

B) Hacı Bektaş Veli

C) İmam Şafii

D) Mevlana Celaleddin Rumi

E) Yunus Emre

3. Hoca Ahmed Yesevi'nin müritlerindendir. Anadolu'da İslam'ın yayılması, Osmanlı'nın kuruluşu ve sağlam temeller üzerine oturmasında büyük hizmetleri oldu. "Yeniçeri Ordusunun" manevi piri olarak benimsendi. İnsan eğitimi ve nefis terbiyesine dair ilkeleri geniş kitleler tarafından kabul gördü.

Bahsedilen şahsiyet kimdir?

A) Ahi Evran

B) Hacı Bektaş Veli

C) Mevlana Celaleddin Rumi

D) Sarı Saltuk

E) Yunus Emre

4. Balkanlarda İslam'ın yayılması alperen ve dervişlerin yoğun gayretleri, neticesinde yavaş yavaş gerçekleşmiştir. Zulüm ve baskılardan bunalmış olan bölge halkı, Balkanlara yerleşen gazi dervişlerin hoşgörülü ve adaletli tavırlarından etkilenmişlerdir. Alperen ve dervişler gittikleri yerlerde toprağı işleyerek ekip biçmiş; köyler ve kasabalar kurarak bölgede İslam'ın yayılmasını sağlamışlardır. Fetih esnasında ise Osmanlı ordularının hizmetinde bulunmuşlardır.

Buna göre Balkanlarda İslamiyet'in yayılması hakkında aşağıda verilenlerden hangisi doğrudur?

A) Alperen ve dervişler olmasaydı Balkanlarda İslam asla yayılamazdı.

B) Fetih hareketleri Balkanlarda İslam'ın yayılmasını engellemiştir.

C) Alperen ve dervişler İslam'ı yaymak adına her yola başvurmuştur.

D) Bölgedeki tarım ve imar faaliyetleri alperen ve dervişleri zenginleştirmiştir.

E) Alperen ve dervişler, gayrimüslimlerin saygı ve güvenini kazanmışlardır.

5. Aşağıdakilerden hangisi Matüridilik mezhebinin kurucusu İmam Matüridi'nin eseridir?

A) Divan-ı Hikmet

B) Kitabü't-Tevhid

C) Makalat

D) Mesnevi

E) Fihi Ma Fih

C. *Aşağıdaki soruları metne göre cevaplayınız.*

Hz. Peygamber, *"Şehitlerin dört mertebesi vardır. İmanı sağlam mü'min, düşmanla karşılaşır ve Allah'a verdiği söze sadık kalarak bu hâl üzere öldürülür. Bu kişi kıyamet günü insanların kendisine başını kaldırarak şöyle baktıkları kişidir."* diyerek başını yukarı kaldırdı...

(Tirmizi, "Fedailü'l-cihad", 14.)

"İnsanlar arasında, atının dizginini tutmuş, Allah yolunda cihat eden ve kötülüklerden sakınan kimseler ile misafirini ağırlayan ve onun hakkını veren kişilerin (Allah katında) bir benzeri yoktur."

(Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 7/39.)

1. Türklerdeki alplık idealini İslamiyet'teki cihat düşüncesiyle karşılaştırınız.

.....

.....

2. Fütüvvet ve Ahilik teşkilatlarında bulunan derviş, sufi ve erenlerin faaliyetlerine yön veren temel ilkeleri yazınız.

.....

.....

3. Hz. Peygamber'in *"Bir benzeri yoktur."* diyerek övdüğü kimselerin özellikleri nelerdir? Yazınız.

.....

.....

Ç. *Aşağıda verilenleri uygun şekilde eşleştiriniz.*

( )	1. Ahmed Yesevi	A	Fıkhü'l-ekber
( )	2. Sarı Saltuk	B	Şafii
( )	3. Hacı Bektaş Veli	C	Ahilik
( )	4. Ahi Evran	Ç	Divan-ı Hikmet
( )	5. Ebu Hanife	D	Balkanlar
		E	Makalat

3. ÜNİTE

Ünite özet sunusu

Ünite pdf dosyası

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE TASAVVUFİ YORUMLAR

Neler Öğreneceksiniz?

1. İslam düşüncesinde tasavvufi düşüncenin oluşum sürecini
2. Tasavvufi düşüncede ahlaki boyutun önemini
3. Kültürümüzde etkin olan bazı tasavvufi yorumları
4. Alevilik-Bektaşilikteki temel kavram ve erkânları
5. Hucurat suresi, 10. ayetten mesajlar

Anahtar Kavramlar

- ☑ edep
- ☑ erkân
- ☑ insanıkâmil
- ☑ mürşit
- ☑ sema
- ☑ tasavvuf
- ☑ veli

Ünitemize Hazırlanalım

1. Tasavvuf kavramı hakkında neler biliyorsunuz?
2. Güzel ahlak kavramıyla ilgili görüşlerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.
3. Kültürümüzde etkili olan tasavvuf büyüklerinden kimleri tanıyorsunuz?
4. Musahiplik ve gülbank kavramlarını daha önce duydunuz mu? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

1. TASAVVUFİ DÜŞÜNCENİN OLUŞUMU

"Dervişlik olsaydı taç ile hırka. Biz dahi alırdık otuza kırka."
Yunus Emre'nin bu dizelerinden ne anlıyorsunuz?

Tasavvuf; sözlükte, saf olmak ve ilk safta bulunmak anlamlarına gelir. Terim olarak ise güzel ve ulvi olan her çeşit huyları kazanma girişiminde bulunmak ve çirkin huylardan uzaklaşmaya çalışmaktır.[1] Tasavvufu benimseyen kimselere sufi denir. Daha sonraki dönemlerde sufiler, mutasavvıf olarak da adlandırılmıştır. Tasavvufu, kalbe yalnızca Allah (cc) sevgisini yerleştirmek ve nefsi kötü duygulardan arındırma olarak tanımlayan mutasavvıflar da vardır.[2]

BİLGİ KUTUSU

Halvet: Uzlet, inziva, yalnızlık, tek başına yaşamak, topluma karışmamak.

İhsan: Allah'a (cc), O'nu görüyormuş gibi ibadet etmektir.

Sufi: Takva sahibi, samimi dindar, dinî konularda duyarlı kişi.

Züht: Elde mevcut olsa bile gönülde mal ve mülk sevgisine yer vermeme. Hakk'a yönelmek için dünyadan el etek çekme.

Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 220, 259, 476, 593.

Mutasavvıflara göre nefsin arındırılması, tasavvufun ana gayelerinden biridir. **"Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir."**[3] ayetinde olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'de nefsi arındırmayı öğütleyen birçok ayet vardır. Kur'an ahlakının en güzel temsilcisi olan Hz. Peygamber de nefis terbiyesi konusunda *"Akıllı kişi nefsine hâkim olandır..."*[4] buyurarak Müslümanlara dünya nimetlerine aldanmamaları için uyarıda bulunmuştur.

Mutasavvıflar tasavvufun asli kaynağının Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber ve sahabenin örnek yaşamı olduğunu belirtmiştir.[5] Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın sevdiği bir kul olabilmek için Hz. Peygamber'e itaat edilmesi net bir şekilde vurgulanmıştır.[6]

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar, yapılan fetihlerle maddi olarak güçlendi ve bunun sonucunda bazı Müslümanlar, onun önerdiği sade yaşam tarzından uzaklaşmıştır. Ayrıca Müslümanlar arasındaki siyasi çekişmeler ve iç savaşlar toplumsal huzuru bozmuştur. Bu değişimler karşısında Hz. Peygamber'in ahlakının ve hayat tarzının örnek alınması, onun gibi sade yaşam tarzının tercih edilmesi gerektiği bir kısım Müslümanlar tarafından vurgulanmaya başlandı. Bu anlayıştaki Müslümanlar; yardımlaşma, fedakârlık, cömertlik, kanaatkârlık, dürüstlük, merhamet gibi değerleri ön plana çıkarmaya çalıştı. İşte onların savunduğu bu anlayış zamanla tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkıp gelişmesinde etkili oldu.[7]

Görsel 3.1: Tasavvuf Müslümanların dünyaya aşırı bağlanmasına tepki olarak doğmuştur.

1 bk. Abdulkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi,* çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981), 392.
2 bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1977), 512.
3 Şems suresi, 9. ayet.
4 Tirmizi, "Sıfatü'l-Kıyame", 25.
5 bk. Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1995), 74.
6 Al-i İmran suresi, 31. ayet.
7 bk. Mustafa Çağrıcı, "Ahlak", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/6.

Nefsi kötü arzulardan kurtarmak, Allah'ı (cc) sürekli zikretmek ve dünyaya gereğinden fazla değer vermemek ilkelerine önem veren tasavvufi düşünce, gelişim aşamalarına göre üç döneme ayrılır: Züht Dönemi, Tasavvuf Dönemi ve Tarikat Dönemi.

Züht Dönemi

Tasavvufta züht; ahirete yönelmek, dünyaya dalmamak, elde mevcut bulunsa bile gönülde mal ve mülk sevgisine yer vermemek gibi anlamlara gelir. Züht, dünyayı terk edip çalışmayı bırakmak değil, lezzet verici şeyleri azaltmak, onlara dalmamaktır. Diğer bir ifadeyle ahireti unutmayıp dünyaya esir olmamak şeklinde tarif edilmiştir.[8]

Züht Dönemi Hz. Peygamber, sahabe ve onlardan sonra gelenleri içine alan ve tasavvuf kavramının ortaya çıktığı hicri II. asra kadar olan dönemi kapsar. Hicri II. asırda Medine, Kufe ve Basra şehirleriyle Horasan bölgesi züht hayatının yaşandığı merkezler olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde züht anlayışında Hasan Basri (öl. 728) ile korku ve hüzün hâkim olurken daha sonra Râbia Adeviyye (öl. 801) ile züht anlayışı Allah (cc) sevgisine dayalı bir şekle dönüşmüştür.

BİLGİ KUTUSU

Fakr: Dervişlik, salikin hiçbir şeye sahip olmadığının şuurunda olması, her şeyin gerçek malik ve sahibinin Allah (cc) olduğunu idrak etmesidir.

İhlas: Samimiyet, içtenlik, tutum ve davranışlarda sadece Allah'ın (cc) rızasını gözetmek, sözün öze uymasıdır.

İrfan: Arapça "bilmek" demektir. Sezgi, tecrübe ve manevi yolla elde edilen bilgidir.

Zahit: Dünyaya rağbet etmeyen, kendini bütünüyle ahirete ve Hakk'a veren, mala mülke şöhrete değer vermeyen kişidir.

Zikir: Anmak, hatırlamak. Allah (cc) kelimesini veya "lailahe illallah" cümlesini söylemek ve tekrarlamaktır.

Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 184, 258, 271, 581, 588.)

YORUMLAYALIM

Sufileri diğer ilim erbâbından farklı ilk özellikleri, farzları yerine getirdikten ve haramlardan kaçındıktan sonra mâlâyâni denilen boş ve anlamsız meşguliyetleri terk etmektir... Sufilerin bundan başka muhtelif adabı vardır: Aza kanaat etmek, açlığı tokluğa tercih etmek, üstünlük ve büyüklüğe rağbet etmemek, itibar ve makamdan feragat gösterebilmek, yaratıklara şevkat ve merhamet göstermek, tevazu, isar, dünyaya dalanlara aldırış etmemek...

Ebu Nasr Serrac Tusi, *el-Lüma,* haz. H. Kamil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 14-15.

Sufilerin hangi özellikleri taşıdıklarını arkadaşlarınızla paylaşınız.

Tasavvuf Dönemi

Tasavvuf tarihçileri, tasavvuf kavramlarının kullanılmaya ve sufi adlarının duyulmaya başlandığı döneme "Tasavvuf Dönemi" adını vermektedir. Bu dönem hicri II. asrın sonundan, tarikatların kurumsallaştığı zamana kadar olan yaklaşık dört asırlık bir süreyi kapsar. Maruf Kerhi (öl. 815), Cüneyd Bağdadi (öl. 908) ve Gazali gibi büyük mutasavvıflar bu dönemde yetişmiştir.[9] Hicri III. ve IV. yüzyıllarda ise Zünnun Mısri (öl. 858), Bayezid Bistami (öl. 874) gibi meşhur sufilerin

8 bk. Mehmet Canbulat vd., "Zühd", *Dini Kavramlar Sözlüğü* (İstanbul: DİB Yayınları, 2009), 625.
9 bk. H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 1997), 87.

öncülüğünde tasavvufi düşünce ve yaşam kendine özgü terim, yöntem ve teorisiyle bir sistem hâline gelmiştir. Bu dönem aynı zamanda tasavvuf düşüncesinin bir ilim olarak ortaya çıktığı ve klasik eserlerin yazılmaya başlandığı dönemdir.

Tarikat Dönemi

Hicri VI. asır, tarikatların kurumsallaştığı ve sosyal hayatın bir parçası hâline geldiği dönemdir. Bu dönemde İbnülarabi, Mevlana gibi büyük mutasavvıflar yetişmiş; şiir ve edebiyatta tasavvufla ilgili önemli eserler verilmiştir. Bu dönemde ortaya konan eserlerin ve kurumsal bir kimlik kazanan tarikatların bazıları, etkisini günümüzde de devam ettirmektedir. Gazali'nin etkisiyle daha da yaygınlaşan tasavvuf düşüncesi, XII. ve XIII. asırlarda Abdulkadir Geylani (öl. 1166), Ahmed Yesevi (öl. 1166), Ahmed Rıfai (öl. 1182) ve Bahaeddin Nakşibend (öl. 1389) gibi meşhur mutasavvıflar tarafından tarikat yapılarına dönüştürülmüştür.

İslam tasavvufu, sadece teorik planda kalmayarak gündelik hayatı da etkilemiştir. Tasavvuf düşüncesinin öğretileri pratik hayatta tarikatler yoluyla uygulamaya geçirilmiştir. Teoride "tasavvuf" diye adlandırılan bu akımın pratik hayatta aldığı isim "tarikattır."[10]

Dijital içerik için...

BİLGİ KUTUSU

Marifet: Bilgi, irfan, tecrübe, tanıma, aşinalık. Sufilerin ruhani hâlleri yaşayarak manevi ve ilahi hakikatleri tatmasını ifade eder.

Masiva: Allah'ın (cc) dışındaki tüm varlıkları ifade etmek için kullanılır.

Seyrüsüluk: Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevi ve ruhi yolculuktur.

Tezkiye: Temizlenme. Nefsi manevi kirlerden arındırma demektir.

Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 347, 348, 467, 535.

Tasavvufi Düşüncenin Dönemleri ve Öne Çıkan Şahsiyetler

1
ZÜHT DÖNEMİ
Hasan Basri
Rabia Adeviyye
Hicri I. ve II. asır

2
TASAVVUF DÖNEMİ
Zünnun Mısri
Bayezid Bistami
Gazali
Cüneyd Bağdadi
Hicri III. ve IV. asır

3
TARİKAT DÖNEMİ
Abdulkadir Geylani
Ahmed Yesevi
Ahmed Rıfai
İbnülarabi
Mevlana
Hicri VI. asır ve sonrası

Bilgi Grafiği 3.1.

10 bk. Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 97.

2. TASAVVUFİ DÜŞÜNCENİN AHLAKİ BOYUTU

> Tasavvuf, her güzel huyu benimsemek ve her kötü huydan sıyrılmaktır.
>
> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* 32.

Ahlak sözlükte huy, seciye, tabiat, mizaç, karakter gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise insanın iyi veya kötü olarak anılmasına yol açan manevi nitelikler, huylar ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünüdür.[11] İslam'da ahlakın kaynağı Kur'an'dır ve Kur'an ahlakını en güzel biçimde yaşama geçiren Hz. Muhammed'dir (sav).[12]

Mutasavvıflara göre Hakk'ın rızasını kazanmak için nefsi temizlemek ve güzel ahlak sahibi olmaya çalışmak tasavvufun gayesidir. Sufiler, tasavvufi hayatta ibadet, zikir gibi faaliyetler kadar ahlak ve faziletlerin de önemli bir yeri olduğunu belirtmişlerdir. Tasavvuf Dönemi'nin önemli isimlerinden Hasan Basri, takva ehlinin doğru sözlülük, ahde bağlılık, sılayırahim, yoksullara merhamet, gurur ve kibirden arınmışlık, insanlarla iyi geçinme, güzel huy gibi ahlaki faziletlerle tanınabileceğini belirtmiştir. Ebülhüseyin Nuri'ye (öl. 908) göre tasavvuf ne birtakım merasimler ne de bir bilgi yığınıdır, aksine tasavvuf yalnızca ahlaktır. Aynı sufi; tasavvufun hürriyet, fütüvvet, dünya yüklerinden sıyrılmak ve cömertlik erdemlerinden ibaret olduğunu belirtmiştir. Tasavvufu kısaca "hüsnülhuluk" (güzel ahlak) şeklinde tarif edenler de olmuştur.[13]

Bazı mutasavvıflar ise tasavvufun konusunu "tahalluk ve tahakkuk" olarak özetlemişlerdir. Tahalluk, tasavvufun eğitim boyutu olup İslam ahlakını öğretmektir. Bununla birlikte tahalluk; tasavvufi hayatı, tarikat, manevi makamlar, seyrüsüluk ve adap gibi konuları kapsar. Tahalluk boyutu ile kalbin kötü duygulardan temizlenmesi, yerilen sıfatların giderilmesi, övgüye değer vasıfların kazanılması ve ahlakın yüceltilmesi gerçekleştirilir. Tahakkuk ise ahlak ve takva ile yükselişe eren sufinin tasavvufi edeplerle Hakk'ı zat, sıfat ve fiilleriyle tanımaya başlamasıdır.[14]

"Tasavvuf tamamen **edep**ten ibarettir."[15] diyen sufiler, iyi ahlak, incelik ve terbiye anlamlarına gelen"**edep**" kavramı üzerinde önemle durmuştur. Birçok hayır ve faziletin kaynağı olan edebe uygun davranış tasavvufi hayatta çok geniş bir uygulama alanı bulmuştur. İlk sufiler, insan hayatını ilgilendiren her konuda edep kuralları koymuşlardır. Daha sonra Tarikatlar Dönemi'nde bu kurallar **adap** ve **erkân** tabirleriyle ifade edilmiştir. Sufilere göre tasavvuf ve tarikat terbiyesinin amacı, insana Hakk'a ve halka karşı sorumlu davranmayı öğretmektir. Sufiler, zarafet ve nezaketin kaynağı olan bu anlayışı çok sık kullandıkları "Edep Ya Hu!" sözüyle ifade etmişlerdir.[16]

BİLGİ KUTUSU

Hz. Peygamber'in ahlakını soran kişiye Hz. Aişe "Sen hiç Kur'an okumuyor musun? Onun ahlakı Kur'an'dı." karşılığını vermiştir.

Müslim, "Müsâfirîn", 139.

11 bk. Çağrıcı, "Ahlak", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 2/1.
12 bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Sözlük Yayınları, 2009), 91.
13 bk. Çağrıcı, "Ahlak", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 2/6.
14 bk. Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi* (Ankara: Nasihat Yayınları, 2002), 5.
15 bk. Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi,* 24.
16 bk. Süleyman Uludağ, "Edep", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/415.

Tasavvuf, insanın kalbindeki kötü vasıflardan kurtulma çarelerini, kalpteki iyi vasıfları ve onları kazanma yollarını göstermeyi hedefler. Böylece insanı manevi mertebeleri katederek en yüksek mertebe olan "**insanıkâmil**" mertebesine ulaştırmayı amaçlar.[17] İnsanıkâmil, Arapçada "olgun insan" demektir. İnsanıkâmilden kastedilen, Kur'an ve hadislerde ifadesini bulan ahlaki olgunluğa ulaşmış Müslümanlardır.[18] İnsanıkâmil; şeriat, tarikat, hakikat ve marifet itibarıyla tam ve olgun kişidir. Esasen tasavvuf eğitiminin amacı, söz konusu bu dört hususu kemale erdirmekten ibarettir.[19]

Görsel 3.2: "Edeb Ya Hu" yazılı hat

İslamiyet'te önemli bir yere sahip olan ahlak, tasavvuf düşüncesinin de temelini oluşturur. Çünkü tasavvufi düşüncede insanın manevi açıdan yücelmesi, ahlaki değerlere sahip olmasıyla gerçekleşir. Tasavvuf yüksek ahlaki özellikler ile insanı olgunlaştırır ve onu kin, nefret ve kötülüklerden uzaklaştırır. Böylece insanların bu yönlerinin gelişmesine ve ahlaklı bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlar.

3. KÜLTÜRÜMÜZDE ETKİN OLAN TASAVVUFİ YORUMLAR

"Tasavvuf kâl (söz) ilmi değil hâl (davranış) ilmidir." sözünden ne anlıyorsunuz?

Tasavvufi yorumlar, İslam'ın anlaşılmasını kolaylaştıran, geniş kitlelere ulaşmasını ve farklı düşüncelere saygı duyulmasını sağlayan birer zenginliktir. İslamiyet'in; Anadolu, Balkanlar, Kuzey Afrika, Orta Asya, Hindistan ve Endonezya gibi farklı coğrafya, kültür ve medeniyetlere ulaşmasında tasavvufi düşüncenin büyük etkisi olmuştur.

YORUMLAYALIM

Tasavvufi düşüncede seyrüsüluk, bir şeyhin (ahlaki yaşam rehberliğinde) nezaretinde, manevi yolculuğu ifade etmektedir.

Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* 467.

Sizce bu manevi yolculukta kişinin hangi ahlakî değerlere sahip olması gerekir. Arkadaşlarınızla yorumlayınız.

Mevlana, Yunus Emre, Hoca Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Eşrefoğlu Rumi gibi müstesna şahsiyetler kültürümüzün oluşmasına büyük katkılar sağlamışlardır. **Veli** kabul edilen bu insanlar ortaya koydukları eserlerle sadece kendi çağlarına değil, gelecek çağlara da ışık tutmuşlar ve insanlığa önder olmuşlardır. Ayrıca bu isimlerin şiir, edebiyat, musiki, mimari, hüsnühat gibi İslam sanat dallarının oluşmasına etkileri olmuştur. Bu büyük şahsiyetlerin ortaya koyduğu görüşler; tasavvufi ekoller (Yesevilik, Nakşibendilik, Kadirilik, Rifailik, Mevlevilik, Alevilik-Bektaşilik vb.) olarak benimsenmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Kültürümüzde etkili olan bazı tasavvufi yorumlar şunlardır:

17 bk. Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi,* 26.
18 bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 398.
19 bk. Mehmet S. Aydın, "İnsan-ı Kâmil", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/331.

Yesevilik

Yesevilik, Hoca Ahmed Yesevi'nin (1093-1166) görüş ve düşünceleri çerçevesinde oluşmuş tasavvufi bir akımdır. Ahmed Yesevi, Batı Türkistan'da bulunan Yesi beldesinde dünyaya gelmiştir. Önemli bir mutasavvıf olan Arslan Baba'dan ders aldıktan sonra ilim öğrenmek için Buhara'ya gitmiş ve Yusuf Hemedani'den ilim tahsil etmiştir. Hocası Arslan Baba'nın vefatından sonra Yesi'ye dönen Ahmed Yesevi pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Hayatında Hz. Peygamber sevgisinin çok önemli bir yeri olan Ahmed Yesevi, bu sevgi ve bağlılığı, tüm hayatı boyunca hem kendisi yaşamış hem de öğrencilerine aktarmıştır. Hoca Ahmed Yesevi, "Pir-i Türkistan" olarak anılmış ve Yesi'de vefat etmiştir.

YESEVİLİKTE YER ALAN TEMEL İLKELER

- Kur'an ve sünnete uygun yaşamak
- Züht ve takvaya önem vermek
- Devamlı abdestli gezmek
- Dünya malına ve zevklerine önem vermemek
- Allah'ı (cc) çokça zikretmek

Bilgi Grafiği 3.2.

Ahmed Yesevi, Türkler arasında İslam'ın yayılmasında önemli rol oynamıştır. Onun yetiştirdiği öğrenciler, Türk illerine dağılarak insanlara İslam'ı anlatmışlardır. Hoca Ahmed Yesevi'nin güzel ahlakı ve dinî değerleri konu alan şiirlerine hikmet adı verilir. Onun şiirleri, *Divan-ı Hikmet* adlı eserde toplanmıştır. Hikmetler şekil ve vezin bakımından öz Türkçe, muhteva bakımından İslami unsurları yansıtmaktadır.[20]

Yesevilikte, insan-Allah (cc) ilişkisinin önemli bir yeri vardır. Buna göre insan her an Yüce Allah'a yaklaşma gayreti içinde olmalıdır. Allah'tan (cc) korkmalı fakat hiçbir zaman O'ndan ümidini kesmemelidir. Her an Allah'ı (cc) zikretmeli, sürekli Allah'a (cc) kavuşacağı zamanı düşünmelidir.[21] Yesevilik Orta Asya'dan Anadolu'ya, oradan Balkanlara kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış ve bu bölgelerde taraftar bulmuştur. Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa, Geyikli Baba, Sarı Saltuk gibi mutasavvıflar hem İslamiyet'in hem de Yesevilik düşüncesinin Anadolu'da yayılmasında etkili olmuşlardır.[22]

Görsel 3.3: Ahmed Yesevi Türbesi/Kazakistan

20 bk. Kadir Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2008),107.
21 bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* 43.
22 bk.İ. Agâh Çubukçu, *Türk-İslam Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1987), 211–212.

72. HİKMET

Ey dostlarım, ölsem ben, bilmem ki hâlim ne olur;
Kabre girip yatsam ben, bilmem ki hâlim ne olur.
Götürüp kabre koysalar, arkaya bakmadan dönseler,
Soru-sualim sorsalar, bilmem ki hâlim ne olur...
Ey Kul Ahmed, sen bugün, eyle ibadet gece ve gündüz,
Deme ki ömrümdür uzun, bilmem ki hâlim ne olur!

(Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet,* 170.)

Kadirilik

Kadirilik, Abdülkadir Geylani'nin görüş ve düşünceleri çerçevesinde oluşup yaygınlaşmış tasavvufi akımdır. Abdülkadir Geylani, 1077 yılında Bağdat yakınlarındaki Gilan eyaletinin Neyf köyünde doğmuştur. İlk eğitimini Geylan'da almış, daha sonra da Bağdat'a gitmiştir. Abdülkadir Geylani tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat gibi İslami ilimlerde derinleşmiştir.[23] Bağdat medreselerinde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Zamanla tasavvuf ilmine yönelmiş, tasavvuf alanındaki bilgisi, güzel ahlakı ve ilmî sohbetleriyle insanları etkilemiştir.

KADİRİLİKTE YER ALAN TEMEL İLKELER

- Dilini yemine alıştırmamak
- Başkalarına yük olmamak
- Tevazu sahibi olmak
- Sürekli Allah'ı (cc) zikretmek
- Gündüzleri oruç tutup geceleri az uyumak
- İnsanların sahip olduğu şeylere tamah etmemek

Bilgi Grafiği 3.3.

Ayrıca Abdulkadir Geylani'nin dinî düşünceleri ve coşkulu zikir meclisleri kalabalıkları cezbetmiştir. Bu sayede Kadirilik, Endülüs'ten Malezya'ya kadar geniş bir coğrafyada yayılma imkânı bulmuştur. Kadiriliği ilk defa Anadolu'ya getiren, Hacı Bayram Veli'nin damadı Eşrefoğlu Rumi'dir. "Müzekki'n-Nüfus" adlı eseri ve şiirleriyle Anadolu tasavvuf çevrelerinde çok sevilen Eşrefoğlu, tarikatta "Pir-i Sani" (İkinci Pir) diye anılır.[24]

Görsel 3.4: Abdulkadir Geylani Türbesi/Bağdat

23 bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* 255.
24 bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* 257.

Ey Allah'ım beni senden ayırma,
Beni senin cemalinden ayırma,
Seni sevmek benim dinim imanım,
İlahî dini imandan ayırma.

(Eşrefoğlu Rumi, *Divan,* 27)

Rifailik

Rifailik, Ahmed Rıfai'nin (öl. 1182) görüş ve düşünceleri çerçevesinde oluşmuş tasavvufi bir akımdır. Ahmed Rıfai, Bağdat'la Basra arasında kalan bir köyde doğdu. Ahmed Rıfai'nin babası Hz. Hüseyin'in, annesi ise Ebu Eyyüb Ensari'nin soyundandır. Babası öldüğünde yedi yaşında olan Ahmed Rıfai'yi devrinin büyük sufilerinden biri olan dayısı Mansur Bataihi (öl. 1145) himayesine aldı. Kur'an öğrenimini ve hıfzını tamamladıktan sonra, başta Vasıti olmak üzere dönemin âlim ve mutasavvıflarından İslami ilimleri öğrendi.[25]

RİFAİLİKTE YER ALAN TEMEL İLKELER

- Riyazat ve mücahede
- Ahlakı güzelleştirme
- Halvet
- Zikir

Bilgi Grafiği 3.4.

Ahmed Rıfai'nin tasavvuf ve tarikat anlayışı, Kur'an ve sünnete dayanır. Rifailikte tarikata giriş belirli kurallara bağlı olarak gerçekleşir. Rifailer, Allah'a (cc) ulaşmanın nefsin tezkiyesiyle mümkün olabileceğini kabul ederler. Bunun için dokuz aşamadan oluşan bir eğitim ve zikir programı uygularlar. Her bir merhaleye kendisine ait olan zikirle geçilir. Rifailere göre tasavvuf, baştan sona edepten ibarettir ve bu terbiye Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olarak elde edilir.[26] Rifailiğin gerek pir için gerekse tarikatın adap ve erkânı için kaleme alınan geniş bir literatürü vardır. Rifailik ülkemizde Kenan Rıfai ve talebeleri tarafından devam ettirilmiştir.[27]

Mevlevilik

Mevlevilik, Mevlana Celaleddin Rumi'nin görüşleri çerçevesinde oluşan tasavvufi akımdır. Mevlana, 1207 yılında Horasan'ın Belh şehrinde doğmuş, ilk eğitimini âlim bir zat olan babası Bahaeddin Veled'den almıştır. Tefsir, hadis, fıkıh gibi İslami ilimlerde kendini yetiştirmiş; Arapça ve Farsçayı iyi derecede öğrenmiştir. Döneminin edebiyat dili Farsça olduğu için eser-

MEVLEVİLİKTE YER ALAN TEMEL İLKELER

- Dindar olmak
- Alçak gönüllü olmak
- Dinî esasları iyi bilmek
- Kalbini her zaman temiz tutmak
- Maddi ve manevi temizliğe önem vermek
- Aklı iyi kullanıp hikmet sahibi olmak

Bilgi Grafiği 3.5.

25 bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* 259.
26 bk. Canbulat, "Rifailik", *Dini Kavramlar Sözlüğü,* 487.
27 bk. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 70.

lerini Farsça kaleme almıştır. "Dîvân-ı Kebîr, Mesnevi, Fîhi Mâ fîh" başlıca eserleridir. Mevlana'nın tasavvufi görüşleri oğlu Sultan Veled tarafından sistemli hâle getirilmiştir.

Mevlana, tasavvufi düşüncesinin kaynağını şu sözleriyle dile getirmiştir: "Canım tenimde oldukça Kur'an'ın kölesiyim. Ben, Hakk'ın Seçkin Peygamberi Muhammed'in (sav) yolunun toprağıyım. Her kim bundan başka benden bir söz naklederse ona çok üzülür ve o sözden de çok üzüntü duyarım."[28]

Mevlevilikte şiir, sema ve musikinin önemli bir yeri vardır. Sema, Mevlana'nın dinî toplantılarda duyduğu vecd tesiri ile herhangi bir kurala bağlı kalmaksızın zaman zaman yaptığı, kendisinden sonra düzenlenip geliştirilmiş bir zikir toplantısıdır. Sema zikrinin birtakım sembolik anlamları vardır. Buna göre sema kıyamet gününü, semahane ise kâinatı temsil eder.[29]

Görsel 3.5: Semada dervişler musiki eşliğinde sağ elini göğe, sol elini yere doğru çevirerek dönerler. Semazenlerin başındaki külah (sikke) mezar taşını, sırtındaki hırka mezarını, giydiği tennure (beyaz elbise) kefenini temsil eder.

Görsel 3.6: Sema sırasında dervişler birbirleri önünde saygıyla baş eğerler. Buna mukabele denir. Mukabele toplumsal ilişkilerde insanların birbirlerine saygı göstermesi gerektiğini vurgulayan sembolik bir harekettir.

Güneş gibi ol şefkatte, merhamette.
Gece gibi ol ayıpları örtmekte.
Akarsu gibi ol keremde, cömertlikte.
Ölü gibi ol öfkede, asabiyette.
Toprak gibi ol tevazuda, mahviyyette.
Ya olduğun gibi görün, ya göründüğün gibi ol.

Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1985), 1/85.

28 bk. Mevlana, *Rubailer,* çev. Nuri Gençosman (Ankara: MEB Yayınları, 1995), 1052. Rubai.
29 bk. Nuri Özcan, "Mevlevi Ayini", TDV İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/464-466.

Nakşibendilik

Nakşibendilik, Muhammed Bahaeddin Nakşibend'in görüşleri çerçevesinde oluşmuş tasavvufi düşünce akımıdır. Muhammed Bahaeddin Nakşibend, 1318 yılında Buhara yakınlarındaki Kasrıarifan köyünde dünyaya gelmiştir.

Çevresinde tasavvufi hayatın etkin olmasından dolayı Muhammed Bahaeddin Nakşibend de tasavvuf alanında eğitim almıştır.[30] Sade bir hayat yaşamış, haramlardan ve kötülüklerden uzak durmuştur. Pek çok öğrenci yetiştirmiş ve halkın bilgisini artırmak için yaptığı sohbetlerde İslam'ın iman ve ibadet ilkelerini, tasavvufun inceliklerini anlatmıştır. Nakşibendilikte Allah'ı (cc) çok zikreden kişinin O'nun sevgisini kalbine yerleştireceğine ve bunun da kişiyi kötülüklerden koruyacağına inanılır. Nakşibendiliğe göre zikrin gizlice, kalpten yapılması esastır.[31] Nakşibendilikte toplu hâlde yapılan zikre "hatmihacegan" denir.

Nakşibendilik; Anadolu, Türkistan ve Hindistan başta olmak üzere geniş bir coğrafyada taraftar bulmuş; pek çok insan tarafından benimsenmiştir. Nakşibendilik, Anadolu ve Rumeli'de en çok tekkesi bulunan tarikatlardan biridir. Bu tarikatta dinin emirlerine uymaya, sohbete, nefsin kötü isteklerinden arınmaya ve taşkın hareketlerde bulunmamaya büyük önem verilir.[32]

NAKŞİBENDİLİKTE YER ALAN TEMEL İLKELER

- Zikirlerin sayısına dikkat etmek
- Zamanın kıymetini bilmek
- Her nefeste uyanık ve şuurlu olmak
- Gönlüne sahip olmak

Bilgi Grafiği 3.6.

PAYLAŞALIM

"Halvet der encümen"

(Halk içinde Hak'la olmak.)

Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 256.

Nakşibendiliğin esaslarından biri olan bu sözden anladıklarınızı arkadaşlarınızla paylaşınız.

Görsel 3.7: Bahaeddin Nakşibend Türbesi/Buhara

30 bk. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: İfav Yayınları, 2001), 370.
31 bk. Ahmet Güner, *Tarikatlar Ansiklopedisi* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991), 267-276.
32 bk. Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* 178.

Alevilik-Bektaşilik

Alevilik kavramı sözlükte; Ali'ye mensup, Ali'ye ait, Ali taraftarı gibi anlamlara gelmektedir. Günümüzde Alevilik-Bektaşilik kavramları çoğu kez birlikte kullanılır. Çünkü bu iki düşünce akımında Hz. Ali ve ehlibeyt sevgisi en önemli unsurlardandır. Alevi-Bektaşi cem erkânları, semahları, deyiş ve nefesleri Hacı Bektaş Veli'nin tasavvufi düşüncesinden etkilenmiştir. Bu nedenle Alevilik-Bektaşilik iç içe geçmiş tasavvufi bir yorum olarak varlığını devam ettirmiştir.

ALEVİLİK-BEKTAŞİLİKTE YER ALAN TEMEL İLKELER

- Hz. Muhammed'in (sav) nübüvveti, Hz. Ali'nin velayeti
- Ehlibeyt ve on iki imam masumiyeti
- Cem erkânı, semah, deyiş ve nefesler
- Şeriat, tarikat, marifet, hakikat dört kapı kırk makam

Bilgi Grafiği 3.7.

Hacı Bektaş Veli, ünlü mutasavvıf Hoca Ahmed Yesevi'nin düşüncelerinden etkilenmiş; Orta Asya'dan Anadolu'ya gelerek insanlara ahlaki davranışlarıyla örnek olmuştur. Tasavvufun inceliklerini yaşatarak insanların İslam'ı benimsemelerine yardımcı olmuştur. Hacı Bektaş Veli dört kapı (şeriat, tarikat, marifet ve hakikat) kırk makam adını verdiği öğretisinde imanın şartlarına, ilim öğrenmeye; namaz, oruç, hac, zekât, abdest, gusül vb. ibadetleri yerine getirmeye vurgu yapmıştır.[33]

BİLİYOR MUSUNUZ?

Hacı Bektaş Veli'nin tasavvuf anlayışını ifade eden özlü sözleri aşağıda sunulmuştur:

- ☑ "İlim ile gidilmeyen yolun sonu karanlıktır."
- ☑ "Bir olalım, iri olalım, diri olalım."
- ☑ "Eline, beline, diline sahip ol."

Görsel 3.8: Hacı Bektaş Veli Türbesi/Nevşehir

33 bk. Hacı Bektaş Veli, *Makâlât,* haz. M. Esad Coşan (Ankara: Seha Neşriyat, ts.), 112-121.

Türklerin arasında yaygın tarikatlardan biri olan Alevilik-Bektaşilikte, diğer tasavvufi düşüncelerde olduğu gibi İslam'ın ahlaki prensipleri üzerinde ısrarla durulur. Dede ve babalar, taliplerine temel ahlaki prensipler çerçevesinde nasihat verirken Hacı Bektaş Veli Hazretleri'nin şu öğütlerini söylerler: "Ey can! Yolumuz sevgi ve dostluk üzerine kurulmuştur. Dergâhımızda kışkırtıcı, bozguncu ve karıştırıcılara yer yoktur. Çekememezlik, kıskançlık, kendini beğenme, kin, kibir, inat, dedikodu, başkalarını suçlama, iftira, küfür, zulüm, yalan ve cinayet, Allah'ın (cc) yasak ettiği işlerdir."[34]

Alevilik - Bektaşiliğin günümüze ulaşmasındaki etkin unsurlardan biri, bu kültürde var olan ocaklardır. Anadolu'da "yol bir, sürek binbir" ya da "el ele el Hakk'a" öğretisinin günümüze kadar taşınmasını sağlayan bu ocaklar, Aleviliğin ve bu öğretilerin sürdürülmesi görevini hâlâ yürütmektedir. Ocaklar, adap ve erkânı yürüten, ehlibeyt soyundan gelen, dedelerin aileleri çevresinde oluşan organizasyonları ifade etmektedir. Alevilik-Bektaşilikte her dede bir ocağa bağlıdır ve dedelerin insanlar arasında büyük bir saygınlığı vardır.[35]

BİLİYOR MUSUNUZ?

Alevi-Bektaşi ayiniceminde on iki hizmetten biri de "çerağ" uyandırmadır. Çerağ, ışık ve nur anlamındadır. Çerağ uyandırma geleneği Nisa suresi, 174. ayete (**"Ey insanlar size Rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik.")** dayandırılır. Bundan dolayıdır ki Alevi-Bektaşi ayinlerinde Allah'ın (cc), Hz. Muhammed'in (sav) ve Hz. Ali'nin nurunu temsilen âlemlerin aydınlatılması için üç çerağ uyandırılır.

Ayinicem erkânından önce Nur suresi, 35. ve 36. ayetleri okunarak Hak-Muhammed-Ali aşkına üç çerağ uyandırılır. Uyandırılan bu çerağların altında Kur'an ayetleri ve gülbanklar okunarak erkân yerine getirilir.

Cenksu Üçer, *Tekke, Zaviye, Dergahtan Cemevine* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 199.

Alevilik-Bektaşilikteki Temel Kavram ve Erkânlar

Cem ve Cemevi

Cem sözlükte bir araya gelmek, toplanmak gibi anlamlara gelir. Cem, Alevi-Bektaşi geleneğinde en önemli erkândır. Cemevi ise ayinicem erkânının yapıldığı, yol ve adabın öğrenilip uygulandığı yerdir. Bektaşilikte cemevi, meydanevi ya da kırklar meydanı olarak da isimlendirilir.

Yılın belli zamanlarında yapılan önemli cemler bulunmaktadır. Dardan indirme cemi, musahiplik cemi, düşkünlükten kaldırma cemi ve Abdal Musa cemi gibi farklı zamanlarda ve farklı amaçlarla yapılan cem türlerinin hepsi cemevinde ve dedenin huzurunda gerçekleştirilir.

Görsel 3.9: Bursa Nilüfer Cemevi

Cemevinde, cemaatin şahitliğinde talibin pir'e verdiği bağlılık sözüne "ikrar verme" denir. Pir'e verilen bu söz Hz. Muhammed'e (sav) verilen ikrar olarak yorumlanır. Ona verilen ik-

34 bk. Hakkı Saygı, *Alevi-Bektaşi İnanç Sistemi ve Erkanları* (İstanbul: Dosteli Vakfı Yayınları, 2015), 44.
35 bk. Ali Yaman, *Alevilerde Dedelik ve Dede Ocakları*, ed. A. Yaşar Ocak (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009) 180.

rar ise Yüce Allah'a verilen ikrar anlamına gelir. Dolayısıyla el el el Hakk'a sözüyle verilen ikrar Allah'a (cc) verilmiş söz anlamına gelir.

Cemin başlangıcında dede, Hz. Muhammed'in (sav) manevi makamını temsil ettiğine inanılan posta oturur ve başından sonuna kadar cem ayinini yönetir. Bu sırada rehber, Hz. Ali postunu temsil eden dedenin yanındaki yerini alır.

Dede cemi şu duayı okuyarak başlatır:

"Bismişah Allah Allah. Vakitler hayrola, hayırlar fethola, şerler def ola. Secdeye inen başlarınız ağrı, dert görmeye. Muratlarımız hasıl ola… Allah iki cihanda korktuğumuzdan emin, umduğumuza nail eyleye. Dertlerimize derman, gönüllerimize iman, hastalarımıza şifa, borçlarımıza ödeme kolaylığı nasip eyleye. Devlet ve milletimizin kılıcını keskin, sözünü üstün eyleye. Gökten hayırlı rahmetler, yerden hayırlı bereketler ihsan eyleye. Niyazlarımızı, lokmalarımızı kabul eyleye. Dualarımızı dergâhıizzet, kabul eyleye. Dil bizden, nefes pirimizden ola. Nur-u Nebi, kerem-i İmam-ı Ali, gülbank-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli demine hû."[36]

Cem erkânının ana teması Allah-Muhammed-Ali ve ehlibeyt sevgisine dayanır. Cem sırasında dede, ilk önce dargın olanlar varsa onları barıştırır. Daha sonra sırasıyla on iki hizmeti yerine getirecek canların duası, delil hizmeti (çerağ uyandırma, mum veya ışık yakma), tezekkâr hizmeti (abdest aldırma), kurban ve lokma hizmeti ve diğer hizmetler yerine getirilerek cem birlenir. Ceme katılanlar topluca tövbe istiğfar ederler. Zakir (âşık), bağlama eşliğinde düvaz-imam (on iki imam aşkına okunan methiye), tevhit, miraçlama ve mersiyeler okur. Semahlar dönülür. Getirilen lokmalar, kesilen kurbanlar dede tarafından dualandıktan sonra dağıtılır. Dede, hizmet yapanlara dua eder ve hizmet aralarında çeşitli konularda açıklamalar yapar.

BİLGİ KUTUSU

Cemle ilgili 12 Hizmet

12 Hizmet, Cem erkânı yürütülürken 12 kişi tarafından belirli bir düzen ve kurallar çerçevesinde yerine getirilen görevdir.

1. Mürşit (Dede): Alevilik-Bektaşilikte, görev itibarıyla Hz. Muhammed (sav), Hz. Ali ve Hacı Bektaş Veli'yi temsil eder. Cem erkânının başkanlığını yapar. Cenaze, musahiplik, nikâh, ad koyma ve sünnet törenlerini yönetir.

2. Rehber: Yola girmek isteyenleri hazırlar, yol gösterir. Mürşidin yardımcısıdır.

3. Gözcü: Rehberin yardımcısıdır. Cemin sessiz ve sakinlik içinde geçmesini sağlar. Cemin bekçisidir.

4. Çerağcı (Delilci): Cemevinde bulunan aydınlatma araçlarını yakar. Buhurdanlıkları ve mumları hazırlar.

5. Zakir (Âşık): Cemde tevhit, düvazde imam, mersiye, semah, nevruziye söyler.

6. Süpürgeci (Ferraş): Cemevinin temizliği ile meşgul olur.

7. Meydancı: Cemevinde semahserleri kaldırır. Postları yerine dizer.

8. Niyazcı: Kurbanları tekbir getirerek keser. Gelen lokmaları alır ve lokmaların dağıtımını sağlar.

9. İbrikçi: Cemde mürşidin ve cem erenlerinin abdest almalarını sağlar.

10. Kapıcı: Ceme gelen erenlerin evlerinin güvenliğini sağlar.

11. Peyikçi: Cem olacağını tüm canlara duyurur.

12. Saka: Cem sırasında su temin eder ve saka suyu dağıtır.

bk. Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik* (İstanbul: Otag Matbaası, 1977), 104-138.

36 bk. Mehmet Yaman, *Alevilik İnanç-Edeb-Erkân* (İstanbul: Demos Yayınları, 2011), 192.

Cemin sonunda dede şöyle dua eder: "Bismişah! Allah, Allah. Oturan, duran, kovsuz, gıybetsiz Hak-Muhammed-Ali deyip evine varan tüm canların Yüce Allah dildeki dileğine, gönüldeki muradına vasıl eyleye. Gerçeğe hû..."

AYİNİCEM TÜRLERİ

ABDAL MUSA CEMİ: Yılın ilk cemi Abdal Musa adına dargın olan kimselerin barıştırılması, insanlar arasında birliğin sağlanması amacıyla yapılır ve Abdal Musa cemi olarak adlandırılır. Buna göre herhangi bir ocak veya cemevine bağlı olan kimseler bir araya gelip kurban keserler. Tüm canlar bu kurban lokmasına katkıda bulunurlar.

DÜŞKÜNLÜKTEN KALDIRMA CEMİ: İşlediği bir suç nedeniyle yol düşkünü ilan edildikten sonra tövbe ederek üzerindeki kul hakkını iade eden kişiler için yapılan cemdir. Dede bu kişilere hayır yapmaları, kurban kesip yoksullara dağıtmaları vb. uyarılarda bulunur. Bu kişiler bir daha yol düşkünü olmayacaklarına Hakk'ın ve halkın huzurunda söz verirler.

DARDAN İNDİRME CEMİ: Vefat eden bir kişinin ardından razılık alma cemidir. Ölen kişinin yedisi veya kırkında kurban kesilip lokma dağıtılır. Borcu varsa ödenir, alacağı varsa alınarak yakınına teslim edilir. Sağlığında gücendiği kimseler varsa onların razılığı alınır.

Musahiplik

"İnsanlar senin ya dinde kardeşin ya da yaratılışta eşindir."

Hz. Ali'nin bu sözünden ne anlıyorsunuz?

Sözlükte "kardeş tutmak, kardeş edinmek" anlamlarına gelen musahiplik Alevilik-Bektaşilikte evli olan iki kişinin aileleriyle birlikte kurban keserek hayat boyu yol kardeşi olmaya Hakk'ın ve halkın huzurunda ikrar vermesidir. Bektaşilikte ise musahiplik "ikrar ve nasip alma" olarak ifade edilir ve bu uygulama İslam'ın ilk yıllarına kadar gider. Musahiplik, Hucurat suresi, 10. ayet ve Enfal suresi, 72. ayet ile Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra muhacirlerle onlara yuvalarını açan Ensar arasında yaptığı kardeşlik (muahat) uygulamasına dayandırılır. Bu kardeşlik uygulamasında Hz. Peygamber kendisine Hz. Ali'yi kardeş ilan etmiştir. Musahiplikte dede, rehber aracılığı ile onlara şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını hatırlatır. Musahiplik, dedenin musahip olan kişilere öğüt vermesiyle başlar ve ömür boyu devam eder.

Musahiplik erkânında talip olana şu öğütler verilir: "Yalan söyleme, gıybet etme, şehvetperest olma, eline, diline, beline sahip ol, kibir ve kin tutma, kimseye haset ve düşmanlık etme, gördüğünü ört, görmediğini söyleme, elinle koymadığını alma... Hakk'ı kendi özünde mevcut bil. Özünü bu yolda böylece sabit kadem eyle. Mürşidin Muhammed, rehberin Ali, güruhun Nac, pirin Hacı Bektaş Veli'dir."[37]

37 bk. Ömer Uluçay, *Alevilikte Dua* (Adana: Gözde Yayınları, 1996), 15.

YAZALIM

Musahiplik töreni sırasında söylenen öğütlerden yola çıkarak musahipler arasında dikkat edilmesi gereken temel prensipleri yazınız.

.....

.....

OKUMA PARÇASI

Eğer farz içinde farzı sorarsan,
Yine farz içinde farzdır musahip.
Dört kapıdan kırk makamdan ararsan
Yine farz içinde farzdır musahip.

Musahipsiz kişi ceme gelir mi?
Ettiği niyazlar kabul olur mu?
Muhammet Ali'den derman bulur mu?
Yine farz içinde farzdır musahip...

Farz Allah'tan kaldı ya sünnet kimden?
Müsahibin işi daima sırdan.
Musahipli kişi ol Şah-ı Merdan,
Yine farz içinde farzdır musahip.

Pir Sultan Abdal'ım, hey kerem kanı,
Yine sensin dü cihanın sultanı.
Aşnanı buldun, müsahibin hani?
Yine farz içinde farzdır musahip.

Pir Sultan Abdal, *Hayatı ve Şiirleri* 34.

Okuma Parçasında Geçen Bazı Kelimeler

Niyaz: Dua, yakarış. **Tecelli:** Ortaya çıkma, görünme. **Dü:** İki
Şah-ı Merdan: Mertlerin Şahı (Hz. Ali) **Aşnan:** Aş (yemek) ile nan (ekmek) kelimesinin birleşimi

Razılık ve Kul Hakkının Sorulması

Alevilik-Bektaşilikte, üzerinde kul hakkı olan kişilerin ve küskünlerin ceme katılması uygun görülmez. Bundan dolayı cemin başındaki dede orada bulunanları şöyle uyarır: "Canlar! Yolumuz rıza yoludur. Biz, sizi sizden alıp Hakk'a teslim edeceğiz; özünüzdeki Hakk'la dar ve didar olacaksınız." Yüce Allah, Kur'an'da **"Müminler ancak kardeştirler. Öyle ise kardeşlerinizin arasını düzeltiniz..."**[38] buyuruyor. Bir başka ayette de **"... Ey huzura kavuşmuş insan! Sen ondan razı, o da senden razı olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime**

38 Hucurat suresi, 10. ayet.

gir!..."[39] buyurmuştur. Biz de size soruyoruz, birbirinizden razı mısınız? Eğer ki kul kuldan razı olursa Allah da (cc) o kuldan razı olur. Aranızda dargın ve küs olan kişiler, üzerlerinde kul hakkı bulunanlar varsa dar meydanına çıksın ve özünü dara çeksin. Eğer yoksa "Allah, eyvallah." deyiniz. Bu açıklamalardan sonra dede: "Birbirinizden razı mısınız? Birbirinize haklarınızı helal ediyor musunuz?" sorularını cemde bulunanlara üç kez tekrarlar. Herhangi bir kul hakkı var ise hak sahibine iade edilir ve helallik alınır. Alevilik ve Bektaşilikte buna kul hakkının sorulması ve razılık denmektedir.

Gülbank

Alevilik-Bektaşilik kültüründe dua, gülbank olarak adlandırılır. Gülbank; Allah'a (cc) sığınma, ondan af dileme, dua edip ona yakarma amacıyla okunur. Genellikle kısa ve ahenkli cümlelerden oluşan sözlerdir.[40]

Görsel 3.10: Alevilikte gülbank dua demektir.

Birey ve toplumu ilgilendiren dinî ve ahlaki hemen her konuda okunabilecek bir gülbank vardır. Sofraya oturma, su içme, ışık yakma, kurban kesme, yolculuğa çıkma, yatağa yatma, uykudan kalkma, elbise giyinme ve işe gitme sırasında değişik gülbanklar okunur.

Gülbank, hem başlı başına bir erkân hem de diğer erkânların tamamlayıcısı olarak görülür. Cem törenleri ve semah mutlaka gülbanklarla yapılır. Dede ve babalar gülbank ve diğer dualara başlayacakları zaman "Bismişah Allah Allah (Allah'ın adıyla...)" der ve duanın sonunda ise "Allah Allah" lafzını söyleyerek duayı bitirirler. Gülbanklar hem topluca hem de bireysel olarak okunabilir. Duaya gönülden katılmak ve samimi olarak dua etmek önemlidir. Cemdekiler veya başka bir törende yapılan duaya şahit olanlar "Allah Allah" diyerek duaya ortak olurlar.

BİLGİ KUTUSU

Alevi-Bektaşi geleneğinde Lokma duası örneği:

Bismillah, elhamdülillah, eş-şükrülillah. Nimet-i Celil, berekâtı Halil, Habib-i Hûda, Resül-i kibriya, Serverienbiya Muhammed Mustafa, Serdarıevliya Şah-ı âlâ Aliyyü'l-Murtaza, hayır himmetleri, şefaatları üzerimizde hazır ve nazır ola. Pirimiz Kutbülarifin Hazreti Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve gerçek erenler demine devranına Hû.

Mehmet Kızılgöz, *Gülbenk (Alevilikte Dua)* (Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1997), 16.

39 Fecr suresi, 27-30. ayetler.
40 bk. Uluçay, *Alevilikte Dua,* 15.

Semah

Görsel 3.11: Semah

Arapça kökenli bir kavram olan semah, müzik ezgilerini dinlemek, vecde gelip dönmek ve kendinden geçmek demektir.[41] Alevilik-Bektaşilikte en çok önem verilen uygulamalardan biri de semahtır. Semah, ayiniceme katılanların manevi coşku hâlinde kendilerinden geçerek, Allah'ın (cc) güzel isimlerinden birini zikredip ilahi bir aşkla ayakta dönmeleridir. Alevi-Bektaşiler, evrende bulunan her şeyin döndüğünden hareketle, Allah'a (cc) olan aşk ve sevgilerini semahla ifade ederler.

Dijital içerik için...

Alevilik-Bektaşilik düşüncesine mensup olanlar, semahta ilahi ve deyişler eşliğinde kadın erkek birlikte ellerini gökyüzüne doğru uzatarak Hakk'ın birliğini zikreder. Semah sırasında "Bismillah, Bismişah, Allah Allah! Semahlarınız Hak Dergâhında kabul ola. Döndüğümüz semahlar, yapılan zikirler ve cümle hizmetler kabul ola. Allah cümle kusur ve günahlarınızı bağışlaya. Doğru yoldan ayırmaya, şeytanın şerrinden, kötünün zararından, münafığın fenalığından koruya..." şeklinde yapılan dua, semahın Allah'a (cc) niyaz etme anlamı taşıdığını gösterir.[42]

Hızır ve Muharrem Orucu

> Düştü Hüseyin sahra-yı Kerbela'ya
> Cibril var haber ver Sultan-ı Enbiya'ya
> (Koniçeli Kazım Paşa)
> Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), 148.

Muharrem ayının onuncu günü Aşure Günü'dür. Aşure Günü, peygamberler tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Hz. Âdem'in tövbesinin kabul edilmesi, Hz. Nuh'un tufandan, Hz. Musa'nın firavunun zulmünden kurtulması gibi önemli olaylar bu gün yaşanmıştır. Ayrıca hicri 61 yılında Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin ve yakınlarının Kerbela'da şehit edilmesi de aynı gün olmuştur. Alevi-Bektaşiler, Hz. Peygamber'in soyuna Kerbela'da yapılan zulmü kınamak ve onların acılarını kendi yüreklerinde hissetmek amacıyla her yıl muharrem ayının birinci gününden on ikinci gününe kadar matem tutarlar ve Hz. Hüseyin'in çölde susuz kalmasından dolayı bu süre zarfında sıvı gıda tüketmezler. Muharrem ayında matem ve oruç bir bütün olarak uygulandığı için daha büyük bir anlam kazanır. Bundan dolayı muharrem orucunun diğer bir adı da Yas-ı Matem'dir. Bu günlerde su içilmez, tıraş olunmaz, çamaşır yıkanmaz, hayvan ve ağaç kesilmez. Et, soğan, sarımsak, yumurta yenilmez. Aynaya bakılmaz, süslenilmez. Düğün, oyun ve çeşitli eğlenceler yapılmaz.[43]

41 bk. Hüseyin Yılmaz, *Alevi-Sünni Diyalogu* (Sivas: Asitan Yayınları, 2011), 82.
42 bk. Yılmaz, *Alevi-Sünni Diyalogu,* 83.
43 bk. Metin Bozkuş, *Sivas Aleviliği* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2006), 218-219.

Alevi-Bektaşi geleneğinde muharrem ayı boyunca Hz. Peygamber ve ehlibeytine salavat getirilir. Başta Hz. Hüseyin olmak üzere Kerbela'da şehit olan ehlibeyt için mersiye ve dualar okunur. Ayrıca Aleviler bu on iki gün boyunca cemevlerinde bir araya gelip günün anlamı hakkında sohbet eder, mersiyeler okurlar. Muharrem ayının on üçüncü günü Kevser suresinin bir tecellisi olarak Hz. İmam Zeynel Abidin'in sağ kalıp Hz. Peygamber'in soyunu günümüze kadar taşıdığı için şükür kurbanı keserler. Aşure pişirip dağıtırlar. O günün akşamı da cemevlerinde "Muharrem cemi" yaparlar.[44]

YAZALIM

Yas-ı matem olan muharrem orucunda yasaklanan davranışları aşağıya yazınız.

1)..... 3).....

2)..... 4).....

Alevilik-Bektaşilikte muharrem orucu dışında Hızır orucu da önemli bir yere sahiptir. Bu oruç genellikle şubat ayının on üç, on dört ve on beşinci günlerinde tutulur. Bazı yörelerde ise beş veya yedi gün olarak tutulmaktadır. Hızır orucu şu olaya dayandırılır: Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in hastalandığı bir gün, Hz. Fatıma üzgün olarak babasının yanına gider ve olanları anlatır. Hz. Peygamber, torunlarının şifaya kavuşması için dua eder ve çocukların iyileşmesi durumunda kızı Fatıma (ra) ve damadı Hz. Ali'ye üç gün oruç tutmalarını tavsiye eder. Her ikisi de çocuklarının iyileşmesi üzerine oruç tutmaya başlar. İlk akşam oruçlarını açacakları zaman yoksul biri gelerek onlardan yiyecek ister. Hz. Ali ve Hz. Fatıma yiyeceklerini yoksula verirler. İkinci gün bir yetime, üçüncü gün ise kapılarına gelen esir kimseye yiyeceklerini verirler. Kendileri oruçlarını su ve tuz ile açarlar. Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye "Orucunuz nasıl geçti?" diye sorar. Bu soru üzerine Hz. Ali "Size malum, Ey Allah'ın elçisi" der. O zaman Hz. Peygamber: "Üç gün peş peşe kapınıza gelen kimse Hz. Hızır'dı. Allah (cc), sizin sabrınızı denemek için Hızır'ı görevlendirmişti." demiştir. Kur'an-ı Kerim'de geçen **"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yoksula, yetime ve esire de yemek verir, (ve şöyle derler) "Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz."**[45] ayetlerinin bu olay üzerine indiği bazı kaynaklarda rivayet edilir.[46] Hz. Ali ve Hz. Fatıma başta olmak üzere ehlibeytin tuttuğu bu üç günlük oruç, onların yolundan gidenlere de örnek olmuştur. Alevi-Bektaşiler, Allah (cc) rızası için bu orucu tutarlar ve arkasından cemevlerinde toplanarak kabulü için Allah'a (cc) dua ve niyazda bulunurlar.

YORUMLAYALIM

Lezzetini farklı malzemelerin birlikteliğinden alan aşure, ülkemizde farklı etnik kimliklerin ve kültürlerin bir arada yaşaması sonucu oluşan kültürel zenginliğimize ve toplumsal birlikteliğimize güzel bir örnektir.

Verilen sözü millî birlik ve beraberliğimiz açısından değerlendiriniz.

44 bk. Hakkı Saygı, *Alevi-Bektaşi İnanç Sistemi ve Erkanları* (İstanbul: Dosteli Vakfı Yayınları, 2015), 257-258.
45 İnsan suresi, 8-9. ayetler.
46 bk. İbnülesir, *Üsdü'l-Gabe fi Marifeti's-Sahabe,* thk. Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdü'l-Mevûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 5/530-531.

OKUMA PARÇASI

DÖRT KAPI KIRK MAKAM

Hacı Bektaş Veli, "Makalat" adlı eserinde, insanın Allah'a (cc) dört kapı kırk makamdan geçerek ulaşabileceğini ifade etmektedir. Dört kapı kırk makam, aynı zamanda İslam'ın temel değerlerini de yansıtmaktadır. Hoca Ahmed Yesevi'nin "Fakrname" adlı eserinde işlenen dört kapıya kendi yorumunu da ekleyen Hacı Bektaş Veli, bu eserin öğretisini Anadolu'ya taşımıştır. Bu büyük veliler insanlara İslam'ı öğretmeyi kendilerine görev edinmiş; şeriat, tarikat, marifet ve hakikat şeklinde sıralanan dört kapı sayesinde dinin kolayca öğrenilmesini; kalp ve gönüllerde kalıcı olmasını amaçlamışlardır.[47] Hacı Bektaş Veli, insanın yiyip içmesini dahi dört kapıya göre açıklamıştır. Böylece o, dört kapı anlayışını günlük hayata taşıyarak insanların inanç, ibadet ve ahlak gelişimlerine olumlu katkıda bulunmuştur:

• Şeriat kapısında yiyen ve içen kişi, rızık vereni (Allah'ı) çok anar ve Yaratıcı'sına itaat eder.

• Tarikat kapısında yiyen ve içen kişi, yemede ve içmede israfta bulunmaz.

• Hakikat kapısında yiyen ve içen kişi ise Hakk'ı kendi zatında bulur."[48]

Kaygusuz Abdal, dört kapı kırk makamı mevsimlere benzeterek açıklamaktadır. Ona göre kış şeriat, yaz tarikat, güz marifet ve bahar da hakikat gibidir.[49] Burada en kıymetli mevsim olan bahar hakikate, şeriat ise tahammül edilmesi gereken bazı zorlukları nedeniyle kış mevsimine benzetilmiştir. Hacı Bektaş Veli bu kırk makamı çok önemli bulmuş ve "Bunlardan biri eksik olursa olmaz." diye belirtmiştir.[50]

Hacı Bektaş Veli'nin "Makalat"ı dört kapıdan oluşmaktadır:

A. Şeriat Kapısı ve On Makamı:

1. Allah'a (cc) ve buyruklarına, meleklere, Kur'an'a ve diğer kitaplarına, peygamberlerine, dostlarına ve ahiret gününe iman
2. İlim öğrenmek
3. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek, cihat etmek ve cünüplükten temizlenmek (gusül)
4. Helal kazanmak ve faizi haram bilmek
5. Nikâh kıymak
6. Hayız ve lohusalıkta cinsî münasebeti haram bilmek
7. Sünnet ve cemaat ehlinden olmak
8. Şefkatli olmak
9. Temiz yemek ve temiz giyinmek
10. İyiliği emredip kötülüklerden sakındırmak

47 bk. Seyyid Ahmet R. Efendi, *Mir'âtü'l- Mekâsıd fi Def'il- Mefâsıd* (İstanbul: yy. 1293), 208.
48 bk. Hacı Bektaş Veli, *Makalat,* 14-15.
49 bk. Kaygusuz Abdal, *Vücudname,* haz. Abdurrahman Güzel (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1983), 139.
50 bk. Hacı Bektaş Veli, *Makalat,* 52.

B. Tarikat Kapısı ve On Makamı:

1. Pirden el alıp tövbe etmek
2. Mürit olmak
3. Saç kesmek, giyim ve kuşamını döndürmek
4. Nefis savaşında olgunlaşmak, pişmek
5. Hizmet etmek
6. Havf tutmak
7. Ümit
8. Hidayet
9. Cemaat, nasihat, kanaat ve muhabbet sahibi olmaktır
10. Aşk, şevk, sefa ve fakirlik

C. Marifet Kapısı ve On Makamı:

1. Edep
2. Korku
3. Perhizkârlık
4. Sabır ve kanaat
5. Utanmak
6. Cömertlik
7. İlim
8. Miskinlik
9. Marifet
10. Kendini bilmek

D. Hakikat Kapısı ve On Makamı:

1. Toprak olmak (mütevazı olmak)
2. Yetmiş iki millete aynı gözle bakıp hiç kimseyi ayıplamamak
3. Elinden gelen iyiliği hiç kimseden esirgememek
4. Dünyada yaratılmış bütün varlıkların kendisinden emin olması
5. Mülk sahibine yüzünü sürüp yüz suyunu bulmak
   (Yaratılış sebebi olan Muhammed nurunu bulmak)
6. Sohbette hakikat sırlarını söylemek
7. Seyrüsüluk
8. Sır saklamak
9. Münacat
10. Allah'a (cc) vuslat (kavuşma)

bk. Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, 173-182.

4. KUR'AN'DAN MESAJLAR: HUCURAT SURESİ, 10. AYET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ۝١٠

Rahman ve rahîm olan Allah'ın adıyla...

Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.

Sure Hakkında

Hucurat suresi, Medine Dönemi'nde nazil olmuştur. On sekiz ayettir. Sure adını dördüncü ayette geçen "odalar" anlamındaki "hucurât" kelimesinden almıştır.

Hucurat suresi, inananların gerek peygambere karşı gerekse kendi aralarında uymaları gereken görgü ve ahlak kurallarını konu edinmektedir. Bu surede genel olarak Hz. Peygamber ile konuşma adabı, bizlere ulaşan haberlerin doğruluğunun araştırılması, Müslümanlar arasında çıkabilecek çekişmelerin giderilme yolları, İslam kardeşliği, kötü zandan uzak durmak ve insanların milletler hâlinde yaratıldığı gibi konulardan bahsedilmektedir.

Ayetin Açıklamaları

"Müminler ancak kardeştir." ilkesiyle, müminler için kardeşlik dışında herhangi bir ihtimalin söz konusu olamayacağı belirtilmiştir. **"Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin."** buyrularak kırgınlık, dargınlık içinde olan kardeşlerin arasını düzeltmemiz emredilmektedir. Ayette bütün bunların sorumluluk ve takva bilinciyle yapılması gerektiği vurgulanmış ancak bu yolla Allah'ın (cc) merhametine ulaşılabileceği ifade edilmiştir.

YAZALIM

Hz. Peygamber kardeşlikle ilgili bir hadisinde *"Birbirinize haset etmeyin! ... Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz. Müslüman Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu (düşmanına) teslim etmez, onu küçük görmez. Takva işte buradadır."* diyerek üç defa göğsüne işaret etmiş *"Kişiye Müslüman kardeşini küçük görmesi kötülük olarak yeter. Her Müslüman'ın kanı, malı ve ırzı (diğer) bir Müslüman'a haramdır."* buyurmuştur.

(Müslim, "Birr", 32.)

Verilen hadisten yola çıkarak kardeşlik hukukuna göre yapılması istenilen hususları listeleyerek yazınız.

1. ..... **2.** .....

3. ..... **4.** .....

Kur'an'ın öngördüğü kardeşliği ortaya koyan ana unsur elbette imandır. İman aralarında kan bağı olmayan bireyleri kardeş yapmaktadır. Bu uygulamanın en güzel örneklerini sahabenin yaşantısında görüyoruz. Onlar, kardeşlik için gereken her türlü fedakârlığı yapmışlardır. Bu bağ, Hz. Bilal'i kölelikten kurtarıp Hz. Ebu Bekir'le aynı seviyeye getirmiştir. Hz. Peygamber, Medine'ye hicret edince buraya göç eden muhacirlerle Medine sakinleri olan ensarı kardeş ilan etmiştir. Medine'de de hicretin ilk günlerinde yaptığı kardeşlik (muahat) uygulaması neticesinde Medineli Müslümanlar, maddi olarak her şeylerini Mekke'de bırakan muhacirlerle lokmalarını, evlerini, bahçelerini paylaşmışlardır.

Müminler birbirinin derdine ortak olmuş, hayırda yarışmış; selamlaşarak, ziyaretleşerek, hediyeleşerek, birbirini koruyarak kardeşliklerini güçlendirmişlerdir. Aralarındaki üstünlüğün ancak takvayla ve Allah'ın (cc) emirlerine uygun yaşamakla mümkün olacağının bilincine varmışlardır. Kan bağının, beşerî tedbir ve usullerin dinin getirdiği bu kardeşliği tesis edemeyeceğini idrak etmişlerdir. Bundan dolayı müminler, İslam'ın amelle ilgili şartlarını tam yerine getiremeseler bile Kur'an'ın ifadesi gereği iman yönünden kardeş olduklarını bilmeli ve kelimeitevhit davasında birleşmelidir.[51]

YAZALIM

Haris bin Hişam (ra), İbni Ebu Rebia (ra) ve Ebu Cehil'in oğlu İkrime (ra), Yermük Savaşı sonunda yaralanarak ölümün eşiğine gelmişlerdi. Haris, içmek üzere su istemiş fakat İkrime'nin de su istediğini duyunca kendisine gelen suya dokunmadan ona göndermişti. İkrime de aynı şekilde bu suyu İbni Ebu Rebia'ya göndermiş ve bu sahabilerin hepsi bir damla su içemeden şehit olmuşlardır.

(Taberani, *el-Mu'cem,* 3/259.)

1. Verilen örnek olaya uygun bir başlık yazınız.

.....

.....

2. Sahabenin kendisi ihtiyaç sahibi olduğu hâlde din kardeşine öncelik vermesinin sebebi nedir?

.....

.....

DERS DIŞI ETKİNLİK

Sınıfınızda, kardeşlikle ilgili ayet ve hadislerden oluşan bir pano hazırlayınız.

51 bk. Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzü'l-Furkân* (İstanbul: Server İletişim Yayınları, 2013), 536.

ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM

Daha fazlası için...

A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplandırınız.

1. Tasavvufi düşüncenin oluşumunda Hz. Muhammed'in (sav) etkisini yazınız.

.....

.....

2. Züht ve Tarikat Dönemlerinde etkili olan şahsiyetlerden ikisinin ismini yazınız.

.....

.....

3. Tasavvufun önemli konularından edep kavramını açıklayınız.

.....

.....

4. Kültürümüzde etkili olan tasavvufi yorumlardan dört tanesini yazınız.

.....

.....

B. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.

1. Aşağıdakilerden hangisi tasavvufi düşünce için <u>söylenemez</u>?

A) Anadolu'nun İslamlaşmasında tasavvufi düşüncenin büyük etkisi olmuştur.

B) Tasavvufi düşüncede ahlak en önemli konular arasında yer alır.

C) Tasavvufun hedefi nefsin kötü istek ve arzularından arındırılmasıdır.

D) Tasavvuf, kelime ve sistem olarak Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkmıştır.

E) Tasavvufi düşüncede amaç dünya nimetlerinden vazgeçmektir.

2. Tasavvufi hayatta önemli bir yere sahip olan hakikate ulaşmak için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevi ve ruhi yolculuktur.

Tanımı verilen tasavvufi kavram aşağıdakilerden hangisidir?

A) Masiva B) Seyrüsüluk C) Tezkiye

D) Zahit E) Zikir

C. Aşağıdaki boşluklara uygun kelimeleri yerleştiriniz.

(Abdülkadir Geylani - Ahmed Yesevi - Dost - Gülbank - Kardeş - Mevlana - Musahip - Semah)

1. Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği gibi "Müminler ancak .....tir."

2. "Mesnevi" adlı eserin sahibi .....dır.

3. Alevilik-Bektaşilikte Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra ensar ile muhaciri kardeş etmesine dayandırılan ve dedenin huzurunda iki ayrı ailenin söz vererek kardeş olmasına ..... denir.

4. Türkler arasında İslam'ın yayılmasında önemli rol oynamıştır. Onun yetiştirdiği öğrenciler, Türk illerine dağılarak insanlara İslam'ı anlatmışlardır. "Divan-ı Hikmet" adlı kitabın sahibi ..... dir.

5. Alevilik-Bektaşilikte Allah'a (cc) sığınma, ondan af dileme, dua edip ona yakarma amacıyla okunan dualara ..... denir.

Ç. Aşağıdaki soruları metne göre cevaplandırınız.

"Hz. Muhammed (sav) hem Allah'ın (cc) Resul'ü hem de içinde yaşadığı toplumun devlet başkanıydı. O hayattayken İslamiyet hemen hemen bütün Arabistan Yarımadası'nda yayılmıştı. Ancak Hz. Peygamber siyasi ve toplumsal açıdan önemli bir konuma sahip olduğu hâlde son derece sade bir hayat yaşamayı tercih etti. Gösterişten ve şatafattan uzak durdu. O'nun yaşadığı ev, Mescid-i Nebi'nin bitişiğindeki birkaç odadan ibaretti. Kullandığı eşyalar ise ihtiyacı kadardı. İhtiyacından fazlasını tasauk etmeyi severdi."

1. Bu parçada Hz. Peygamber'in hangi özellikleri vurgulanmaktadır?

.....

2. Bu parçaya göre Müslümanların alışveriş kriterleri neler olmalıdır?

.....

D. Aşağıda verilenleri uygun şekilde eşleştiriniz

1. Abdulkadir Geylani	A Nakşibendilik
2. Mevlana	B Mevlevilik
3. Bahaeddin Nakşibend	C Kadirilik
4. Ahmed Yesevi	Ç Rifailik
5. Ahmed Rıfai	D Bektaşilik
	E Yesevilik

4. ÜNİTE

Ünite özet sunusu

Ünite pdf dosyası

GÜNCEL DİNÎ MESELELER

Neler Öğreneceksiniz?

1. Dinî meselelerin çözümüyle ilgili temel ilke ve yöntemleri
2. İslam'ın ekonomik hayatla ilgili ahlaki ölçülerini
3. Gıda maddeleri ve bağımlılık konusundaki dinî ve ahlaki ilkeleri
4. Sağlık ve tıpla ilgili bazı meselelerin dinî ve ahlaki ölçülerini
5. Enam suresi, 151-152. ayetlerde verilen mesajları

Ünite Kavramları

- ☑ haram
- ☑ helal
- ☑ icma
- ☑ mekruh
- ☑ mübah

Ünitemize Hazırlanalım

1. Hüküm ve dinî hüküm kavramlarının anlamını araştırınız.
2. Meşru ve gayrimeşru kavramlarının anlamlarını sözlükten bularak defterinize yazınız.
3. Hazır gıdalarda kullanılan katkı maddelerini araştırınız.
4. Genetiği değiştirilmiş besinler (GDO) hakkında neler biliyorsunuz?

1. DİNÎ MESELELERİN ÇÖZÜMÜNDE TEMEL İLKE VE YÖNTEMLER

Günlük yaşamda karşınıza çıkan ve dinen meşru olduğundan emin olamadığınız durumlarda tavrınızı neye göre belirlersiniz?

Dijital içerik için...

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren zamanın, coğrafyanın ve geleneklerin değişmesiyle insanların ihtiyaçları ve karşılaştıkları problemler de değişmiştir. Buna karşılık İslam'ın evrensel özelliği ve İslam hukukunun problemlere çözüm üreten dinamik yapısı sayesinde zaman içinde ortaya çıkan meselelere çözümler sunulabilmiştir.

Görsel 4.1: İnsan düşünen, araştıran ve sorgulayan bir varlıktır.

Günümüzde ortaya çıkan bilimsel ve teknolojik gelişmeler kimi zaman birey ve toplum hayatına çeşitli faydalar sağlarken kimi zaman da temel haklara yönelik ihlal ve zararlara neden olmaktadır. Bu nedenle güncel meselelerin dinî boyutunun açıklanması, karmaşık ve tartışmalı konuların dinî açıdan çözüme kavuşturulması bir ihtiyaçtır. Geniş anlamıyla "kişinin hak ve yükümlülüklerini bilmesi" şeklinde tanımlanan fıkıh ilmi, bu ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve ortaya koyduğu hükümlerle hayatı dinî ölçülere göre yaşamayı mümkün hâle getirmiştir.[1]

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de ayrıntılı hükümlerden ziyade pek çok hukuki meselenin çözümünü mümkün kılacak genel ilkelere yer vermiştir. Kur'an'da ve sünnette hüküm bulunmayan meseleler beşer zekâsına ve içtihada bırakılmıştır. Bu bağlamda güncel hayatın getirdiği sorunlara çözüm üretme yöntemi olan içtihat, bir nevi asli kaynakları anlama ve yorumlama, olaylarla naslar arasında ilişki kurup meseleyi hükme bağlama eylemidir.

NOT EDELİM

İçtihat: Kur'an, sünnet ve icma ile hükmü açıkça ortaya konulmamış, dinî bir meselenin hükmüne ulaşmak için müçtehidin elinden gelen çabayı sarf etmesidir.

Müçtehit: Kur'an ve sünnet gibi asli delillerden dinî hükümler ortaya koyabilme bilgi ve becerisine sahip âlime denir.

İcma: Hz. Muhammed'in (sav) vefatından sonra herhangi bir asırda müçtehitlerin bir meselenin dinî hükmü üstünde ittifak etmeleridir.

bk. İbni Manzur, *Lisanu'l-Arab,* 3/133-134; Sabri Erturhan, *Fıkıh Usulüne Giriş*, 152.

1 bk. *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar*, Genel Koordinatör, Huriye Martı (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 45.

Müçtehitler dinî meselelerin fıkhî hükmünü belirlerken öncelikle Kur'an-ı Kerim, hadis kaynakları ve ilk dönemlerdeki âlimlerin ittifakı ile çözümlenen meseleler üzerinde kapsamlı bir çalışma yaparlar. Eğer mesele zaruratdiniye adı verilen hakkında açık hüküm bulunan veya geçmişte âlimlerin ittifakı (**icma**) ile hükme bağlanmış bir konuysa burada içtihat söz konusu olmaz. Hakkında açık ve kesin bir hüküm bulunmayan konularda ise içtihat yapılabilir. İçtihat sadece bir din âlimi tarafından yapılabileceği gibi kolektif olarak da gerçekleştirilebilir. Meselelerin dinî açıdan çözüme kavuşturulması için çaba gösteren âlim; fıtrata, ahlaka, insan onur ve haysiyetine uygunluğu öncelemeli ve bu değerlerin ihlaline kapı aralayabilecek eylemlere cevaz vermemelidir. Örneğin organ ticareti, İslam'ın korumaya çalıştığı değerleri ihlal ettiği için caiz (**mübah**) görülmez.

Görsel 4.2: Kolektif İçtihat (temsilî)

İslam'ın emir ve yasaklarında birey ve toplum yararını gözetmek yani maslahatı temin etmek ve onlara yönelik zararı önlemek esas gayedir. Bu anlamda İslamiyet'te din, hayat, akıl, nesil ve mal olmak üzere insana verilen beş temel hak, zaruri maslahatlar olarak değerlendirilmiş ve bunların korunmasında büyük fayda görülmüştür.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İmam Rabbani zaruratdiniyeyi üç gruba ayırmıştır:

1. Tevhit, nübüvvet ve ahiret gibi inanılması zorunlu olan esaslar.
2. Namaz, zekât, oruç, hac gibi farziyeti kesin olan ibadetler.
3. Zina, içki, kumar gibi haramlığı sabit olan hususlar.

Mahmut Çınar, "Zarurat-ı Diniyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/138.

İnsan ancak zaruri maslahatları koruduğu sürece onurlu ve varoluş gayesine uygun bir hayat sürebilir. Bu nedenle müçtehit güncel meselelere yönelik çözüm arayışında korunması hedeflenen zaruratdiniyeyi gözetmelidir. Zaruri maslahatlar şunlardır:

1. Dinin korunması: İnanç hürriyetini ve inanılan değerlerle bunların tamamlayıcısı olan ibadetlerin içtenlikle yerine getirilmesini ifade eder. Bireylerin inanma ve inandıkları dinin ibadet ve diğer gereklerini yerine getirme hakları bulunmaktadır.

2. Hayatın korunması: Yaşama hakkını ve kişinin dokunulmazlığını ifade eder. Kur'an açısından yaşam hakkı, Allah'ın (cc) insanı yaratırken vermiş olduğu, hiçbir beşerin asla müdahale edemeyeceği asli bir haktır.[2]

2 bk. Ö. Faruk Habergetiren, "İslam Hukukunda Gözetilmesi Zorunlu Maslahatlar Çerçevesinde İnsan Onuru", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2019), 155.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Din İşleri Yüksek Kurulu, 1924 yılında Heyetimüşavere adıyla kurulduğu günden bu yana ortaya çıkan yeni meselelerin dinî hükmünü tespite çalışmış ve insanımızın dinî konulardaki güvenilir mercii olagelmiştir. Klasik meselelerin yanı sıra geleneksel fıkıh kaynaklarında hükmü bulunmayan pek çok güncel meseleyi de ele alan Kurul, söz konusu meseleler hakkında görüş oluştururken asli deliller yanında maslahat ve zaruret ilkeleri ile örf ve âdet gibi tali delilleri de esas almakta, ihtiyaca göre alan uzmanlarının bilgi ve tecrübelerine başvurmaktadır.

Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 45-46.

3. Aklın korunması: İnsanların sağlıklı düşünebilmesine ve davranışlarını kontrolüne engel olan tüm uyuşturucu-uyarıcı, sarhoşluk verici ve zararlı maddelere karşı bireyin korunmasını ifade eder. İnsanın dinî, hukuki ve ahlaki yükümlülüklerden sorumlu olmasının temel şartı akıldır. Bundan dolayı akıldan yoksun olan kimselerin fiilleri din ve hukuk nazarında geçersizdir. İslam'da içki ve uyuşturucu madde yasağı, insan sağlığına değişik zararlarının olmasıyla birlikte özellikle aklı korumak için konulmuş bir hükümdür.[3]

4. Neslin korunması: Meşru yollarla neslin devamının sağlanmasını, evlilik dışı ilişkilerin (zina) yasaklanmasını ve aile mahremiyetinin korunmasını esas alır. Neslin korunması, fıtri ihtiyaçların meşru yollardan karşılanması ve meşru yolla çocuk sahibi olmakla sağlanır ve bunun sonucunda nesebin karışması ve soyun kaybolması engellenir. Böylece nesil, güvence altına alınmış; bunun belirli olmamasının neden olacağı sorunlar giderilmiş olur.[4]

5. Malın korunması: İslam ferdî mülkiyetin korunmasını esas alır. İktisadi hayata dair yaptığı düzenlemelerle servetin toplumda adil bir şekilde dağılmasını ve fakirlik probleminin ortadan kaldırılmasını hedefler. Ayrıca başkasının malına yönelik saldırıları ve haksız yollardan kazanç elde etmeyi yasaklar. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: **"Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Bile bile günaha saparak insanların mallarından bir kısmını yemeniz için onun bir parçasını yetkililere aktarmayın."**[5]

Görsel 4.3: Kur'an-ı Kerim

3 bk. Habergetiren, "Zorunlu Maslahatlar Çerçevesinde İnsan Onuru", 163.
4 bk. Habergetiren, "Zorunlu Maslahatlar Çerçevesinde İnsan Onuru", 160.
5 Bakara suresi, 188. ayet.

2. İKTİSADİ HAYATLA İLGİLİ MESELELER

İnsanların maddiyata olan düşkünlüğü dinî yaşantılarını nasıl etkilemektedir?

İslam'a göre mülkiyet, kişisel gayretle veya miras gibi emek vermeden fakat meşru yollardan edinilebilir. Malın kazanımı, kullanımı ve tüketiminde en temel ilke meşruluktur. Nitekim Yüce Allah, Nisa suresi, 29. ayette **"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka..."** buyurarak mülkiyet konusunda faiz, kumar, rüşvet gibi haram yollarla mal ve gelir elde etmeyi yasaklamaktadır. Başkalarının malına zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek kesinlikle İslam'da yasaktır ve özel mülkiyete yönelik saldırılara hukuki ve cezai müeyyideler öngörülür.

Görsel 4.4: "Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar." (Zümer suresi, 9. ayet.)

İslam'ın mülkiyet anlayışına göre mülkün asıl sahibi Yüce Allah'tır ve insan O'nun mülkü üzerinde tasarruf hakkına sahiptir. Fakat bu tasarruf hakkı sınırsız değildir. İslam'ın mülkiyet tasavvuruna göre birey, mülkü kendisine sunulmuş bir ikram ve iyilik olarak görmek, tasarrufunda toplum yararını gözetmek, cimrilikten ve israftan kaçınmak ayrıca Allah'ın (cc) helal-haram sınırlarına riayet etmek zorundadır. Kasas suresi, 77. ayet bu duruma işaret etmektedir: **"Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez."**

İslam, mülkiyeti dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki boyutuyla ele alır. Mensuplarına ne dünyevi menfaatleri için ahiretlerini ne de ahiret menfaatleri için dünyalarını yok saymamalarını tavsiye eder. İslam kişinin servetinin artmasına veya çok mülk edinmesine karşı değildir. Sadece mülk edinmeyi yaşam gayesi edinmeye, zekât vermekten kaçınarak yoksulların hakkını gasp etmeye ve başkalarının hakkına göz dikmek gibi haksız yollara karşıdır.

Mülk, İslam'a göre bir imtihan aracıdır. Bu nedenle üstünlük, sahip olunan malların çokluğunda değil; her şartta en erdemli davranışı gösterebilmektedir. Bunun dışındaki yaklaşımlar Kur'an'da eleştirilmektedir. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: **"İnsan, Rabb'i onu deneyip de kendisine ikramda bulunduğunda, ona bol bol nimetler verdiğinde, 'Rabbim bana ikram etti' der. Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise 'Rabbim beni önemsemedi' der. Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haram, helal demeden mirası yiyorsunuz. Malı aşırı biçimde seviyorsunuz."**[6]

Çalışma ve mülk edinme hırsı kişiyi kulluk görevlerinden asla alıkoymamalıdır. Bu niteliklere sahip sorumluluk sahibi ve bilinçli Müslümanlar Nur suresinde şu şekilde tasvir edilmektedirler: **"Onlar ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."**[7]

YAZALIM

"Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır. Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur. Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın... Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar ancak en güzel bir niyetle yaklaşın. Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir. Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu, hem daha iyidir hem de neticesi bakımından daha güzeldir. Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur. Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametinle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin. Bütün bu sayılanların kötü olanları, Rabbinin katında sevimsizdir."

(İsra suresi, 31-38. ayetler.)

Verilen ayetlerde vurgulanan zaruratıdiniyeye dair hükümleri yazınız.

.....

.....

.....

.....

.....

6 Fecr suresi, 15-20. ayetler.
7 Nur suresi, 37. ayet.

İslam'ın Ekonomik Hayatla İlgili Ahlaki Ölçüleri

Küreselleşen ve hızla değişen dünyada insanların ihtiyaçları ve bunları temin etme yolları da değişmektedir. Buna karşın iktisadi alanda İslam'ın ekonomiye yön veren, zaman ve şartlar değişse de değişmeyen evrensel ahlaki ölçüleri vardır. Bu ölçülerden taviz verilmesi adaletsizlik, zulüm ve bencilliğin; aynı zamanda zengin ile fakir arasındaki gelir farkının artmasına yol açmaktadır. İslam'ın ekonomik hayatla ilgili ahlaki ölçüleri şunlardır:

Meşruluk

Dine uygun olan eylem ve işlemleri ifade etmek için kullanılan meşruluk, İslam ekonomisinin dayandığı temel ilkelerdendir. Bundan dolayı İslam, ekonomik faaliyetlerde meşruluğa büyük önem verir. Bu bağlamda ekonomiye kaynaklık eden sermaye de dâhil olmak üzere insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları üretim, tüketim, paylaşım ve değişimler tümüyle meşru olmalıdır. İslam'da gelirin sadece nasıl harcandığı değil, ne yolla elde edildiği de önemlidir.

Görsel 4.5: Malikülmülk: Mülkün yegâne sahibi.

İslam, faiz veya şans oyunlarıyla elde edilen gelirle yapılan alışverişi veya ücreti verilmeden yaptırılan işten elde edilen kazancı meşru kabul etmez. Haksız yollardan kazanç elde etmeye kalkışmak kul hakkına tecavüzdür. Nitekim insanların hırsızlık, ölçü ve tartıda hile, emanete hıyanet, kumar, tefecilik gibi gayrimeşru yollardan gelir elde etmeleri kul hakkı ihlallerindendir.

İslam, gayrimeşru yollardan gelir elde etmenin yanında fakirliğin de bir istismar aracı olarak kullanılıp geçim kapısı hâline dönüştürülmesini yasaklar. Allah Resulü'nün *"Kimse elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir."*[8] sözleri Müslümanları çalışmaya, üretmeye ve meşru kazanç elde etmeye teşvik eder. Fakat bazen ekonomik sıkıntıların atlatılmasında ve bireyin ekonomik bağımsızlığını elde etmesinde gücünün yetersiz kaldığı görülür. Bu tür durumlarda İslam faizli borçlar yerine karzıhaseni önermektedir.

Görsel 4.6: İslam meşru kazancı dinî hayatın temeli olarak görür.

8 Buhari, "Büyû", 15.

Kur'an'da karz kelimesi başkasına borç vermek olarak ifade edilmekte, aynı zamanda bu kelime karşılıksız ödünç vermek anlamına da gelmektedir. İslam, borçluya yardım hususunda dinen yasak olan faiz[9] yerine karzıhaseni tavsiye eder.

İhtiyaç sahiplerine borç vermek İslam ahlakı açısından faziletli bir davranış sayılmıştır. Hatta karşı tarafın şahsiyetini incitmeyeceği için borç vermek sadaka vermekten daha faziletli kabul edilmektedir. Yüce Allah Bakara suresi, 245. ayette **"Allah'a kat kat karşılığını arttıracağı güzel bir borç verecek olan kimdir? (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak O'na döndürüleceksiniz."** buyurularak günümüzde fakirliğin en büyük nedenlerinden biri olan faiz yerine mümine faizsiz borç vermenin önemi vurgulanmıştır. Bu bağlamda Allah (cc) için borç vermek; verilen borç karşılığında bir menfaat beklememek, borçluya ödeme kolaylığı tanımak, bir bireyin ihtiyacını meşru yollardan karşılayarak faiz batağına ve tefecilerin tuzağına düşmesine engel olmak demektir.[10]

Görsel 4.7: İslam servetin nasıl kazanıldığına ve nereye harcandığına önem verir.

Adalet, İhsan ve Paylaşma

Davranış ve hükümde doğru olmak, her şeyin yerli yerinde olması gibi anlamlara gelen adalet kavramı, verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder. Bu denge bazı hâllerde eşitlikle gerçekleşir ancak adalet eşitlik değil, dengedir. İhsan ise iyiliklerde farz olan asgari ölçünün ötesine geçip isteyerek ve severek daha fazlasını yapmak manasında kullanılır.[11] İktisadi anlamda yardımlaşmayı ifade eder. Dinî-ahlaki ilkelerden uzak ekonomik sistemlerin bir ürünü olan gelir eşitsizliği ve fakirlik problemlerine karşılık İslam adalet, ihsan ve paylaşma eksenli çözümler üretmektedir. Nitekim adaletin ve yardımlaşmanın olmadığı toplumlarda menfaatperestlik ve bencillikten kaynaklı haksızlık, yolsuzluk ve yoksulluk problemleri hat safhadadır. Oysa İslam, yoksulların asgari geçimini sağlayacak seviyeye gelmesinden diğer Müslümanları sorumlu tutar. Bu bağlamda sosyal barış ve adalet üzerine kurulu bir toplum düzeni öngörür.

9 bk. Bakara suresi, 276. ayet; Al-i İmran suresi, 130. ayet.
10 bk. Abdullah Kahraman, *Güncel Dinî Konular ve Fıkhî Konular* (Malatya: Nasihat Yayınları, 2017), 235-238.
11 bk. Hayreddin Karaman, "Adalet", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/341-343; Mustafa Çağrıcı "İhsan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/544-545.

Görsel 4.8: "Adalet mülkün temelidir."

İslami hükümlerin esas alındığı ekonomik sistemde kaynaklar belli bir kesimin elinde toplanmaz. Zengin ve fakir arasındaki gelir farkı zekât gibi mali yönü bulunan ibadetlerin yanı sıra; infak, diğerkâmlık, ihsan ve paylaşma gibi ahlaki davranışların teşviki ile en aza indirilmeye çalışılır.

TARTIŞALIM

"İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer O'ndan yüz çevirecek olursanız yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar."

Muhammed suresi, 38. ayet.

"Fakirlik şahsın muhtaç olduğu şeyin yokluğundan ibarettir. İhtiyaç olmayan şeyin yokluğuna ise fakirlik denilmez. Eğer ihtiyaç olan şey kendisinde varsa veya gücü onu almaya yetiyorsa kişi fakir sayılmaz."

Gazali, *İhya-u Ulumi'd-din* çev. Mehmet A. Müftüoğlu (İstanbul: Pırlanta Yayınları, 1988), 4/403.)

Verilen ayet ve sözü dikkate alarak İslam'ın zenginliğe bakış açısını arkadaşlarınızla tartışınız.

Ölçülülük ve Dürüstlük

Ölçülülük ve dürüstlük İslam'ın ekonomik hayatla ilgili ahlaki ilkeleri arasında yer almaktadır. Ölçülülük aşırılıklardan kaçınmaktır. Bu bağlamda Allah'ın (cc) mülkünde emanetçi olarak yaşayan insan, harcamalarında ölçülü davranarak emaneti ziyan etmemelidir. İsraftan kaçınmak, tüketimde ölçülü ve öz denetim sahibi olmak İslam ekonomisinde önemli ilkelerden olduğu gibi yoksulluk probleminin çözümünde de bir basamaktır. Dürüstlük ise bir insanın her alanda doğru bir davranış sergilemesidir. Ölçü ve tartıda hile yapmamak, alınan borcu tam ve zamanında ödemek ve insanları aldatmamak da İslam'ın ekonomik ilkeleri arasındadır. Nitekim Yüce Allah Araf suresi, 85. ayette şöyle buyurmaktadır: **"... Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka hiçbir ilah**

yoktur. Rabbinizden size açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların mallarını eksiltmeyin. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin. İnananlar iseniz bunlar sizin için hayırlıdır."

Günümüzde yaygınlaşan tüketim çılgınlığı ve kanaatsizlik; insanları ihtiyaçları olmayan şeyleri almaya, kredi veya borçlanma yoluyla ellerinde olmayan paraları ölçüsüzce harcamaya yöneltmektedir. Bu da insanların faydasına olan üretim yerine, daha çok kâr elde etmeyi önceleyen kalitesiz üretimin ve hileli satışların doğmasına yol açmaktadır. Tüm bunlara karşı İslam ekonomik faaliyetlerde ölçülü harcamayı, ahlakiliği ve işi düzgün yapmayı tavsiye etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, en temiz kazancı "Kişinin kendi elinin emeği ve dürüst ticaretten elde edilenler" olarak açıklayarak ahlaki değerlere tutunmanın önemini vurgulamıştır.

NOT EDELİM

"Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın..." Bakara suresi, 282. ayet.

TARTIŞALIM

Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber muhacirle ensarı kardeş ilan etmişti. Kardeş ilan edilenler arasında Abdurrahman bin Avf (ra) ile Sad bin Rebi (ra) vardı. Sad bin Rebi (ra) ensarın en zenginlerinden biriydi. Hz. Peygamber onları kardeş ilan ettiğini açıklayınca Sad (ra), Abdurrahman bin Avf'ı (ra) evine götürdü, tüm servetini ortaya koydu ve "Bunların yarısı senin, yarısı benim; istediğin gibi harcayabilirsin." dedi. Sad'ın (ra) bu fedakârca ve cömertçe davranışına karşılık Abdurrahman bin Avf (ra) bu teklifi kabul etmedi, "Hayır, kardeşim! Allah (cc) malında mülkünde, çoluk ve çocuğunda sana hayır ve bereket versin! Sen bana ticaret yapılan çarşınızın yerini göster, yeter!" dedi. İlk başta küçük şeyler alıp satan Abdurrahman bin Avf (ra) kısa sürede Medine'nin sayılı zenginlerinden biri oldu.

bk. Buhari, "Büyû", 98.

Verilen örnek olay çerçevesinde İslam'ın paylaşmaya ve kendi emeğiyle kazanmaya bakışını tartışınız.

İslam'da İşçi ve İşveren Hakları

Başkasına ait bir işi veya hizmeti bir bedel karşılığında yapmayı üstlenen kimseye işçi denir. Bir başka ifade ile işçi, emeğini kiraya verendir. Bir işi belirli bir ücret karşılığı başkasına yaptıran ve bundan fayda sağlayan kişiye ise işveren denir. İslam'da bu iki sınıfın birbirlerine karşı birtakım hakları, görev ve sorumlulukları vardır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

4857 Sayılı İş Kanunu'nun 30. maddesi uyarınca işverenler, 50 veya daha fazla işçi bulunan işyerlerinde çalışanların %3'ünü engellilerden istihdam etmek zorundadır. Bu oran devlet kurumlarında %4'tür.

İşveren işçinin dinine, rengine, ırkına, içerisinde bulunduğu sosyal gruba değil; kabiliyet ve liyakatine önem vermelidir. Ayrıca işveren işçiye nasıl bir işte çalışacağını, işin süresini, vereceği ücreti bildirerek çalışmaya başlamadan önce onunla mutabakata varmalıdır.[12] İşçiye, iş sözleşmesi sırasında kararlaştırılan ücret, geciktirilmeden verilmelidir. Bu konuda Hz. Muhammed (sav) *"İşçiye ücretini alın teri kurumadan ödeyiniz."*[13] buyurmuştur. Bir başka hadisinde *"Üç kişi vardır ki, kıyamet günü beni karşılarında bulacaklardır... (Bunlardan biri de) işçinin ücretini vermeyendir."*[14] buyurması bu konunun önemini ortaya koymaktadır.

Görsel 4.9: En hayırlı kazanç kişinin el emeğidir.

İşçinin işveren üzerinde maddi hakları yanında birtakım manevi hakları da vardır. Hiçbir iş, işçinin sağlığından ve hayatından önemli olamaz. Bu bakımdan çalışma şartları insanın bedensel ve psikolojik sağlığı göz önünde bulundurularak düzenlenmelidir. Bununla birlikte işverenler, engellilerin işyerlerinde rahatça çalışmalarını sağlayacak gerekli düzenlemeler yapmakla yükümlüdürler. Günümüzde insanların yaralandığı ve hayatını kaybettiği birçok iş kazası meydana gelmektedir. Bu iş kazalarının pek çoğuna iş güvenliği kurallarının ihlali ve tedbirsizlik neden olmaktadır. Bu tür durumlarla karşılaşmamak ve güvenli bir iş yaşamını temin etmek için işçiler, işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda verilen eğitimleri almalı; hayatlarını riske atacak iş ve iş ortamlarından uzak durmalıdır. Ayrıca çalışanlar sağlık kontrollerini de ihmal etmemelidir. İşveren de işçinin sosyal güvenliğini sağlamalı, işçinin emniyeti için gereken tedbirleri almalıdır.

Görsel 4.10: İş hayatında yer alan tüm paydaşlar iş sağlığı ve güvenliğine dikkat etmelidir.

12 bk. Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1993), 455-457.
13 İbni Mace, "Rühun", 4.
14 Buhari, "İcare", 10.

Kişilerin sağlığı açısından güvenli işlerde ve yerlerde çalışması dinin ve insan haklarının bir gereğidir. Ayrıca bu husus ailelerin ve toplumun huzuru için çok önemlidir. Çünkü iş kazaları ve meslek hastalıkları başta işçiler ve yakınları olmak üzere tüm toplumu olumsuz etkileyen sorunlardan biridir.

İşçinin de işverene karşı yerine getirmesi gereken bazı sorumlulukları vardır. İşçi, gücü oranında elindeki işi en iyi şekilde yapmaya gayret etmeli ve işverene karşı dürüst davranmalıdır. Hz. Muhammed (sav) *"Müminler işlerini en güzel şekilde yaparlar."*[15] buyurarak işlerini güzel, düzgün ve özenle yapmanın Müslümanların bir özelliği olduğuna işaret etmiştir. İşçi, kendisine teslim edilen her türlü eşya ve malzemeyi emanet bilmeli ve onlara zarar vermemelidir. Ayrıca o, müminlerin en önemli özelliklerinin emanete riayet etmek ve verilen sözleri yerine getirmek[16] olduğunu unutmamalıdır.

Görsel 4.11: İşçi, kendisine verilen görevi emanet bilmeli ve ona sahip çıkmalıdır.

TARTIŞALIM

İslam'a göre kişi:

1. Maddi ihtiyaçlarını sağlayacak ve ailesini geçindirecek bir iş sahibi olmalıdır.

2. İmkânı varsa hayır faaliyetlerine katılmak için kazancından pay ayırmalıdır.

3. İşini dürüstçe ve en güzel şekilde yapmalı, hem kazancıyla hem de ürettiği mal ve hizmetle toplumun refahına katkıda bulunmalıdır.

4. Mesleki bilgi ve ehliyete sahip olmalıdır.

5. Haramdan korunmak ve helal kazanç sağlamak için gerekli dinî ve ahlaki bilgileri öğrenmelidir.

bk. Mustafa Çağrıcı, "İş Ahlakı", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1997), 2/473-474.

Verilen bilgilere göre çalışma hayatında İslam'ın bireye yüklediği sorumlulukları arkadaşlarınızla münazara tekniği ile tartışınız.

15 bk. Müslim, "Sayd", 57.
16 bk. Müminun suresi, 8. ayet.

3. GIDA MADDELERİ VE BAĞIMLILIKLA İLGİLİ MESELELER

"...Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin olsun ki mümin bal arısına benzer; güzel şeyler yer, güzel şeyler üretir, (güzel yerlere) konar..."

Ahmed bin Hanbel, *Müsned* 2/199.

Müslümanların sağlıklı ve ahlaklı bir nesil yetiştirmeleri ve ibadetleri ile huzura ermeleri için helal gıda ile beslenme konusuna titizlik göstermeleri gerekir. Çünkü vücut aldığı gıdalarla geliştiği gibi kişinin ruhî-vicdanî dünyası da bu gıdaların etkisiyle şekillenir.[17] Bu nedenle **helal** ve **haram** gıdaların neler olduğunu öğrenerek beslenmede gıda tercihlerimizi bu ölçütlere göre yapmalıyız.

Dinin meşru kıldığı, serbest bıraktığı şeylere helal; yaklaşılmamasını ve terk edilmesini istediği şeylere ise haram denir. İslam'a göre bir şeye "haram" demek "helal" demekten daha zordur: "Eşyada aslolan helal ve serbest oluştur."[18] Dolayısıyla İslam'da aksi yönde dinî bir hüküm bulunmadıkça her şey helal kabul edilir.

Kur'an-ı Kerim'de yeryüzünde ne varsa hepsinin insanın yararına yaratıldığı ve emrine verildiği belirtilmiştir.[19] Dolayısıyla yiyecekler ve içecekler konusunda asıl olan helalliktir. Yiyecekler konusundaki yasaklar, en başta insanın beden ve ruh sağlığının (hayatın ve aklın) korunmasını amaçlamaktadır. Sağlığa zararlı olduğu sabit olan maddelerin yenilip içilmesi dinen yasaklanmıştır.[20] Zehirli ve uyuşturucu maddeler ile sarhoşluk veren katı, sıvı ve uçucu maddeler sağlık açısından tehlike arz etmesi nedeniyle dinen haram kabul edilmiştir. Genel ölçüt olarak da temiz ve faydalı olanların yenebileceği, zararlı ve pis olanların yasaklandığı vurgulanmıştır.[21] Kur'an'da denizden elde edilen yiyecekler ve deniz avının helal olduğu bildirilmiştir.[22]

Görsel 4.12: Helal gıda insan neslinin korunmasında etkilidir.

17 bk. Sabri Erturhan, "Fıkhi Açıdan At Eti", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 11/2 (2007), 143.
18 bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1967), 1/298.
19 Bakara suresi, 29. ayet.
20 bk. Hayreddin Karaman vd., *TDV İslam ve Toplum İlmihal* (Ankara: DİB Yayınları, 2/33.
21 bk. Maide suresi, 4-5, 10. ayetler; Araf suresi, 157. ayet; Nisa suresi, 2. ayet.
22 Maide suresi, 96. ayet; Fatır suresi, 12. ayet.

Helal ve Haramlarda Temel Ölçütler

- Helal ve haramlar konusundaki fetvalar Kur'an, sünnet ve icmaya aykırı olamaz.
- Temiz, akıl ve beden sağlığına faydalı gıdalar tüketilebilir.
- Miktarın azlığı ve çokluğu haram hükmünü değiştirmez.
- Şüpheli şeylerden sakınmak gerekir.
- İyi niyet, haramı helal yapmaz.
- Haramı helalleştirmek için hileli yollara başvurulması kabul edilemez.
- Zaruretler yasak olan şeyleri mübah kılar.
- İsraftan sakınmak gerekir.

Haram Kılınan Hayvansal ve Bitkisel Ürünler

- Domuz eti
- Her ne sebeple olursa olsun kesilmeksizin ölen hayvanların etleri
- Vücuttan dışarı akan kan
- Allah'tan (cc) başkası adına kesilen hayvanların etleri
- Dişleriyle avlanıp kendisini bu yolla savunan yırtıcı hayvanların etleri
- Avını pençesiyle parçalayan yırtıcı kuşların etleri
- Tabiatı itibarıyla iğrenç sayılan hayvanların etleri (fare, yılan, vb.)
- Alkollü içkiler
- Uyuşturucu ve zehirli maddeler

Bilgi Grafiği 4.1.

Gıda üretimi konusunda teknolojinin geliştiği günümüzde ortaya çıkan meseleler, gıdaların dinî hükümlerinin tam olarak bilinememesiyle ilgili değildir. Daha çok gıda maddelerinin İslami kurallara göre elde edilip edilmediği, katkı maddeleri kullanılıp kullanılmadığı, genetiği ve öz niteliği değiştirilmiş yiyecek ve içecek olup olmadığıyla ilgilidir. Hayvansal gıdaların İslami kurallara uygunluğu konusundaki hükümler kısaca şöyledir:

1. Eti yenen hayvanların beslenme şekli önemlidir. Dinen temiz ve helal olmayan besinler hayvanlara yem olarak verilemez.

2. Seri kesim için düğmeye basan kişinin Müslüman veya Ehlikitaptan olması, Allah'tan (cc) başkası adına kesmeye niyetlenmemesi, kesim için düğmeye basarken Allah'ın (cc) adını anmayı kasten terk etmemiş olması gerekmektedir. Hayvanların kesim işleminin kolaylığı açısından uygulanan elektroşok ve benzeri sersemletme yöntemleri, hayvanın boğazlanmadan önce ölmesine sebep olmamalıdır.

3. Kümes hayvanlarının tüylerinin yolumunda iki şekilde uygulama vardır. Birincisi kuru yolumdur ki bu uygulamada hayvanların ıslatılmadan tüylerinin yolunması söz konusudur. İkincisi sulu yolum, kesilen kümes hayvanlarının iç organları ve pislikleri çıkarılmadan belirli bir sıcaklıktaki suyun içinde birkaç dakika bekletilmeleri biçiminde uygulanmaktadır. Günümüz İslam bilginlerinden bir kısmı bu yöntemi necis (kirli, pis) suyun ete geçmesi ihtimali olduğu için caiz görmemişlerdir. Bu görüşün aksini savunan âlimler de bulunmaktadır. İslami kurallar bakımından sulu yolumu sakıncalı görmeyenler, dış kısmı pislenen etin pişmeden önce yıkanarak temizlenmesi düşüncesini savunmaktadırlar.[23]

Görsel 4.13: Helal gıdayı belirten logo örnekleri

Hazır gıdalarda kullanılan jelatin gibi katkı maddeleri zihinleri meşgul eden sorular arasında yer almaktadır. Söz konusu maddeler bitkisel ve hayvansal ürünlerden elde edilmektedir. Bu konuda kullanılan katkı maddesinin helal mi yoksa haram mı olduğu belirleyicidir. Buna göre dinen pis kabul edilen maddelerin katkı maddesi olarak kullanımı haram, dinen temiz kabul edilenlerin kullanımı ise helaldir.

Günümüz İslam âlimlerinden bir kısmı, katkı maddelerinde bazen kimyasal bir değişimin meydana geldiğini (istihale) ifade ederek bu tür bir değişime uğrayan gıda maddelerinin tüketiminin helal olacağı görüşündedir. Bu konuda domuzdan elde edilen katkı maddeleri istisnadır. Çünkü domuz ayet ve hadislerle açıkça haram kılınmıştır. Haram hükmünün değişmesinde istihalenin bir rolü yoktur.[24] Bu katkı maddelerini meşru saymak, onları elde etmek için domuz üretimi ve ticaretini de dolaylı olarak meşru hâle getirecektir. Bu nedenle tüketimi zorunlu olmayan, içeriği tartışma konusu olan gıdaları yememeye özen göstermek, şüpheli şeylerden sakınmak ve hazır gıdaların dinî kurallara uygun olarak üretimini sağlamak gerekmektedir.[25] Tüketicinin talep ve tercihlerinin üretime yön verdiği de unutulmamalıdır.

YORUMLAYALIM

"Temiz şeylerden yiyiniz ve güzel işler yapınız."

Müminun suresi, 51. ayet.

"Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere ulaştırırız."

Nisa suresi, 31. ayet.

Verilen ayetleri arkadaşlarınızla yorumlayınız.

23 bk. Karaman vd., *TDV İslam ve Toplum İlmihal,* 2/45-50.
24 bk. Buhari, "Büyû", 102; Akar vd., *Güncel Meseleler İstişare Toplantısı IV* (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 132.
25 bk. Akar vd., *Güncel Meseleler İstişare Toplantısı IV,* 458.

Gıda maddeleriyle ilgili güncel meselelerden biri de bitki ve hayvanların genetiğinde veya özniteliğinde değişiklik yapılması ve bunların gıda maddesi olarak tüketilmesidir. Kur'an ve sünnet genetik değişikliğini yaratılışa bir müdahale olarak değerlendirmekte ve bu tür müdahaleleri yasaklamaktadır.[26]

Helal olmayan usullerle elde edilen gıdaların tüketilmesi; Müslümanların ibadetini, duasını, sağlığını, ahlakını, bireysel ve toplumsal yaşamını ve ahiret hayatını olumsuz yönde etkiler. İslamiyet, bir yiyeceğin dinen helal sayılabilmesi için onun meşru yollarla elde edilmesini emreder. Ayrıca özü ve doğal yapısı itibarıyla da helal, temiz, faydalı ve zararsız olmasını şart koşar.[27]

DERS DIŞI ETKİNLİK

Helal gıda sertifikası hakkında bir araştırma yaparak sunu hazırlayınız.

İslam'a göre ayet ve hadislerde yasaklanmayan, temiz olan ve sağlığa zararlı olmayan her canlı yenilebilir.[28] Yiyecek ve içecek tercihlerinde haramı gözetmek ve harama yaklaştıran şeylerden de uzak durmak gerekir. Dinen içki içmek haramdır. Ayrıca içki içilen ortamlarda bulunmak da uygun değildir. Unutulmamalıdır ki İslamiyet'te yasaklar sınırlı iken helallerin kapsamı oldukça geniştir. Haram ve gayrimeşru olarak belirlenen şeyler kişiyi mahrumiyet içerisinde bırakacak bir niteliğe sahip değildir. Aksine her yasağın meşru zeminde bir alternatifi, daha iyisi ve daha temizi gösterilmiştir. Çirkin ve kötü yasaklanmış, iyi ve temiz olan helal kılınmıştır. Öte yandan zaruretler, beklenmedik şartlar, zorlamalar ve hayati tehlikeler karşısında bazı yasakların geçici olarak ve ihtiyaç miktarınca kullanılmasına izin verilmiştir.[29]

Bağımlılıklar

"Bağımlı olma özgür ol. Bağımlılık tutsaklıktır."

Verilen sözden anladıklarınızı arkadaşlarınızla paylaşınız.

İnsana verilen üstün özelliklerin en önemlisi akıldır. İnsan, akıl sahibi olduğu için dinin buyruklarına muhatap olmuştur. Dinin gayesi ise insanların faydasını gözetmek ve onları zararlı şeylerden korumaktır. Bu gayenin gerçekleşmesi de ancak dinî hükümlerin anlaşılması, hayata geçirilmesi ve aklın korunmasıyla mümkündür. Bu nedenle İslam aklın korunmasını ve kullanılmasını emretmiş, aklı kullanılamaz hâle getiren bağımlılıkları yasaklamıştır.[30]

Bağımlılık yapan maddeler insanın akıl melekesinin, karakter ve davranışlarının bozulmasına sebep olur. Bu durum kişinin sadece kendisine değil, nesline de zarar verir. Ayrıca bağımlılıklar, iş verimliliğinin düşmesi yönüyle ülke ekonomisini; bağımlı olunan madde alımı ve bağımlılıkların yol açtığı hastalıkların tedavi masrafları nedeniyle de aile ekonomisini zarara uğratır.[31]

26 bk. Nisa suresi, 119. ayet; Buhari, "Libas", 85,87; Müslim, "Libas", 33.
27 bk. Akar vd., *Güncel Meseleler İstişare Toplantısı IV,* 458.
28 bk. Müslim, "Sayd", 15; Ebu Davud, "Et'ime", 32.
29 bk. Karaman vd., *TDV İman ve İbadetler İlmihali,* 1/177.
30 bk. Rad suresi, 19. ayet.
31 bk. Alparslan Özyazıcı, *Alkollü İçkiler Sigara Ve Madde Bağımlılığı* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 97, 159.

Trafik kazalarının en önde gelen sebeplerinden biri alkollü araç kullanmaktır. Bu kazalarda yaralanma ve ölümlere sebep olan kişiler ömür boyu vicdan azabı çekerler. Ayrıca alkol ve uyuşturucu bağımlılığı aile ilişkilerini de olumsuz etkiler. Ailenin bir üyesinin alkol ve uyuşturucu madde kullanması aile içinde ciddi sorunlara ve çatışmalara neden olur. Bağımlılık hâline dönüşen bu alışkanlıklar çeşitli nedenlerle ailede yalanı, baskıyı, saldırganlığı ve şiddeti doğurur. Bu durum, bir yandan aile içinde derin yaralar açarken diğer taraftan bireyin toplumla ilişkilerinin bozulmasına sebebiyet verir.[32]

İslam'da akıl, can, nesil, mal ve din korunması gereken temel değerlerdir. Bu değerleri ortadan kaldıracak veya onlara zarar verecek tüm fiiller İslam'da haram kılınmıştır. Şansa bağlı, emeğe dayanmayan veya bir başkasının malını haksız bir şekilde elde etmeyi içeren oyun ve eğlence anlayışları, kumar oynama, şans oyunları ve canlılara zarar veren tehlikeli eğlence faaliyetleri haramdır. Bu konu Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilir: **"Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?"**[33]

Sigara içmek; içene, onunla aynı ortamı paylaşanlara ve çevreye zarar vermesi, ayrıca israfa yol açması ve hak ihlallerine neden olması nedeniyle dinen "harama yakın **mekruh**" (tahrimen mekruh) sayılmıştır.[34] Alkollü içki, uyuşturucu ve kumar ise her yönden bireye ve topluma büyük zararlar verir. İslam'da yasak olan şeyleri yapmak günah olduğu gibi, böyle şeylerin yapılmasına rıza göstermek ve yardımcı olmak da günahtır. Hz. Peygamber, haram bir maddeyi kullanan ile onu imal eden, taşıyan, aracılığını ve sunumunu yapan kişilerin de aynı günaha girdiğini bildirmiştir.[35]

OKUMA PARÇASI

Sevgili gençler! Vatanımızı batırmak için bekleyenlerin oyunlarına gelmeyelim. Hepsi de zehir olan bu maddelerden uzak duralım. Manevi sıkıntı ve problemlerimizi inançla, ibadetteki huzurla telafi edelim. Hem kendi sıhhatimizi, hem ahiretimizi hem de ülkemizin geleceğini muhafazaya çalışalım.

Şüphesiz hiç kimse tiryaki olacağım diye sigaraya, alkolik olacağım diye de alkole başlamamıştır. Bu gibi zararlı maddelere hep küçük heveslerle başlanmış; bir, üç, beş, yedi derken şahıs; günün birinde sigara, alkol ya da uyuşturucu bağımlısı olmuştur. Alışmış, müptela olmuş insanların bu maddeleri bırakması zordur. En tesirli çare ise bu maddelere hiç başlamamak, hiç heves etmemek, baştan uzak durmaktır. Herhangi bir maddenin şayet yüzlerce zararı var, hiçbir faydası yoksa ve alışan insan da bu maddelerden çok zor vazgeçiyorsa herhâlde akıllı olmanın gereği bu maddelere hiç başlamamak, bunlara hiç yanaşmamaktır.

bk. Özyazıcı, *Alkollü İçkiler Sigara ve Madde Bağımlılığı,* 185.

32 bk. Karaman vd., *TDV İslam ve Toplum İlmihal,* 1/178.
33 Mâide suresi, 90. ayet.
34 bk. Karaman, vd., *TDV İslam ve Toplum İlmihal,* 2/68.
35 bk. Ebu Davud, "Eşribe" 2; İbni Mace, "Eşribe", 6; https://kurul.diyanet.gov.tr/evap-Ara/1022/alkol-ve-diger-haram-urunlerin-satildigi-bir-is-yerinde-alismak-caiz-midir- (26.07.2023)

4. SAĞLIK VE TIPLA İLGİLİ MESELELER

Hastalık, insanın beden ve ruh hâlini olumsuz etkileyen bir durumdur. Tedavi ise bu durumun giderilmesidir. İslam, hastalıklara yakalanmamak için her türlü tedbiri almayı, hasta olunduğunda ise iyileşmek için çare aramayı tavsiye eder.

Tüm çabalara rağmen iyileştirilemeyen hastalıkları metanetle karşılamak, ardında büyük mükâfatların gizli olduğu bir kapıyı açmaktır. Bu konu hakkında Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *"...Sevabın çokluğu, belanın büyüklüğüyle beraberdir..."*[36]

Günümüzde tıp teknolojisi ve sağlık alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu durum olumlu gelişmelerin yanında dinî, hukuki ve ahlaki yönlerden de birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Sağlık gibi hastalığın da bir imtihan olduğu bilinciyle Müslümanlar sağlıklarına Allah'ın (cc) razı olduğu yolları deneyerek kavuşmaya çalışmalıdır. Bu bağlamda otopsi, ötenazi, organ nakli, kan bağışı, haram maddelerle tedavi ve intihar konuları son zamanlarda yoğun olarak tartışılmaktadır.

Görsel 4.14: İslam'da sağlık emanettir.

Otopsi

Otopsi, ceset üzerinde yapılan tıbbi bir incelemedir. Ölüm ve hastalık sebebinin tespiti için bazen cesedin iç organlarının açılması hatta incelenmek üzere vücudundan parça alınması yoluyla gerçekleştirilmektedir.

İslam'a göre insanların gerek hayatta gerekse vefatlarından sonra dokunulmazlıkları vardır. Ancak bu dokunulmazlığın sınırları bulunmaktadır. Tıpkı ameliyat olmak gibi gerekli durumlarda bu dokunulmazlık kalkabilir. Otopsi sayesinde ölüm sebebi anlaşılmakta, bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilebilmektedir. Din âlimleri, gereklilik hâlinde ve zaruret ölçüsünde otopsi yapmanın caiz olduğu hükmünü açıklamıştır.[37]

Ötenazi

Ötenazi sözlükte kolay ölüm, hızlı ölüm gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise tıbben tedavisi olmayan ve sürekli acı veren bir hastalığa yakalanmış kimsenin hayatına kendisinin ya da hukuki temsilcisinin izni ile son verilmesidir. Ötenazide hastanın yaşamına kasıtlı olarak son

36 İbni Mace, "Fiten", 23.
37 bk. Ahmet Ekşi, *İslam Tıp Hukuku* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 83-85..

verilmektedir. Bundan dolayı ülkemizde yasak olan bu uygulamanın dinen haram hatta cinayet olduğu konusunda İslam âlimleri hemfikirdir. Çünkü İslam'da "ölüm hakkı" değil, "yaşama hakkı" vardır. Bundan dolayı İslamiyet'te ötenazi kişinin hakkı olmayan bir şeyi talep etmesi olarak görülmektedir.

Hastanın aldığı tıbbi desteğin sona erdirilmesi konusu beyin ölümü gerçekleşmiş kişiyle bitkisel hayattaki kişilerin tedavisinin durdurulması şeklinde iki kısımda değerlendirilir. İslam âlimlerinin çoğuna göre bitkisel hayattaki kimse tıbben ölü sayılamayacağı için bu kimsenin aldığı tedaviyi durdurmak ötenazi kapsamında değerlendirilmektedir. Beyin ölümü gerçekleşmiş kimse ise artık ölüdür ve kendisinden yaşam destek ünitesinin çekilmesi ötenazi olarak değerlendirilmemektedir.[38]

Organ Nakli

Günümüzde organ nakli bazı hastalıkların tedavisinde tek çaredir. Organı veren ve alan tarafın insan olması ve insan organı üzerinde tasarrufta bulunulması sebebiyle konu tıp ile birlikte din, hukuk ve ahlak alanlarını da ilgilendirmektedir.

Görsel 4.15: İslam âlimlerine göre belirli şartlarla organ nakli caizdir.

Kur'an ve sünnet, gerekli gördüğü bazı konularda ayrıntılı hükümler koymakla birlikte her olay hakkında ayrıntıya inmemiş buna karşılık bütün dönemlerde ortaya çıkabilecek problemler için genel ilke ve kurallar bildirmekle yetinmiştir. Güncel bir mesele olması nedeniyle organ nakli hakkında klasik fıkıh kaynaklarında açık ifadelere rastlanmamaktadır. Günümüzde organ naklinin, İslam prensipleri ve amaçlarıyla ilişkisi kurulurken farklı açılardan incelenip araştırılması gerekmektedir. İslam, ölüye önem vermekle birlikte hayata ve insana daha çok önem vermiş; hayatı korumayı beş temel esastan biri saymıştır. Bu nedenle günümüz İslam bilginleri ve fetva kuruluşları tedavi maksatlı organ naklinin bazı şartlarla caiz olduğunu açıklamıştır.

38 bk. Ekşi, *İslam Tıp Hukuku,* 117-124.

Ülkemizin dinî görüş açıklama yetkisi taşıyan en üst kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunun, Suudi Arabistan'da bulunan Büyük Âlimler Kurulunun ve İslam Konferansı Örgütüne bağlı İslam Fıkıh Akademisinin farklı dönemlerde yaptıkları toplantılarda organ nakli hakkında aldıkları kararların bazıları şunlardır:[39]

1. Organ naklinin zaruret olması ve naklin olumlu sonuç vereceği konusunda güçlü kanaatin bulunması durumunda organ nakli caizdir.
2. Dinen aranan şartların gerçekleşmiş ve organı alınacak kimsenin kendisinin veya kanuni temsilcisinin izninin olması hâlinde organ nakli caizdir.
3. Canlı bir insandan, hayati fonksiyonunu sonlandıracak bir organın alınması ve nakli haramdır.
4. Açıklanan durumlarda organ naklinin caiz görülmesindeki ittifak, organların ticari bir eşya gibi alım-satım yapılmaması şartına bağlıdır.

Kan Bağışı

Tıbbi bir zaruret olan kan nakli dinen sakıncalı olmayan bir uygulamadır. Kişi başkası için kan bağışında bulunabileceği gibi kendi tedavisi için de kan aldırabilir.[40] Konunun istismara ve mağduriyetlere sebebiyet vermemesi açısından kan bağışında bulunan kişinin insani ve ahlaki bir görev olarak bağışta bulunması ve ücret talep etmemesi en doğru olandır.

Görsel 4.16:

Haram Maddelerle Tedavi

Hastalıklara çare aramak hem fıtri hem dinî bir gerekliliktir. Günümüzde sorulan sorulardan biri de yenilmesi, içilmesi haram olan maddelerin tedavi amaçlı kullanımıdır. İslam bilginleri, uzman ve dinine bağlı bir doktorun hayati tehlike arz eden bir hastalığın şifasının ancak bu maddeler olduğunu ve başka seçeneğin olmadığını bildirmesi hâlinde kullanımını caiz görmüşlerdir.[41]

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kişinin hayatını sürdürecek ölçüde yeme ve içmesi farz olup, bundan kaçınarak "ölüm orucu" tutması intihar hükmünde görülmüştür. Çünkü ölüme yol açabilecek bir açlık tehlikesinde İslam, haram gıdaların bile yenilip içilmesine müsaade ederek insan hayatını korumayı ve kurtarmayı esas almıştır.

bk. Karaman vd., *TDV İslam ve Toplum İlmihal,* 2/182-183.

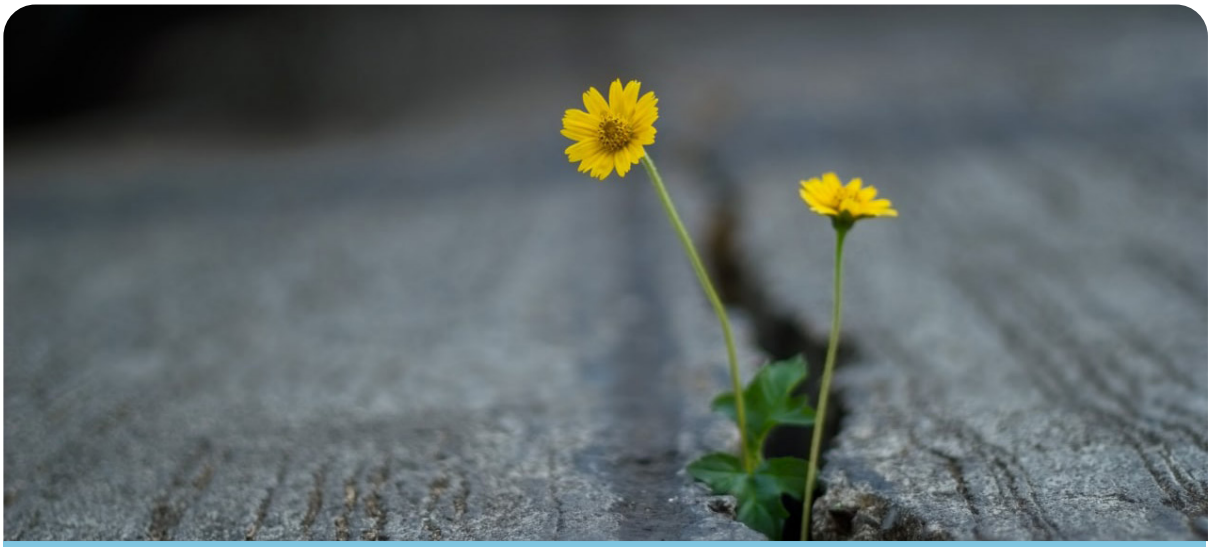
İntihar

İnsan, dünyaya Yaradan'ını tanıma ve O'nun gösterdiği çizgide hayatını sürdürme gayesiyle gönderilmiştir. Hayatta kalma insan için en güçlü güdüdür. İnsanın tüm eylemleri bu gayeye dönüktür. İntihar ise şiddet içeren kasıtlı bir fiille veya tedaviyi, yeme içmeyi kesmek gibi dolaylı

39 bk. Ali Bardakoğlu, "Organ Nakli", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1997), 3/512.
40 bk. Bardakoğlu, "Kan", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, 2/529.
41 bk. Menderes Gürkan, "Tedavi", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, 4/313.

eylemlerle kişinin hayatına son vermesidir.

Hayat, Allah'ın (cc) kullarına bahşettiği, korunmasını emrettiği bir emanettir. Ayet ve hadislerde canı korumak büyük bir değer olarak vurgulanmıştır. İnsana bahşedilen her nimet gibi en önemli emanet olan canın Allah'ın (cc) takdiri dışında insanın kendi müdahalesi ile sonlandırılması yasaklanmıştır.

Görsel 4.17: "Allah sabredenlerle beraberdir." (Bakara suresi, 153. ayet.)

Kur'an-ı Kerim'de Allah (cc) **"...kendinizi öldürmeyiniz!... kendinizi tehlikeye atmayınız..."**[42] buyurarak kullarına canları üzerinde tasarruf hakkı vermediğini bildirmiş ve intiharı yasaklamıştır. **"...Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır. Andolsun ki onlara peygamberlerimiz, apaçık deliller (mucize ve ayetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir."**[43] buyurarak da Yüce Allah hayatı sonlandırmaya yönelik girişimleri yasaklamıştır.

Yaşamak insanın en büyük hakkıdır ve dinen koruma altına alınmıştır. Cana yönelik her türlü saldırı dinen büyük bir günahtır. İntihar, bir "hak" değil "haksızlıktır" ve aşırı gitmektir. Aynı zamanda sosyal bir suç olarak kabul edilir. Zira insan sadece kendisi için değil, toplum için de yaşar. Çünkü insan topluma faydalı olmak için de görevlendirilmiştir. Bu bağlamda intihar görevden kaçmaktır. Dinen haramdır ve büyük günahlar arasındadır.[44]

DERS DIŞI ETKİNLİK

Zorluklara karşı sabırlı olmakla ilgili ayet ve hadisler bularak sınıf panosu hazırlayınız.

42 bk. Nisa suresi, 29. ayet.
43 Maide suresi, 32. ayet.
44 bk. Hayati Hökelekli, "İntihar", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/351.

5. KUR'AN'DAN MESAJLAR: ENAM SURESİ, 151 VE 152. AYETLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا ۖ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا ۚ وَلَا تَقْتُلُوٓا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍ ۖ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْ ۚ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ۚ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ ۗ ذٰلِكُمْ وَصّٰىكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ اِلَّا بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهٗ ۚ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ ۚ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى ۚ وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُوا ۗ ذٰلِكُمْ وَصّٰىكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ۙ ﴿١٥٢﴾

Rahman ve rahîm olan Allah'ın adıyla...

"De ki: Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşru bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı cana kıymayın. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız."

"Yetim malına, erginlik çağına erişene kadar en iyi şeklin dışında yaklaşmayın; ölçüyü ve tartıyı doğru yapın. Biz kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükleriz. Konuştuğunuzda, akraba bile olsa sözünüzde adil olun. Allah'a olan sözünüzü yerine getirin. Allah size bunları öğüt almanız için buyurmaktadır."

Sure Hakkında

Tamamına yakınının Mekke'de toptan indiği ve Hz. Peygamber'in *"Bu sure, ufku kaplayacak kadar çok melek tarafından yeryüzüne uğurlandı... Yüce Allah, bununla bana ve size büyük bir ikramda bulundu..."*[45] sözleriyle insanlara tanıttığı Enam suresi, 165 ayettir. Sure ismini 136, 138, 139. ayetlerde geçen ve "deve, sığır, koyun ve keçi" anlamına gelen en'âm (tekili ne'am) kelimesinden alır. Allah'ın (cc) birliği ve Hz. Muhammed'in (sav) hak peygamber olduğuna dair kesin belgeler, puta tapıcılığı reddeden delil ve hüccetler ihtiva etmesinden dolayı (ayet 83,149) Hüccet suresi adıyla da anılır.[46] 151 ve 152. ayetler hakkında İbni Mesud (ra) "Kim Resulullah'ın mühürlü vasiyetini görmek isterse bu ayetleri okusun." demiştir.[47] Söz konusu ayetler toplum düzeninin sağlanmasına yönelik hükümler içerir. Bu bağlamda zarûriyyattan olan canın, malın, neslin ve dinin dokunulmazlığı ve aklı kullanmanın önemi bu ayetlerde açıkça vurgulanır.

45 bk. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/374-375.
46 bk. Emin Işık, "Enam Suresi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/169.
47 bk. İbni Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, 4/50.

YAZALIM

Enam suresi, 151 ve 152. ayetleri doğrultusunda aşağıdaki boşlukları doldurunuz.

Dinin korunmasını bildiren ifadeler:

.....

.....

Canın korunmasını bildiren ifadeler:

.....

.....

Malın korunmasını bildiren ifadeler:

.....

.....

Neslin korunmasını bildiren ifadeler:

.....

.....

Aklın korunmasını bildiren ifadeler:

.....

.....

Ayetin Açıklamaları

Enam suresi, 151. ayet, **"Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım..."** ifadesi ile başlamakta ve içeriğinde yasaklarla birlikte birtakım emirlerin de bulunduğu görülmektedir. Bu durum emirler ile yasakların arasındaki bağı ortaya koymaktadır. Haramlar yalnız yasaklarla değil emirlerle de anlaşılır. **"...Anaya babaya iyi davranın..."** emri **"anne ve babanızı incitmeyiniz."** yasağını da içine alır. İslam'da Allah'a (cc) ve Hz. Peygamber'e saygı ve itaatten sonra anne-babaya saygı ve itaat üçüncü sırada gelmektedir.

Yüce Allah'ın haram kıldığı şeylerin başında şirk gelmektedir. Şirk terim olarak Allah'ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya O'na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğuna inanma demektir.[48] İslam, tevhit inancı üzerine bina edilmiştir. Bu binanın sınırları Yüce Allah'ın Hz. Peygamber aracılığıyla bildirdiği helaller ve haramlardır. Bunları değiştirmek (helalleri haram; haramları helal kabul etmek) veya değiştirenlere tabi olmak kişiyi

48 bk. Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/143.

iman dairesinden çıkaran ve şirke düşüren büyük bir günahtır. Allah (cc) **"...O'na (Allah'a) hiçbir şeyi ortak koşmayın..."** buyurarak dinin korunması ilkesinin ihlalini haram kılınanların en başında zikretmektedir. Aynı ilke önemine binaen 152. ayette farklı yönüyle tekrar ifade edilmektedir: **"... Allah'a olan sözünüzü yerine getirin..."**

Dinin korunması, öncelikle Allah'a (cc) teslim olmak ve yalnızca O'na kulluk edip yalnızca O'ndan yardım dilemekle başlar. Kişi Müslüman olmakla Allah'a (cc) bu yönde bir söz vermiş olur. 152. ayette de belirtildiği gibi Yüce Allah kullarından bu sözlerini yerine getirmelerini yani dinin hükümlerini hayata geçirmelerini emretmektedir. Bunun için aklı kullanmanın önemi büyüktür. Zira şirkten uzak durmak, ölçü ve tartıda adaleti gözetmek, kimsenin yaşama hakkına müdahale etmemek, haksızlık yaparak başkalarının malını yememek, çirkin işlerden uzak durmak gibi işlerin faydası akılla kavranabilecek düzeydedir. Bu hakikat **"...İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız."** şeklinde ifade edilerek insanları düşünmeye teşvik etmiştir.

"...Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin..." emri, günümüzde de dikkat edilmesi gereken bir husustur. Zira günümüzde aileleler çocuklarına kaliteli ve lüks bir yaşam sunamama endişesiyle gebelikleri sonlandırmakta ve olabildiğince az sayıda çocuk sahibi olmaya çalışmaktadırlar. Bu durum İslam'ın canın ve neslin korunması ilkesi ile çelişmektedir. Allah Resulü şöyle buyurmaktadır: **"***Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetime uygun davranmazsa benden değildir. Evlenin. Çünkü ben (kıyamet günü diğer) ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim...***"**[49]

İslamiyet harama yaklaştıran işleri yasaklamıştır. Allah (cc) **"...(Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın..."** buyurarak harama giden tüm yolların terk edilmesini emretmiştir. Bu bağlamda zina haram olduğu gibi bu fiile insanları yaklaştıracak ölçüsüz, çirkin davranışlar da haramdır. Haramlar konusunda iyi niyetli amaçlardan da sakınmak gerekir. Kumar haram ise kumarla kazanılan parayı hayır kuruluşuna vermeyi amaçlamak da kumarı meşru yapmaz. İslam, sınırlı sayıda koyduğu yasaklarla insanların mutluluğunu hedeflemektedir.

YAZALIM

Enam suresi, 151 ve 152. ayetlerde Yüce Allah'ın toplum düzenini ve menfaatini temin için koyduğu hükümler nelerdir? Yazalım.

1) Ölçüde ve tartıda haksızlık yapmayın.
2).....
3).....
4).....
5).....
6).....

49 İbni Mace, "Nikah", 1.

ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM

Daha fazlası için...

A. Aşağıda verilen açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. İcma ve içtihat kavramlarını açıklayınız.

.....

.....

.....

2. İslam'ın helal ve haramı belirlemedeki ölçütlerini yazınız.

.....

.....

.....

3. İslam'ın fakirliği önlemeye yönelik aldığı tedbirleri yazınız.

.....

.....

4. İşçinin haklarını ve görevlerini yazınız.

.....

.....

B. Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları uygun şekilde cevaplayınız.

1. İslam yeryüzünde güven ve huzur ortamının oluşması için temel hak ve hürriyetlere büyük önem verir. Koyduğu hükümlerle bu hakları güvence altına alır. Hayat hakkı bunlardan biridir.

Yukarıdaki paragrafı en güzel şekilde destekleyen ayet aşağıdakilerden hangisidir?

A) **"Ey iman edenler! (Aklı örten) İçki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."**
(Maide suresi,90. ayet.)

B) **"Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır."** (İsra suresi, 31. ayet.)

C) **"İnsanlardan öyleleri vardır ki 'Biz Allah'a ve ahiret gününe iman ettik.' derler oysa inanmış değillerdir."** (Bakara suresi, 8. ayet.)

D) **"Rabbin O'ndan başkasına kulluk etmemenizi, anneye babaya iyilikle muamele etmenizi emretti..."** (İsra suresi, 23. ayet.)

E) **"Onlar, 'Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle' diyenlerdir."** (Furkan suresi, 74. ayet.)

2. "Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur."

(Nahl suresi, 115. ayet.)

Bu ayete göre aşağıda verilenlerden hangisi yanlıştır?

A) Yenilmesi haram kılınanlar dört tanedir.

B) Haddi aşmadan her şey yenebilir.

C) Zaruretler haramları mübah kılar.

D) Kendiliğinden ölmüş hayvanlar yenilemez.

E) Allah'tan (cc) başkası adına kesilen hayvanlar haram kılınmıştır.

3. Yenilmesi aslen helal olan gıdaların elde ediliş yöntemi de önemlidir. Buna göre aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?

A) Yenilmesi helal olan hayvanlar helal yiyeceklerle beslenmelidir.

B) Hayvan kesiminde Allah'ın (cc) adının anılması gerekmektedir.

C) Yenilmesi helal olan gıdalara katılan maddeler de helal olmalıdır.

D) İstihale yöntemi tüm gıdaları helal hâle çevirmektedir.

E) Genetik değişiklikle gıdalar sağlığa zararlı hâle gelirse yenilmesi caiz olmaz.

4. İslam ekonomik hayatta ölçüyü korumayı, Allah'ın emaneti olan doğayı ve kaynakları ziyan etmeden dürüst iş yapmayı ve hak sahiplerine haklarını vermeyi emreder. Allah'ın mülkünde emanetçi vasfı ile yaşayan insana yakışan da bu ilkelere riayet etmek, helal yollardan kazanç elde etmeye çalışmak ve haksızlıklardan sakınmaktır. Tüm bunlar elbetteki tek bir erdeme sahip olmayı gerekli kılar. Bu erdem sabırdır.

Yukardaki paragrafta ekonomik hayatla ilgili hangi ahlaki ilkeye yer verilmemiştir?

A) Adalet B) Dürüstlük C) İhsan

D) Ölçülülük E) Meşruluk

5. İslam sadece birey değil tüm toplumun menfaatini dilediği için birilerine zarar vererek birilerinin kar sağlamasına dayanan faizli işlemleri **"Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin."** (Bakara suresi, 278. ayet) buyruğu ile yasaklamaktadır. İslam faizi bir yardım aracı olarak değil Allah'a isyan ayrıca birey ve toplumlar için bir yoksulluk nedeni olarak değerlendirmektedir. İslam'a göre en güzel yardım ve kazanç vesilesi faizsiz borç verip karşılığını yalnızca Allah'tan ummaktır.

Verilen metinden hareketle İslam'ın fakirlik ile ilgili ortaya koyduğu çözüm önerisi aşağıdakilerden hangisidir?

A)Amelisalih B) Sadaka C) Maslahat

D) Karzıhasen E) Zaruratdiniye

C. Aşağıdaki soruları ayetlere göre cevaplayınız.

"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Lokman suresi, 27. ayet.)

"İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu..."

(Rum suresi, 41. ayet.)

1. Rum suresi, 41. ayeti genetiği değiştirilmiş ürünler ve insan sağlığı üzerindeki etkileri bağlamında değerlendiriniz.

.....

.....

.....

2. Birey ve toplum olarak yeryüzünde Allah'ın (cc) var ettiği dengeyi korumak için neler yapılabilir? Yazınız.

.....

.....

.....

3. İslam'ın korunmasını emrettiği din, can, akıl, nesil ve mal emniyeti ilkelerine uyulmadığında ortaya çıkacak problemler neler olabilir? Yazınız.

.....

.....

.....

Ç. Aşağıda verilenleri uygun şekilde eşleştiriniz.

( )	1. Tedavi maksatlı tıbbi bir işlemdir. Günümüz İslam âlimleri onun bazı şartlarla caiz olduğunu açıklamışlardır.	A	Otopsi
( )	2. Ötenazinin dinen hükmüdür.	B	Organ nakli
( )	3. Dinin içtihada konu olmayan kesin emir ve yasaklarıdır.	C	Zaruratıdiniye
( )	4. Ceset üzerinde yapılan tıbbi incelemedir.	Ç	Haram
( )	5. Allah'a (cc) inanmakla birlikte başka varlıkları da tanrı kabul etmektir.	D	Şirk
		E	Farz

5. ÜNİTE

Ünite özet sunusu

HİNT VE ÇİN DİNLERİ

Ünite pdf dosyası

Neler Öğreneceksiniz?

1. Hinduizm'in doğuşunu ve gelişim sürecini
2. Budizm'in doğuşunu ve gelişim sürecini
3. Konfüçyanizm'in doğuşunu ve gelişim sürecini
4. Taoizm'in doğuşunu ve gelişim sürecini

Anahtar Kavramlar

- ☑ karma
- ☑ reenkarnasyon
- ☑ tenasüh

Ünitemize Hazırlanalım

1. Hinduizm'de kutsal kabul edilen varlıklar hakkında neler biliyorsunuz?
2. Kast sistemini daha önce duydunuz mu? Görüşlerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.
3. Hinduizm ve Budizm dinlerinin kutsal sembolleri nelerdir?
4. Konfüçyüs ve Buda ile ilgili neler biliyorsunuz? Arkadaşlarınızla paylaşınız.

1. HİNDUİZM

Hinduizm'in inançları ve ritüelleri hakkında neler biliyorsunuz?

Dijital içerik için...

Hinduizm, Hint Yarımadası'nda yaşayan halkın çoğunluğunun dinî inançlarını ve geleneklerini ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Hindular, dinlerini "Sanatana Dharma" (ezelî-ebedî din) veya sadece "Dharma" olarak adlandırmaktadır. Bu dine mensup olanlara da "Sanatanî" denilmektedir.[1] Hinduizm'e göre Dharma, daha dünyanın yaratılış esnasında bu bölgede yaşayan insanların huzurlu bir yaşam sürebilmesi için tanrı tarafından önerilen bir kurtuluş yoludur. "Hindu" ve "India" terimleri ırmak anlamına gelen Sanskritçe "sindhu" sözcüğünden türetilmiş, Farsça kelimelerdir.[2]

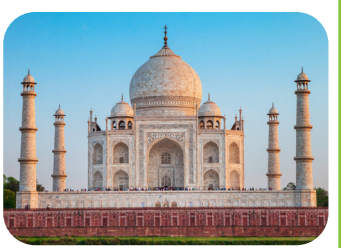
Harita 5.1: Hinduizm'in bulunduğu bölgeler

Hindistan, yaklaşık 1 milyar 408 milyon nüfusuyla Çin'den sonra, dünyanın en kalabalık ikinci ülkesidir. Ülke nüfusunun yaklaşık %80'i Hindu, %14'ü ise Müslümanlardan oluşmaktadır. Nüfusun geri kalanını sırasıyla Hristiyanlar, Sihler, Budistler, Caynistler ve diğer dinî gruplar oluşturur. Hindistan birbirinden farklı dinlerin bir arada yaşadığı ve çok tanrılı inanışların en yaygın olduğu coğrafyadır.

Günümüzde Hindistan'ın dışında, Sri Lanka, Pakistan, Endonezya ve Bangladeş gibi ülkelerde de az sayıda Hinduizm'in mensupları bulunmaktadır. Hinduizm'i resmî din kabul eden tek ülke ise Nepal'dir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Hindistan'da Hinduizm'den sonra en yaygın din İslamiyet'tir. Dünya genelinde ise en fazla Müslüman'ın yaşadığı üçüncü ülke Hindistan'dır. Hindistan'da var olan birçok dinî, mimari ve kültürel eser Müslüman Türk Devletleri Dönemi'nde yapılmıştır. Ülkenin en önemli eserlerinden ve dünyanın yedi harikasından biri olan Tac Mahal Müslüman bir hükümdar olan Şah Cihan tarafından, vefat eden eşi Mümtaz Mahal adına XVII. yüzyılda inşa edilmiştir. Tac Mahal İslam türbe mimarisinin en başta gelen eseridir.

bk. A. Engin Beksaç , "Tac Mahal", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/337.

1 bk. Ali İhsan Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* ed. Şinasi Gündüz (İstanbul: DİB Yayınları, 2007), 277.
2 bk. Mahmut Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 93.

Hinduizm'in Tarihçesi

Hinduizm, yaşayan en eski dinlerden biridir ve herhangi bir kurucuya dayandırılmamıştır. MÖ 2000'li yılların ortalarında Doğu Avrupa steplerinden gelen, göçebe ve savaşçı bir toplum olan Ariler, Hindistan'ı istila etmişlerdir. Onların Hint Yarımadası'nı yavaş yavaş istila ettikleri bu dönem, aynı zamanda farklı kültürlerin birbiriyle karşılaştığı ve kaynaştığı bir devredir. Aslında Hinduizm, Arilerin dinî inanç ve gelenekleriyle yerli halkın dünya görüşlerinin bu dönemde karışması sonucu ortaya çıkan yeni bir dinî sistemin adıdır.[3] Hinduizm, Hint Yarımadası'nda yaşayan Hindu ırkıyla sınırlı bir din olması nedeniyle etnik (millî) bir dindir. Bundan dolayı Hinduizm bu bölgede yaşayan insanların inançlarının tümünü kapsar.[4]

Görsel 5.1: Hinduizm'in sembolü

Hinduizm'in tarihsel süreci; Klasik Dönem, Orta Çağ Dönemi ve Modern Dönem olmak üzere üç ana bölümde incelenmektedir. Klasik Dönem, Hinduizm'in başlangıcından MS IX. yüzyıla kadar kendi içerisindeki değişimlerin gerçekleştiği süreci kapsamaktadır. Orta Çağ Dönemi, Hinduizm'in İslam ile karşılaştığı ve ondan etkilenildiği dönemdir. Modern Dönem ise Hinduizm'de XIX. yüzyıldan sonra Hristiyanlığın etkisinin görüldüğü 1830 yılından günümüze kadar olan dönemi ifade eder.[5]

Hinduizm'de İnanç Sistemi

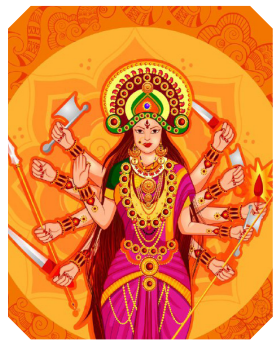
Hinduizm'de çok çeşitli tanrılar topluluğu vardır. Sadece belli bir tanrıya tapılmaz. Neredeyse her gücün ilahlaştırıldığı görülmektedir. Tanrıların sayısını hesaplamak imkânsızdır. Çok tanrılı bir yapısı olmasına rağmen Hinduizm'de zamanla bazı tanrılar ön plana çıkmış ve önem kazanmıştır.[6]

Hindu inanç sisteminde öne çıkan tanrısal varlıklar; Brahma, Vişnu ve Şiva'dır. Brahma'ya yaratıcı tanrı olarak saygı gösterilir. Brahma, Hindu inancının en eski tanrılarından biri olmasına rağmen günümüzde en az saygı gösterilen tanrısal varlıktır. Vişnu (koruyucu), dünya düzeninde ortaya çıkan bozulmaları gidermek için çeşitli şekillerde bedenleşerek yeryüzüne gelir. Tanrı Vişnu'nun bir bedende veya doğrudan yeryüzüne gelmesine "avatar" adı verilmektedir. Şiva (yok edici), tanrıdır. Ölümün, hastalığın tanrısı olarak bilinir.

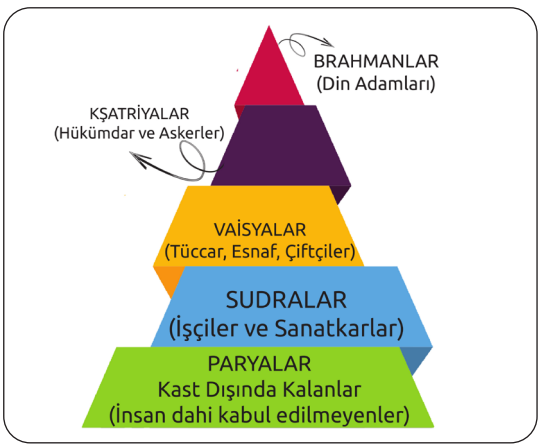
Görsel 5.2: Brahma Vişnu Şiva Devi

3 bk. Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* 278.
4 bk. Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi,* 63.
5 bk. Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınları, 2009), 173.
6 bk. Günay Tümer, "Brahmanizm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/329.

Hindu inanç sisteminde eril olarak betimlenen bu tanrısal varlıklarla birlikte, bir de dişi tanrısal varlık olan "Devi" bulunmaktadır. Bu tanrıça yaratılmışlara hayat veren güç olarak kabul edildiğinden ona "Anne" diye de hitap edilmektedir. Devi, erkek tanrısal varlıkların silahlarını elinde tutan sayısız kollara sahip, güzel bir kadın olarak betimlenmektedir.[7]

Hindular her ne kadar pratikte farklı isimlerdeki tanrılara ibadet eder görünseler de çoğu zaman aynı tanrıya ibadet ettiklerini düşünürler. Zira mutlak hakikat çoğu zaman güneş, ay, rüzgâr, yağmur ve fırtına gibi doğa olaylarıyla özdeşleştirilir ve özellikle tanrı, güneş formunda iken sabahleyin Brahma, öğleyin Vişnu, akşamleyin de Şiva şeklinde tezahür ettiği fikri Hindular arasında çok yaygındır.[8]

Hinduizm'in en belirgin özelliklerinden biri kast sistemidir. Hindulara göre kast sistemi dinî bir inanç meselesidir. Kast; aynı işle meşgul olan, vazifeleri ve âdetleri ile birbirine sımsıkı bağlanan şahıslar grubunu ifade etmektedir. Kast kişinin iradesi ile seçilemez, babadan evlada miras gibi geçer ve değiştirilemez. Aynı kast üyeleri yalnızca birbirleri ile evlenebilir ve ancak birbirleriyle aynı sofraya oturabilir. Kast sistemine karşı gelinmesi kişinin kasttan çıkarılmasına, dolayısıyla o kimsenin sosyal varlığının son bulmasına sebep olur.[9]

Bilgi Grafiği 5.1.

Kastlar, Tanrı Brahma'nın insan şeklinde tasavvur edilen vücudunun farklı yerlerinden yaratılmıştır. Buna göre brahmanlar (rahipler) ağzından, kşatriyalar (hükümdar sülalesi ve savaşçılar) kollarından, vaisyalar (tüccar, esnaf ve çiftçi) midesinden, sudralar (işçiler) da ayaklarından yaratılmışlardır. Ayrıca mensup olduğu kastın kurallarını çiğneme gibi nedenlerle kast dışına itilmiş ve bu gün sayıları yüz milyonlara varan paryalar (dokunulmazlar) sınıfı da mevcuttur.[10] Paryalar insan dahi kabul edilmezler, onlardan mikroptan kaçar gibi kaçılır ve onlara yaklaşan kimse pis sayılır.[11] Bunların çarşılara ve pazarlara girmesi yasaktır. Tapınaklara girmelerine izin verilmez, kamuya açık çeşmelerden su içmeleri dahi yasaktır.[12]

Hinduizm'de önemli inanç konularından biri de **tenasüh**tür. Tenasüh, ruh göçü, **reenkarnasyon** gibi kelimelerle de ifade edilen **"**samsara**"** dünyadaki doğum-ölüm-yeniden doğuş döngüsünü ifade etmektedir.

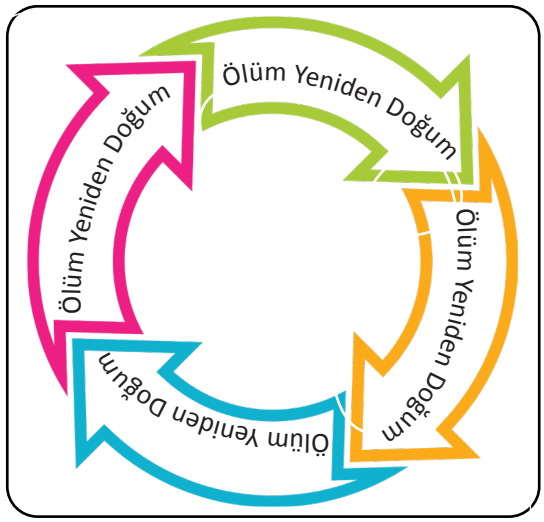
BİLGİ KUTUSU

Hinduizm'deki tenasüh, ruh göçü, reenkarnasyon inançları; İslam'daki ahiret inancıyla çelişmesi, cennet, cehennem ve kıyameti inkâra götürmesi ayrıca ruhun birliği ve sorumluluk ilkesine aykırı olması sebebiyle İslam âlimleri ve filozofları tarafından reddedilir.

Adnan Bülent Baloğlu - Mehmet Bulğen, "Tenâsüh", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 40/444.

7 bk. Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi,* 103-105.
8 bk. Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, 286.
9 bk. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi* (Isparta: Fakülte Yayınları, 2004), 174.
10 bk. Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* 288.
11 bk. Ahmet Karaman, *Mukayeseli Dinler Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 10. basım, 2013), 85.
12 bk. Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi,* 112.

Samsara bu inanç sistemine göre ferdin bu hayatındaki yapıp etmelerine bağlı olarak ölümden sonra bu dünyada yeniden bedenleşmesi anlamına gelir. Bu yeniden bedenleşmenin insan formunda meydana gelmesi mümkün olduğu gibi bitki, hayvan veya geçici bir süre de olsa cansız varlık formunda olması da söz konusudur. **Karma** ise ruhun bu döngüsel süreçteki durumunu belirleyen sebep-sonuç yasasıdır. Ruhun bu döngüden kurtulmasına da Nirvana (Mokşa) denilmektedir. Nirvana kişinin doğum-ölüm girdabından, dolayısıyla bunun neden olduğu her türlü acı ve kederden kurtulup mutlak aydınlanmaya kavuşması demektir.[13]

Bilgi Grafiği 5.2.

Hinduizm'de insan yaptıklarına göre hayvan, bitki veya insan şeklinde tekrar doğmaktadır. Bu nedenle her Hintli, tekrar dünyaya geleceği hayatının daha iyi olması için, güzel davranışlar sergilemeye gayret eder. İşlediği kötülükler sebebiyle bitki veya hayvan olarak dünyaya gelmekten çekinir. Onlara göre içinde bulundukları kast, yaptıklarının bir sonucudur.[14] Buna göre kişinin hangi kasttan dünyaya geleceği şeklindeki sosyal statüsü, cinsiyetinin ne olacağı, bahtının nasıl olacağı ve diğer insanlarla ilişkisi gibi tüm hususlar onun önceki yaşamındaki davranışlarının sonucu olarak Karma tarafından belirlenir.[15]

Hinduizm'in Ritüelleri

Hindular için ibadet, temelde bireysel bir faaliyettir. Tapınaklarda görevli brahmanlar liderliğinde okunan ilahiler dışında ibadetler çoğunlukla bireysel olarak yapılır. Hindu ibadetleri; evde yapılan, özel durumlarda yapılan törenler ve yılın belli günlerindeki ibadetler olarak gruplara ayrılır. İbadet yapılan yerlere "mandır" denir.[16]

Görsel 5.3: Hindu Tapınağı

Hindistan'da mabetler Hindu tanrılarının ikamet yerleridir. Aynı zamanda bu mabetler insanların tanrılarla buluşma, onları ziyaret etme ve çeşitli takdimlerde bulunma yerleridir. Her tanrının bir mabedi vardır ve o mabette, tanrının bir tasviri veya heykeli bulunur. İbadet etme yerleri sadece mabetlerle sınırlı değildir. Hindular ayrıca nehir kenarları, mağaralar, kutsal ziyaret yerleri, dağların zirveleri ve kendi evleri gibi birçok yerde ibadet edebilir.[17]

İbadet etme hakkı sadece Brahman, Kşatriya ve Vaisya kastlarına mahsustur. Bu kastların dışında kalanlar ve et yiyenler mabetlere giremez. Kadınların ibadetlere katılma hakkı yoktur. Onlar, sadece ibadet maksadıyla yenilen yemekleri hazırlama ve tabakları temizlemekle görevlidir.

13 bk. Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* 281-287.
14 bk. Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi,* 168-169.
15 bk. Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi,* 110.
16 bk. Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* 298.
17 bk. Ahmet Güç, *Dinlerde Mabed ve İbadet* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2005), 60-61.

Hinduizm'de en önemli ibadet olan kurban, hayatın devamını sağlayan "tanrıların yiyeceği"dir. En büyük kurban merasimi, bütün bir yılı kapsayan ve 609 atın kurban edilmesiyle sonuçlanan at kurbanıdır.[18] Hindular, sabahleyin güneş doğmadan önce, öğle vaktinde ve güneş battıktan sonra olmak üzere günde üç defa ibadet ederler. Şafak vaktinde kalkan bir kimse öncelikle kutsal "Om" hecesini okuyarak ibadete başlar. Om; ilahi kuvvetle dolu, kutsal ve sırlı bir kelime olarak kabul edilir. Uzun ve özel bir tarzda nefes alarak söylenir. Bu kelimenin harfleri, Brahma-Vişnu-Şiva üçlemesini ifade eder. Evlerin özel olarak ayrılan bölümlerinde, tanrıları sembolize eden heykellerin önünde yapılan ayine "puja" denilir.[19]

Mabetlerde ise tanrılarını tasvir eden heykel, uyumakta olduğu yatak odasından gün ağarırken rahipler tarafından uyandırılır ve törenle kutsal odasındaki tahtına götürülür. Yıkanıp kurulanır, elbiseleri giydirilir, süslenerek güzel kokular sürülür. Daha sonra çiçeklerle, buhur ve parlak ışıklar ile karşılanır. Kutsal metinler okunurken tanrının heykeli yağlanır. Taze meyvelerden oluşan yemeği ikram edilir. O, yemeğin maddi olmayan kısmını yer; geri kalanı ise ibadete katılanlara dağıtılır. Çeşitli şekillerde eğlendirildikten sonra yatağına götürülür. Böylece tanrılarının hoşnutluğunu kazanacaklarına inanılır.[20]

Mabet ve ev dışında uygulanan temel ibadet, "kozmik su"dan geldiğine inanılan Ganj Nehri'nde yıkanmaktır. Bu ibadetin, insanı günahlardan arındırdığına inanılmaktadır.[21] Hindular, ruhun ölmezliğine inandıkları için ölülerini gömmezler. Ölenlerin cesetlerini yakarak küllerini kutsal kabul edilen Ganj Nehri'ne dökerler. XX. yüzyıla kadar kadınlar, ölen kocasıyla birlikte yakılırken şimdi bu âdetten vazgeçilmiştir.[22] Cenaze törenlerinde ceset yakıldıktan sonra cenazeye katılanlara tatlı ikram edilir. Bu, törenin başarıyla tamamlandığı anlamına gelir. Ölü adına yapılan ikramların amacı, bedenden ayrılan ruhun yeni bir ruhsal bedene girmesine yardımcı olmaktır. Gerek yakma eyleminin gerekse sonraki ikramların ölenin oğlu veya bir erkek akrabası tarafından eksiksiz gerçekleştirilmesi ölenin iyi bir durumda yeniden bedenleşmesinin garantisi sayılır. Bundan dolayı Hindistan'da erkek bir evlada sahip olmak hem dünyevi hayat hem de ölüm sonrası için büyük önem arz eder.[23]

Görsel 5.4: Ganj Nehri

Yoga ve meditasyon Hinduizm'de önemli dinî ritüellerdendir. Yoga yapan (yogi) nefesine hâkim olur ve zihnini bir noktada toplamaya çalışır. Böylece onun beden ile ruh, hareket ile zihin, his ile sezgi arasındaki ahengi sağlayarak ezelîye, kâinatın değişmez özüne, ulaşmaya ve tabiatüstü güçlerle temas kurmaya çalıştığına inanılır. Ruhun yoga sayesinde bedenden ayrılıp ölümsüzlüğe ulaştığı kabul edilir.[24]

18 bk. Günay Tümer, "Brahmanizm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/331.
19 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi* ,187-188.
20 bk. Güç, *Dinlerde Mabed ve İbadet,* 62-63.
21 bk. Kürşat Demirci, "Hinduizm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/116.
22 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 190.
23 bk. Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri* ,300.
24 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 182.

Hinduizm'in Kutsalları ve Sembolleri

Hinduizm'in dinsel metinlerinin başında Sanskritçe yazılmış "Vedalar" gelmektedir. Veda kelime olarak "ilahi bilgi" anlamındadır.[25] Vedalar, uzun bir süre sözlü olarak nakledildikten sonra yazıya geçirilmiş metinlerdir. İnsanlık tarihinin bize kadar gelen en eski dinî metinleri olarak kabul edilir. Vedalar; hastalıkları iyileştirmeye, yağmura, maddi refaha ve düşmanlara boyun eğdirmeye yönelik büyülü olduğuna inanılan sözleri ve tanrılar için söylenilen ilahileri içerir.[26]

BİLGİ KUTUSU

Hinduizmin Kutsal Metinleri

Şruti	Smriti
İlham edildiğine inanılan kutsal kitaplar (Vedalar).	Beşerî kaynaklı olduğu kabul edilen kutsal kitaplar (Mahabharata ve Ramayana)

Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 183.

Hinduizm'de inek, yılan, maymun, fare gibi bazı hayvanlar ile Ganj Nehri ve Meru Dağı kutsal olarak kabul edilmektedir.[27] İnekler yer, gök ve hava âleminin anası olarak görülür. İnekler caddelerde, alışveriş ve iş yerleri gibi bazı mekânlarda serbestçe dolaşır. Trafik ineklerin hareket durumuna göre düzenlenir. Hinduizm'de ayrıca ineklerin kesilmesi ve yenilmesi kesinlikle yasaktır.[28]

Hindistan'da ziyaret edilen birçok kutsal yer vardır. Tanrı Şiva'nın evi olarak görülen Benares bunlardan en meşhurudur. Burayı ziyaret etmek bütün Hinduların temel arzusudur.

Görsel 5.5: Hinduzm'de kutsal sayılan hayvanların başında inek gelir.

YAZALIM

Aşağıdaki boşluklara Hinduizm'le ilgili istenen bilgileri yazınız.

Kutsal Kitap	Tanrı İnancı	İbadet Yeri	Din Adamı
.....	.....	.....	.....

25 bk. Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi,* 164.
26 bk. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 183.
27 bk. Demirci, "Hinduizm", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 18/113.
28 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 180.

2. BUDİZM

Budist rahipler neden saçlarını kazıtır ve turuncu elbise giyerler?

Dijital içerik için...

Budizm'in Tarihçesi

Budizm, MÖ VI. yüzyılda Kuzey Hindistan'da Himalayaların eteklerindeki bir krallıkta dünyaya gelen Siddharta Gautama Sakyamuni'nin öğretilerinden gelişen dinsel bir gelenektir. Sakyamuni'nin gerçeği olduğu gibi gördüğüne inanıldığından dolayı kendisini aydınlanmış, uyanmış anlamında "Buda" adı verilmiştir. Budizm, Hindu dinsel geleneği içerisinden ortaya çıkmasına rağmen Hinduizm'in çok tanrıcılığına, din adamlarının otoritelerine ve kast sistemine tepki olarak gelişmiştir.[29]

Buda'nın hayatı ve geliştirdiği öğreti, yaklaşık dört asır mensupları ile sözlü olarak nesilden nesile nakledildikten sonra MÖ I. ilâ MS I. yüzyılları arasında Pali dilinde yazıya geçirilerek Tripitaka (Üç Cevher) adı altında bir araya toplanmıştır.[30]

Harita 5.2: Budizm'in bulunduğu bölgeler

Budizm Hindistan'da doğmuş olmasına rağmen bu dinin mensupları daha çok Çin, Moğolistan, Sri Lanka, Tayland, Myanmar, Vietnam, Singapur, Malezya, Tayvan, Tibet, Kore, Japonya, Endonezya, Laos gibi Güney Asya ve Uzak Doğu ülkelerinde bulunmaktadır. Bunun yanında ABD ve Avustralya ile bazı Batı Avrupa ülkelerinde de yeni bir Budist mezhep olan Zen Budizm ilgi görmüş ve taraftar bulmuştur. Hızlı bir gelişme gösteren bu dinî hareket, 400-450 milyon civarındaki mensubu ile yaşayan büyük dünya dinleri arasına girmiştir.[31]

Görsel 5.6: Bodhi ağacı/Aydınlanan Buda

Budizm'in kurucusu Gautama, Nepal'deki Sakya kabilesi yöneticisinin çocuğu olarak MÖ 563'te doğmuştur. Yirmi dokuz yaşına kadar sarayda yaşayan Gautama bu dönemde karşılaştığı acılara rağmen ruh sükûnetini yitirmeyen bir keşişten etkilenmiş ve gerçek hayatın saraydakinden çok farklı olduğunu anlamıştır. Sonrasında sarayı, karısını ve oğlunu terk ederek altı yıl boyunca tek başına çileli

29 bk. Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi,* 133.
30 bk. Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi,* 133.
31 bk. Tümer, "Budizm", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 6/352.

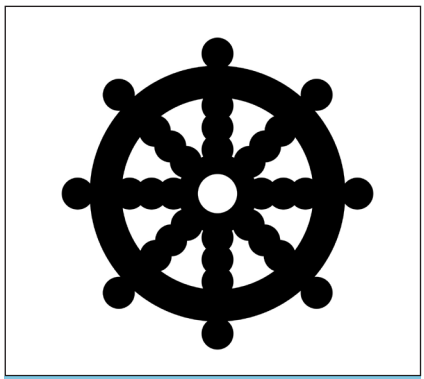
bir hayat yaşamayı seçmiştir. Bu çileli süreç sonunda sadece dünya nimetlerine yönelik bir yaşamın insanı gerçeğe ulaştırmadığı gibi dünya zevklerinden tamamen uzak bir hayatın da insanı gerçeğe ulaştıramayacağını anlamıştır. Gautama, Bodhi denilen bir tür incir ağacının altında düşünce hâlindeyken aydınlanmaya erişmiş ve bu iki hayat dışında başka bir yol -orta yol- olabileceği kanaatine ulaşmıştır.[32] Vardığı bu orta yolu da "Sekiz Dilimli Yol" olarak açıklamış ve kişinin Nirvana'ya bu yol ile ulaşacağını belirtmiştir. Budizm'de Nirvana'ya ulaşmak ancak kötü huylara sahip benliği, arzu ve ihtirası yok etmekle mümkündür.[33]

Görsel 5.7: Buda heykeli

Budizm'in İnanç Sistemi

Budizm'in bilhassa ilk dönemlerinde yaratıcı tanrı fikri yoktur. Ayrıca varlığın kendiliğinden veya tesadüfi bir biçimde varoluşu da kabul edilmez. Her şey görecelidir, bir şeyin varlık dünyasına çıkışı bazı ön şartlara ve diğer faktörlere bağlıdır. Yani her durum ve her yeni varoluş kendinden öncekinin bir sonucu, daha sonraki durumun ise sebebidir.[34]

Görsel 5.8: Budizm'in sembolü Dharma Çarkı

Buda, içinde yetiştiği Hindu toplumunun tanrı ve tanrıça inançlarına ve kutsal kitaplarına hiçbir değer vermemiştir. Budistler, Buda'nın aydınlanmaya ulaştıktan sonra tanrı hâline geldiğine inanmaktadırlar.[35]

Budizm'de "iman ikrarı" üç temele dayanmakta ve "Tripitaka" (üç cevher) olarak nitelendirilmektedir. "Buda'ya sığınırım, Dharma'ya (Buda Öğretisi) sığınırım, Sangha'ya (Rahipler Topluluğu) sığınırım" cümlesi her Budist'in söylemesi gereken bir ifadedir. Bu üç esastan birini kabul etmeyen, Budist olamaz.[36]

Buda'ya göre bireysel ruh ve ego anlamında bir öz mevcut değildir. Buda, kişinin içinde metafizik olarak bir gerçeklik olmadığını iddia etmektedir.[37] Canlı, cansız bütün varlıklar ve evrendeki her şey geçicidir. Her şey birbiri ile bağlantılıdır ve varlıklar birbirlerinin var olmasına bağlıdır. Çevreden bağımsız ve sonsuza kadar değişmeden kalacak bir varlık yoktur.[38]

YORUMLAYALIM

"Bir şey, sadece geçici bir süre için bir 'şey'dir ve belirli bir süre sonra başka bir 'şey' olur."

Küçük, vd. *Dinler Tarih*i, 260.

Buda'nın sözünü yorumlayınız.

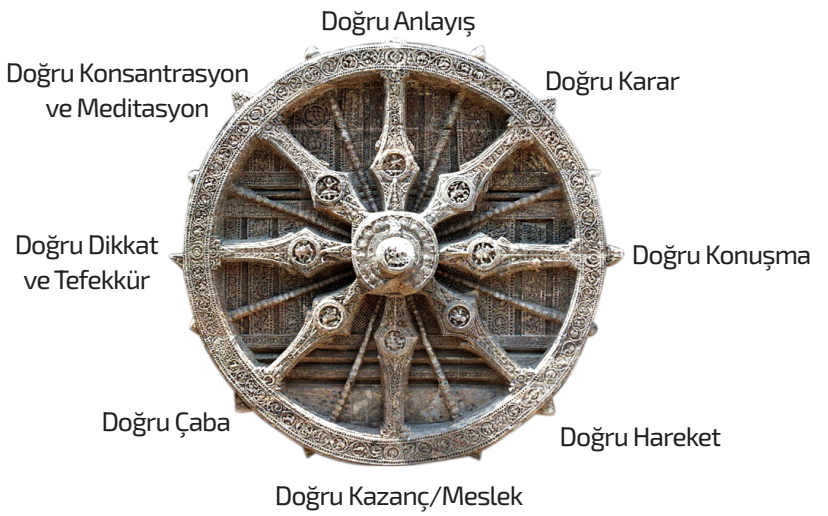
32 bk. Tümer, "Budizm", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 6/352.
33 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 257.
34 bk. Yitik, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* 319.
35 bk. Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi,* 150.
36 bk. Yitik, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* 308.
37 bk. Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi,* 149.
38 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 260.

Budistlere göre insan, nefsinin esiridir. O, her zaman mutluluk, servet, güvenlik, başarı, uzun ömür ve haz peşinde koşar. Ama ilginçtir ki her zaman şansına acı, ıstırap, hastalık ve başarısızlık düşer. Ayrıca ölüm de herkesi bekleyen kaçınılmaz sondur. Aslında biz hayata sarılmakla kendimizi acı, ıstırap deryasına atmış oluruz. Dolayısıyla bütün sıkıntılardan kurtulmanın yolu her türlü arzuyu bırakmaktır.[39]

Buda'ya göre insanoğlu şu beş unsurdan oluşmaktadır. Bunlar; vücut, duyular, idrakler, eğilimler ve bilinçliliktir. Buda'nın öğretisinin odak noktası, bu dünyada acı ve ıstırap veren her şeyden insanı kurtararak onun Nirvana'ya ulaşmasını sağlamaktır. İnsanların Nirvana'ya ulaşmaları için ise "sekiz dilimli yolu" takip etmeleri gerekmektedir.[40]

BİLGİ KUTUSU

Sekiz Dilimli Yol

Hammet Arslan, "Budizm", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni,* 1/ 690-692.

Budizm'in Ritüelleri

Budizm'de ferdî ibadet esastır. Mabetlerde bu amaca yönelik olarak yapılmış küçük bölümler bulunmaktadır. İbadet amacıyla gelenler bu bölümlerde ibadetini dilediği şekilde yerine getirir. Budist dinî yapıları için yaygın şekilde kullanılan terim "Vihara"dır.[41] Budizm'de mesken veya ikamet yeri anlamına gelen vihara hem Budist rahiplerin ikamet ettiği geniş bir bina, hem de Budist dindarlar için kutsal mekân anlamına gelir. Budizm'de ibadet sadece mabede bağlı olmayıp evde de yapılabilir. Bundan dolayı her Budist'in evinde zihnini odaklaştırıp ibadet edeceği Buda'nın heykeli veya resmi bulunur. Ayrıca evde Buda'nın tasvirlerinin konulduğu raflar da vardır.[42]

39 bk. Yitik, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* 321.
40 bk. Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi,* 149.
41 bk. Yitik, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* 329.
42 bk. Güç, *Dinlerde Mabed ve İbadet,* 67-69.

Görsel 5.9: Budist ritüelleri

Budizm'de ibadetin ana ilkesi karma-tenasüh çemberinden kurtulmaktır. "Yüce Varlığa" karşı belirli bir ibadet ve duanın olmadığı Budizm'de, Buda tanrılaştırılmış ve ibadetin ana merkezine oturtulmuştur. Buda'ya dua edilmekte ve ondan bir şeyler istenmektedir.[43] Tapınağa giden Budistler, her şeyden önce ayakkabılarını çıkararak kutsal mekâna saygılarını gösterirler. Tapınağa girince önce Buda heykeli selamlanır ve ardından tapınağın bir köşesine çekilerek meditasyon yapılır. Eller göğüs seviyesinde birleştirilip, alın yere konularak tazimde bulunulur ve bu hareket üç defa uzunca bir süre devam eder. Budistler mabetlerine çiçek, tütsü, meyve, sebze sunar; ışık, ateş ve mum yakıp, düşünceye dalarak ibadetlerini yerine getirmiş olur.[44]

BİLİYOR MUSUNUZ?

Sangha teşkilatı dünyanın en eski rahipler topluluğudur. Rahipler, manastırda bir köşeye çekilip insanlardan uzak yaşarlar. Budizm'de ruhban hayatı fakirlik, bekârlık ve sessizliğe dayanır. Rahiplik teşkilatına giren saç ve sakalını keser, sarı elbiseler giyer, yetkili rahibin önünde üç defa "iman ikrarında" bulunur.

Küçük vd. *Dinler Tarihi* ,251.

Görsel 5.10: Budist rahip

Budist rahiplerin çalışıp para kazanması yasak olduğu için geçimlerini sadaka toplayarak sağlarlar. Rahipler günlük ihtiyaçlarını toplamak için yola çıkar ve sadaka tasına iki öğünlük yiyeceği biriktirdikten sonra manastırlarına dönerler. Rahipler günlerini genel olarak kutsal kitap okuma, meditasyon ve dua ile geçirirler.[45] Meditasyon, Hint dinî hayatının en önemli unsurlarından ve bu bölgede ortaya çıkan bütün dinlerde var olan dinî bir ögedir. Tıpkı diğerleri gibi Budist meditasyonunun amacı da bireyi öncelikle zihinsel sükûnete kavuşturmaktır. Böylelikle zihni rahatsız eden her şey ortadan kaldırılmış olur.[46]

43 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 266-268.
44 bk. Yitik, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* 331.
45 bk. Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi,* 159.
46 bk. Yitik, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* 334.

Budistler arasında en büyük ayrılık, rahipler ile rahip olmayanlar arasındadır. Önceki hayatında rahip olanlar hariç kimse Nirvana'ya eremez. Rahipler, Budizm'in üst sınıfını teşkil ederler ve yalnız onlar hakiki Budist kabul edilir. Bekârlık, rahiplik hayatının temel kuralların-dan biridir. Rahiplerin evlenmeleri Budizm'de yasaktır. Bu kurala uymayan rahipler Sangha'dan çıkarılırken evlenmek isteyen rahip kendi isteğiyle Sangha'dan ayrılabilir.[47]

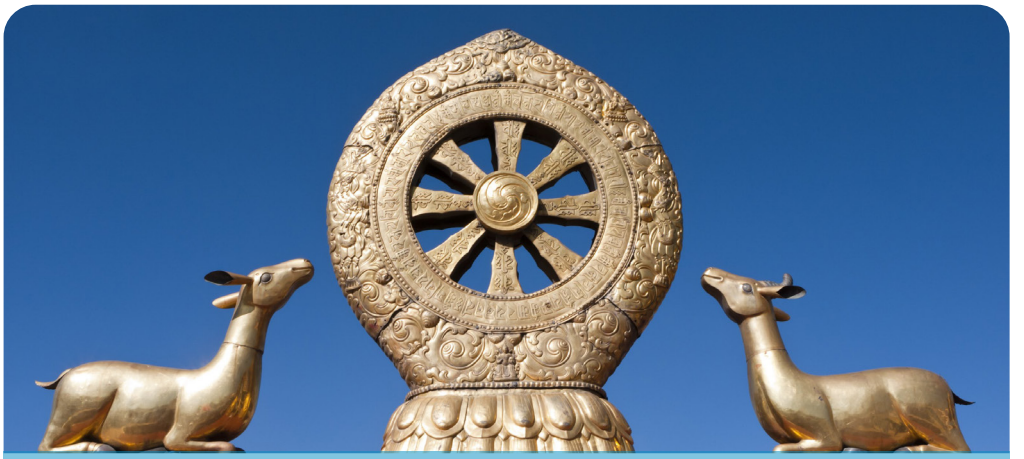
Budistler dua ederken "dua tekerleği veya tespih" kullanırlar. Bu tekerleklere çakra adı verilir. Tespih, Budist ibadetinde büyük bir yer tutmaktadır. Rahipler sol bileklerine 108'lik tespih takmakta ve ibadet esnasında bu tespihleri ellerine alarak Buda ile bağlantı kurmaktadırlar.[48]

Budistler ölülerini yakarlar. Ancak bu genel bir uygulama değildir. Çocuklar ve fakir kimselerin cesetleri gömülür, zengin aileler ise ölülerini yakarlar. Yakılmayan cesetler ise açık alanlara konularak bunların vahşi hayvanlarca parçalanmasından veya bozulmasından rahiplerin ibret almaları istenir.[49]

Budistlerin Kutsalları ve Sembolleri

Buda'nın sözleri olan ve en eski Budist kutsal kitabı sayılan Tripitaka (Üç Sepet) üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Viyana Pitaka (Disiplinler Sepeti), Sutta Pitaka (Vaazlar Sepeti), Abhidhamma Pitaka'dır (Doktrinler Sepeti).[50]

Buda'nın heykelleri, Buda'nın külleri ve diğer hatıraları, Budist azizlerin cesetlerini ve kişisel eşyalarını ihtiva eden mabetler (stupa veya pagoda) budistler tarafından kutsal kabul edilmektedir.[51] Dharma çakra (yasa tekerleği), üç mücevher, lotus çiçeği ve mandala (renkli tefekkür tekerleği) bu dinin sembollerindendir.[52]

Görsel 5.11: Budist sembollerinden Dharma Çarkı

Budizm inancında en çok kullanılan kutsal söz "Om! Lotus'taki mücevher! Hum!"dur. Buda'nın doğduğu yer (Lumbuni), aydınlanmaya ulaştığı incir ağacının altı (Bodhgaya), ilk vaazını verdiği yer (Sarnath) ve öldüğü yer (Kushinagar) kutsal kabul edilmekte ve buralara ziyaretin kişinin Nirvana'ya ulaşmasına yardımcı olacağına inanılmaktadır.[53]

47 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 251.
48 bk. Yitik, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* 334.
49 bk. Tümer, "Budizm", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 6/357.
50 bk. Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş* (Konya: NKM Yayınları, 4. Basım, 2008),121.
51 bk. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü,* 345-346.
52 bk. Tümer, "Budizm", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 6/357.
53 bk. Yitik, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* 334-336.

3. KONFÜÇYANİZM

"Her şeyin kökü göklerdedir. İnsanın kökü ise atalarındadır." **Çin atasözünden ne anlıyorsunuz?**

Dijital içerik için...

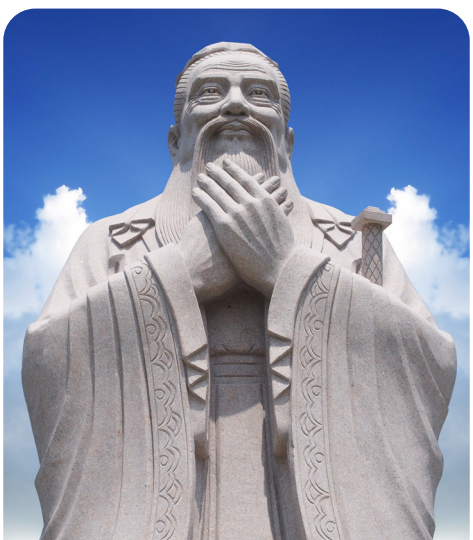
Konfüçyanizm'in Tarihçesi

Çin'in yerli ve millî dinlerinden biri olan Konfüçyanizm, Konfüçyüs'ün öğretilerine dayanır. Konfüçyanizm "önceki dönemlerden beri Çin'de var olan millî dinin üzerine perçinlenmiş bir ahlak sistemi" olarak da tanımlanmıştır. Konfüçyüs, MÖ 551'de Çin'in Tsou şehrinde dünyaya gelmiştir. Ona verilen Konfüçyüs ismi, Kung Fu-Tzu'nun (Üstad veya Filozof Kung) Latincesidir.[54]

Harita 5.3: Konfüçyanizm'in bulunduğu bölgeler

Konfüçyüs tarafından kurulan Konfüçyanizm Çin'de âlimlerin, ediplerin, bürokratların, prenslerin ve imparatorluk ailesinin dini kabul edilmiştir. Bu din, Vu-ti (MÖ 140-87) Dönemi'nden 1912 yılına kadar "devlet dini" olarak tanınmıştır. İmparator, başrahip sıfatı ile dinî tören ve âdetleri devam ettirmiştir.[55] Günümüzde 350 milyon civarında Konfüçyanizm'e inanan bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmı Çin'de; bir kısmı ise Kore, Vietnam, Tayland, Tayvan ve Japonya'da yaşamaktadır.

Görsel 5.12: Konfüçyüs heykeli

Konfüçyüs'ün hayatı yoksulluk içinde geçmişti. On beş yaşından itibaren kendini ilme vermiş ve yirmi yaşında iken açtığı okulda öğrenci yetiştirmeye başlamıştı. Onun hedefi yeni görüşler ortaya koymak değil, eskilerin hikmetli sözlerini aktarmaktı. Konfüçyüs, eski bilgelerin erdemlerini yeni nesillere aktarmak suretiyle geçmişin seçkin idarecilerinin, Çin'e barış ve huzuru nasıl getirdiğini göstermeyi amaçlamıştı.[56] Bunun gerçekleşmesinin ise ancak erdemli ve ahlaklı bir şekilde yönetilen bir devletle ve bununla birlikte hiyerarşik bir toplum anlayışı ile mümkün olduğunu savunmaktaydı. Bu yapının tepesinde imparator, ortasında bakanlar ve en altında halk bulunmaktadır. Buna denk bir hiyerarşik yapı da ailedir. Bu yapıda baba-oğul, koca-eş, büyük kardeş-küçük kardeş ve hoca-öğrenci ilişkileri yer almaktadır.[57]

54 bk. Ahmet Güç, "Taoizm", *Dinler Tarihi El Kitabı* (Ankara: DİB Yayınları, 2010), 432.
55 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 74.
56 bk. Ahmet Güç, "Konfüçyüsçülük", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/167.
57 bk. Fuat Aydın, "Konfüçyanizm", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni,* ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 1/564.

YORUMLAYALIM

Kral halkın ihtiyaçlarını yerine getirecek, bakanlar ona bu hususta yardım edecek, sıradan halk ise üstündekilere itaat edecektir. Ailede babanın görevi ailenin geçimini temin etmek, eşin görevi ev işlerini çekip çevirmek ve kardeşlerin görevleri hem birbirlerini sevmek hem de kendisinden büyüklere itaat etmektir.

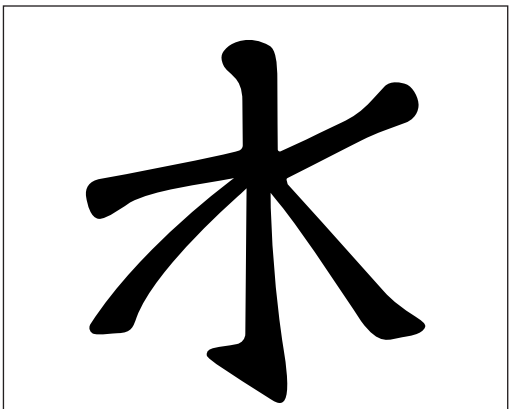
Fuat Aydın, "Konfüçyanizm", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni,* 1/564.

Konfüçyüs'e göre erdemli ve ahlaki örneklikle yönetilen, hiyerarşik toplum anlayışını değerlendiriniz.

Konfüçyüs'ün etkisi; öğrencisi Tseng-Tzu, torunu Tzu-Ssu ve en büyük takipçisi Mensiyüs'ün öğretileri sayesinde ölümünden kısa bir süre sonra artmaya başlamıştır. Konfüçyüs'ün, ahlaki ve politik etkileri, Han Hanedanlığı Dönemi'nde (MÖ 206-MS 225) giderek artmaya başlamıştır. Daha sonra Konfüçyüs'ün öğretileri imparatorluk törenleri ve imparator tarafından Gök'e (T'ien) yapılan ibadetle irtibatlandırılmaya başlanmıştır. Çin yönetimine bağlı bütün bölgelerde Konfüçyüs'e de ibadet edilmesi emredilmiştir. Böylece Konfüçyanizm, Çin'in millî dini hâline gelmiştir. Bunun sebebi ise Konfüçyüs'ün, Çin imparatorunu "Göğün Oğlu" olduğu şeklindeki tasavvurunu dinin merkezine yerleştirmesidir.[58]

Konfüçyanizm'in İnanç Sistemi

Konfüçyüs, öğretilerini bir tanrı fikrine dayandırmamış ancak zamanındaki yaygın inanca da saygılı olmuştur. Çin'de yaygın olan ve "Şangti" diye adlandırılan yüce tanrı inancı Konfüçyanizm'de de devam etmiştir. Konfüçyüs bu yüce varlığı ifade etmek için "T'ien" kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Ona göre T'ien, tabiat düzeninin yöneticisi, her şeyin üstündeki varlık ve yaratıcı kudrettir. T'ien'e iyiliğin kaynağı olarak saygı göstermiş, emrini öğrenmiş, onun da kendisini anladığına inanmıştır.[59]

Görsel 5.13: Konfüçyanizm'in sembolü

Konfüçyanizm'de tanrı, düşkünleri korumak için hükümdarları; tanrı yolunda insanlara yardımcı olmaları ve ülkenin her yanında huzuru sağlamaları için de öğretmenleri göndermiştir. O, yücedir; yerdeki insanlara hükmeder, kötüler çoğalınca hükmü amansızdır. Ölüm ve hayat, zenginlik ve şeref tanrının işidir. Tanrı her şeyi açıkça görür ve bütün işlerde insanlarla beraberdir.[60] İyi insanlara uzun ömür bahşeder, fazilete mükâfat verir. Fazilet ise dört kısımdan meydana gelmektedir. Bunlar; insan sevgisi, adalet, emredilen merasime riayet ve bilgidir. İnsan, bu dört asli fazileti bir arada toplayarak onlara göre hareket ederse bahtiyarlık ve saadet kazanacaktır. İnsan aynı zamanda Gök'ün emrine göre hareket etmelidir.[61]

58 bk. Ahmet Güç, "Konfüçyanizm", *Yaşayan Dünya Dinleri* (Ankara: DİB Yayınları, 2010), 385.
59 bk. Güç, "Konfüçyüsçülük", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 26/168.
60 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 75.
61 bk. Ahmet Güç, "Konfüçyanizm", *Dinler Tarihi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 435.

Konfüçyanizm'in Ritüelleri

Çin geleneğinde ibadet, ruhani varlıkları memnun etmek ve insanların dünyevi menfaatlerini sağlamak amacı taşımaktadır. Konfüçyanizm'de en yaygın ibadet şekli atalara dua (ibadet) kabul edilmektedir. Çin'de her devrin dinî özelliği, "Göğün Oğlu" sayılan imparatora ve atalara gösterilen bağlılık ve saygıdır.[62]

Çin'de ataların tamamına tapınmaya yönelik genel bir tavır görülse de zamanla her aile kendi atalarına tapınmayı ön plana çıkarmıştır. Nitekim Konfüçyüs, başkalarının atalarına tapınmanın dalkavukluk olduğunu söylemiştir. Uzun süre bu ibadet, atalara ait mabetlerde yapılmıştır. Daha sonra ölenlerin isimlerini taşıyan ağaçtan yapılmış tabletlere tapınılmaya başlanmıştır. Bin yıldan fazla bir süre bu törenler; mum yakma, kâğıt para bağışlama, tabletlerin önünde buhur yakma, doğum ve ölüm yıl dönümlerinde mezarın yanı başında yiyecek ve içki sunma şeklinde devam etmiştir. İbadet esnasında ilahiler söylenir, dinî müzik çalınır ve dans edilir. Çünkü müzik başlar başlamaz atalarının ruhunun oraya geleceğine inanılmaktadır.[63]

Görsel 5.14: Konfüçyanizm ritüeli

Konfüçyanizm'de mabet, tanrının hazır bulunduğu yer olarak düşünüldüğünden, ölüm anları yaklaşan yaşlılar ve hastalar mabede götürülür. Çünkü bir tanrının huzurunda ölmek bahtiyarlık olarak kabul edilir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Konfüçyanizm'e göre insanın evlenmeden veya geride bir oğul bırakmadan ölmesini büyük günah ve elemli bir azap sayar. Ata ruhlarına ibadeti devam ettirecek bir oğul bırakmadan ölen kişinin felaket getiren acayip bir mahluk şeklinde, uğursuz bir hayat süreceği kabul edilir.

bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 83.

Başlıca mabet şenliği ise tanrının doğum günü olup her yıl aynı günde kutlanır. Bu günde mabet, gece gündüz insanlarla dolup taşar. Halk davullar, çanlar çalarak ve çeşitli patlayıcılar atarak eğlenir. Yeni yılda mabetler, dinsel tasvirler ve evler temizlenir. Böylece pis ve kötü ruhların kovulmuş ve etkisiz hâle getirilmiş olduğuna inanılır.[64]

62 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 83-84.
63 bk. Güç, "Konfüçyanizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, 389-390.
64 bk. Güç, *Dinlerde Mabed ve İbadet,* 88.

Görsel 5.15: Konfüçyanizm'in Mabedi

En meşhur Çin ibadet yerleri Pekin'deki imparatorluk mabetleridir. Bunlar, 15. yüzyılda inşa edilmiş modern yapılar olup 1911'de imparatorluğun çöküşünden beri ibadet amacıyla kullanılmamaktadır. Bu yapıların en önemlisi, Göğün Oğlu olarak kabul ettikleri imparatorlar tarafından tanrılarına kurban takdim ettikleri Gök Mabet'tir. Geçmişte ülkenin her tarafında yaygın olarak görülen Konfüçyüs mabetlerinin ve dua salonlarının pek çoğu günümüzde ya harap olmuş yahut okul, kışla ve halkevlerine dönüştürülmüştür.[65]

Konfüçyanizm'in Kutsalları ve Sembolleri

Konfüçyüs; yönetim, sosyal hayat ve törenlerle ilgili bilgileri bir araya getirmiş ve ahlak ile birlikte geleneklerin devamını sağlamak için bütün eski Çin metinlerini öğrencileriyle birlikte yeniden düzenleyip yorumlamıştır. Konfüçyüs'e büyük bir bağlılık gösteren öğrencileri onun ölümünden sonra sözlerini toplamış, böylece kutsal metinleri oluşturmuşlardır. Bunlar, "Beş Klasik" ve "Dört Kitap" adı verilen iki koleksiyonda toplanmıştır.

BİLGİ KUTUSU

Konfüçyanizm'in Kutsal Kitapları:

Beş Klasik: 1. Değişiklikler Kitabı 2. Tarih Kitabı 3. Şiirler ve Şarkılar Kitabı 4. Ayinler Kitabı 5. İlkbahar ve Sonbahar Vakayinameleri.

Dört Kitap: 1. Konuşmalar 2. Büyük Bilgi 3. Orta Yol Doktrini 4. Mensiyüs'ün Kitabı.

bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 80.

Konuşmalar (Lün Yu), başka metinlerde de ona ait ifadeler bulunsa da Konfüçyüs'ün kendisi ve düşüncesi hakkında en doğru bilginin elde edilebileceği metinlerdir.[66]

YAZALIM

Aşağıdaki boşluklara Konfüçyanizm'le ilgili istenen bilgileri yazınız.

Kurucu	Kutsal Kitap	İbadet Yeri	Tanrı İnancı
....	....	....	....

65 bk. Ahmet Güç, "Mâbed", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 27/278.
66 bk. Aydın, "Konfüçyanizm", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni,* 1/563.

4. TAOİZM

Taoizm, kendine has yoga ve meditasyon teknikleriyle dünya hayatında ölümsüzlüğü arayan bir dindir.

Dijital içerik için...

Taoizm'in Tarihçesi

Taoizm, Çin'de Lao Tzu (MÖ 604) tarafından kurulmuştur. Çinli filozof Lao-Tzu'nun hayatı hakkında günümüze kadar fazla bilgi ulaşmamıştır. Çin'in Honan eyaletinde doğduğu ileri sürülen Lao-Tzu'nun asıl adı Li Tan'dır. Lao-Tzu (ihtiyar bilgin) ona lakap olarak verilmiştir.

Taoizm; Çin, Japonya ve Kore'de yaygın bir dindir. Bu ülkelerin dışında Uzak Asya ülkelerinde ve ABD'de inananları bulunmaktadır.[67] Bugün Taoizm'e inananların sayısı 95 milyon civarındadır.

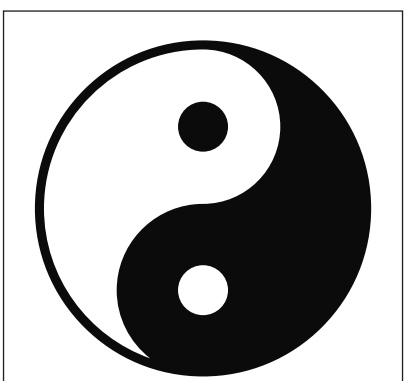

Harita 5.4: Taoizm'in bulunduğu bölgeler

Taoizm, ismini kısaca "Yol" anlamına gelen Çince bir kelime olan Tao'dan almıştır. Eski Çinliler Taoizm'den, "T'ien Tao" (Göğün Yolu) diye söz etmişler ve onu "Jen Tao" (İnsanın Yolu) ile karşılaştırmışlardır. Onlara göre Göğün Yolu parlak, kutsal ve doğrudur; İnsanın Yolu ise karanlık ve Göğün Yolu'nun tersidir.[68]

Taoizm'in İnanç Sistemi

Lao-Tzu'ya göre Tao, yaratıcı prensip olmasına rağmen yaratıcı değildir. O, Tao'yu somut bir varlık olarak düşünmemiştir. Tao'yu gizemlerin gizemi ve tanımlanamaz bir güç olarak ifade etmiştir. O, isimsizdir; görülemez, işitilemez ve kavranılamaz. Yaratılmış ve yaratılmamış her şeyin kaynağıdır. Her şey Tao'dan meydana çıkmasına rağmen o, her şeyin dışındadır. Tao, hem varlığın hem de yokluğun temelini teşkil eden ezelî güçtür.[69]

Görsel 5.16: Taoizm'in sembolü Yin Yang

Taoizm'de "Tao" ile beraber bir de "Te" kavramı vardır. Tao'nun erdemi veya onun gizli gücü olarak bütün varlıklarda bulunan "Te", "Tao"nun tabiattaki her şeyi değiştiren gücünün göstergesidir. "Tao" kaybolduktan sonra "Te" onun ayrılmaz vasfı olur, dünyanın şeklini vücuda getirir. Bütün varlıkları Tao meydana getirmiştir; "Te" ise onları besler, büyütür, madde olarak şekil verir onların kuvvetini tamamlar.[70]

67 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 88.
68 bk. Ahmet Güç, "Taoizm", *Dinler Tarihi El Kitabı* (Ankara: DİB Yayınları, 2010), 454.
69 bk. Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi,* 241.
70 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 88-89.

Lao Tzu; yaratıcı gücü yumuşak olmasına rağmen her kuvveti yenen suya benzetmiştir. İnsan da iş yapması yönüyle Tao'ya benzemeye çalışmalıdır. Lao Tzu, bu düşüncesini Çince bir terim olan ve Taoizm'in ülküsü hâline gelen "wu wei" yani "iş yapmamak" prensibi ile açıklamıştır. Buna göre insan dünya nizamına uyarak yaşamalı, gayret sarf etmeksizin Tao'nun kanunlarına tabi olmalıdır.[71]

YORUMLAYALIM

Lao-Tzu'nun "iş yapmamak" anlamına gelen "wu wei" prensibine göre insan hedeflerine ulaşabilir mi? Yorumlayınız.

Tao'nun "büyük fazileti", her şeyi yapması fakat hiçbir şey istememesidir, O "boşluktur" ve başka güçlerle rekabet etmez, kendi kendine yetinir. İnsanlar bu hoşnutluk faziletini gösterdiklerinde iyi bir hayat sürerler. Lao Tzu'nun davranış hakkındaki öğretisinin temeli, insan hayatındaki üç kuralda kendini göstermiştir: Birincisi tabiatta hareketsizlik, ikincisi boşlukta rekabet etmemek, üçüncüsü ise mevcutla yetinmektir.[72]

Taoizm'e göre iyi kötü, doğru yanlış, güzellik çirkinlik, kuvvet zayıflık, zafer yenilgi gibi birbirine zıt gibi görünen şeyler aslında zaman ve mekâna göre görecelik arz etmektedir. Buna göre bir şeyin doğru veya yanlış olduğu yargısı bu yargıda bulunanın kişisel durumuna ve ihtiyacına göre değişmektedir. Yani zıtların aslında birbirine özdeş olduğunu ifade etmektedir. Evrendeki her şey negatif ve pozitif zıtlıkların birleşmesi sonucu meydana gelmektedir.[73]

Görsel 5.17: Lao-Tzu heykeli

Lao-Tzu'ya göre insanların bu dünyada acı, yoksulluk, üzüntü içerisinde olmasının sebebi yaptıklarının karşılığıdır. O, insan ömrünün giderek kısalmasını insanın kötülüklerinden dolayı yıldızlar tarafından saldırıya uğramasına bağlamaktadır. İnsanın kendini kurtarabilmesi herkese ve her şeye kayıtsız kalması ve hiçbir şey yapmaması ile mümkündür. Akıllı insan bencilliği reddeden, maddi isteklerden ve boş şeylerden kaçınandır. Zenginlik, başarı, şöhret gibi şeyler insanın Tao'yu takip etmesine ve kurtuluşa ulaşmasına engel teşkil etmekte ve felaketini hazırlamaktadır.[74]

Taoizm'in Ritüelleri

Çin terminolojisinde Taoist mabetleri için "kung" (manastır veya saray), "kuan" (manastır mabedi) ve "miao" (mabet) kelimeleri kullanılır. Tao mabetlerinin avluları çok amaçlı salonlardan oluşur. Salonların çoğu, sayısız tanrı ve tanrılaştırılmış kahraman tasvirlerini koymak için yapılmıştır. Mabet duvarları, Taoist öğretilerde anlatılan on cehennemden birine mahkûm edilenlerin çektikleri azapları tasvir eden sahnelerle süslenmiştir.[75]

71 bk. Güç, "Taoizm", *Yaşayan Dünya Dinleri,* 402.
72 bk. Güç, "Taoizm", *Dinler Tarihi El Kitabı,* 457.
73 bk. Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi,* 241.
74 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 89.
75 bk. Güç, *Dinlerde Mabed ve İbadet,* 85-86.

İlk dönemlerde Taoist ibadetin amacı, gerçek mutluluğun elde edilmesi ve bu dünyada hayatın ebedî olarak sürdürülmesi idi. Bu amacın Tao ile birlikte olmakla, "iş yapmadan çok iş yapmak" olarak tarif edilen "wu wei" ilkesini tatbik etmekle, şiddet ve kibirden uzak durmakla, sakin ve gösterişsiz bir hayat yaşamakla gerçekleştirilebileceğine inanılmakta idi. Her Taoist'in kendini yakın hissettiği tanrılar vardır. Bunlar içerisinde en meşhur olanı, savaş tanrısı Kvan-Ti ile zenginlik tanrısı Shin'dir.[76]

Taoizm'de tanrılar için yapılan ayinlerde trampet ve gong çalınmakta, mabetteki sunak kandiller ile aydınlatılmakta ve tütsüler yakılarak törenler gerçekleştirilmektedir. Ayrıca yeni yılda mabetler, heykeller ve evler temizlenerek kötü ruhlardan arındırılmakta, kâğıt ve kumaş parçalarından oluşturulmuş ejderha figürleri sokaklarda gezdirilmektedir.[77]

Görsel 5.18: Taoizm ritüeli-şenliği/Tayvan

Kendilerine has ayinlerinde ve ilkbahar bayramında ateş yakılır. Taoist rahipler, yarı çıplak durumda ateşe pirinç ve tuz atıp, yalın ayak koşarak üzerinden geçerler.[78] Rahipler bu törenlerde halk arasında dolaşır, dinî fonksiyonlarını icra eder, tılsım ve muskalar satar ve yıldız falına bakarlar. Bunlar vasıtasıyla ruhsal âlemle haberleştiklerine, hastalıkları tedavi ettiklerine ve talihsizliği savuşturduklarına inanırlar. Ölümsüzlüğü elde etme konusunda insanlara yardımcı olması için simya, sade bir hayat, sağlık bilgisi ve perhiz kuralları, Çin'e özgü yoga tarzı, büyü ve güçlü ilahlara dua gibi hususları öğretirler.

Taoizm'in Kutsalları ve Sembolleri

Lao Tzu'nun iki kısımdan oluşan ve beş bin kelimenin kullanıldığı "Tao Te King" (Yol ve Onun Gücü) kitabı bugüne kadar Taoizm düşüncesinin kaynağı olmuştur. Anlaşılması oldukça zor olan bu kitap, Çin'in büyük klasiklerinden biri olarak kabul edilmiştir.[79]

76 bk. Şinasi Gündüz, "Taoizm", *Yaşayan Dünya Dinleri* (Ankara: DİB Yayınları, 3. Basım, 2010), 87.
77 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 94.
78 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 94.
79 bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi,* 68.

Taoizm'de bazı dağlar ve mağaralar kutsal sayılmıştır. Bunların içinde en kutsalı Taishan Dağı'dır. Bu dağların ölümsüzlüğün mekânı olduğuna, kutsal varlıkların ve ataların ruhlarının burada yaşadığına inanılmıştır. Eskiden beri Taoistler için önemli ziyaret yeri ve sığınak olan bu dağların zirvelerine tapınaklar inşa edilmiştir.

Görsel 5.19: Taoizm'in sembolü Tai-Ji

Taoizm'in sembolu olan Tai-ji, başlangıçta bir bütün olan evrenin iki ayrı konuma ayrılması ve bunların birbirlerini tamamlamasının sembolik işaretidir. Bu simge birbirine karşıt olan ama kusursuz bir uyum ve denge oluşturan iki zıt ögeden oluşur. Bu ögelerden birincisi Yang olarak adlandırılır ve bu ilke; ışık, erkeklik, sıcaklık, kuruluk, yararlılık ve olumluluk kavramlarını temsil eder. İkinci öge ise Yin olarak adlandırılır ve Yang ilkesinin zıddıdır. Yin ilkesi; karanlık, dişilik, soğuk, nem, zararlı ve olumsuzluk kavramlarını simgeler. İkisi bir dairenin yarısını oluşturacak biçimde sonsuza kadar sürecek anı temsil ederken gösterilir. Yang ve Yin her şeyde mevcuttur. Bu iki unsur ayrılmaz ve ahlakça iyi veya kötü olarak yargılanmaz. Sürekli ilişki içinde birlikte faaliyette bulunur. Erkeklerde üstün olan Yang, kadınlarda ise Yin'dir. Fakat ikisi de iki cinste bulunur.[80]

Görsel 5.20: Taishan Dağı ve kutsal mabet

DERS DIŞI ETKİNLİK

Hint ve Çin dinlerinde önemli bir yer tutan ve kutsal sayılan Ganj Nehri ile ilgili görsellerden oluşan sunu hazırlayınız.

80 bk. Joseph Campbell, *Doğu Mitolojisi*, çev. Kudret Emiroğlu (İstanbul: Islık Yayınları, 2015), 32-33.

ÜNİTEMİZİ DEĞERLENDİRELİM

Daha fazlası için...

A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. Hinduizm'in Tanrı inancı hakkında bilgi veriniz.

.....

.....

2. Budizm'in dinî ritüelleri hakkında bilgi veriniz.

.....

.....

3. Kast sistemini eşitlik anlayışı prensibine göre yorumlayınız.

.....

.....

4. Taoizm'de dağ ve mağaraların kutsal sayılma sebebi nedir?

.....

.....

B. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruların doğru seçeneklerini işaretleyiniz.

1. Hinduizm'in en belirgin inançlarından biri kast sistemidir. Kast, aynı işle meşgul olan; atadan miras kalan hakları, vazifeleri ve âdetleri ile birbirine sımsıkı bağlanan şahıslar grubunu ifade etmektedir. Kast kişinin iradesi ile seçilemez ve değiştirilemez. Kast üyeleri yalnızca birbirleri ile evlenebilir, yalnızca birbirleriyle aynı sofraya oturabilir. Kast sistemine karşı gelinmesi kişinin kasttan çıkarılmasına, dolayısıyla o kimsenin toplumsal varlığının son bulmasına sebep olur. Kastlar, Tanrı Brahman'ın insan şeklinde tasavvur edilen vücudunun farklı yerlerinden yaratılmıştır. Bundan dolayı insanların farklı karakterlerde ve farklı işler yapmaya meyilli oldukları kabul edilir. Bireyin çalışarak kastını değiştirme imkânı yoktur. Ancak daha üst kastlara mensup bir kimse olarak yeniden dünyaya gelmek (reenkarnasyon) ise kişinin içinde bulunduğu kastın gereklerini eksiksiz olarak yerine getirmesiyle mümkündür.

Verilen metne göre Hinduizm'deki kast sistemi hakkında aşağıdakilerden hangisi <u>söylenemez</u>?

A) Hinduizm'de herkesin bir kast içerisinde yaşayıp ölmesi bir inanç meselesidir.

B) Bütün Hindular, içerisinde yaşamış olduğu sınıfa (kast) razı olmak zorundadır.

C) Kişiler çalışarak içerisinde yaşadığı kastı değiştirip bir üst kasta geçebilir.

D) Herkes içinde bulunduğu kastın görevlerini en iyi şekilde yerine getirmek zorundadır.

E) Kastlar, Tanrı Brahman'ın insan şeklindeki vücudunun farklı yerlerini ifade etmektedir.

2. Hint ve Çin dinlerinde yoga ve meditasyon önemli dinî ritüellerdendir. Yoga, insanın beden, zihin ve manevi gücünü bir araya getirme egzersizidir. Meditasyon zihni olumsuz düşüncelerden arındırma ve bir rahatlama yöntemidir. Yogadaki fiziksel duruşlar ve nefes kontrol teknikleri, zihnin dış dünyayla ilgisini tamamen keserek tek bir nesneye yoğunlaşmasını sağlar. Böylece beden ile ruh, hareket ile zihin, his ile sezgi arasındaki ahengi sağlayarak ezelîye, kâinatın değişmez özüne ulaşmaya ve tabiatüstü güçlerle temas kurmaya çalıştığına inanılır. Ruhun yoga sayesinde bedenden ayrılıp ölümsüzlüğe ulaştığı kabul edilir. Bu sayede kişi tanrısal âlemle iletişim kurarak nihaî kurtuluşa erer.

Verilen metne göre yoga ve meditasyon için aşağıdakilerden hangisi <u>söylenemez</u>?

A) Önemli bir dinî ritüel olarak yapılmaktadır.

B) Zihnin dış dünyayla olan ilgisinin tamamen kesilmesi sağlar.

C) Tabiatüstü güçlerle temas kurulmaya çalışıldığı için yapılır.

D) Bir egzersiz ve spor faaliyeti olarak bedeni rahatlatmak için yapılır.

E) Ruhun bedenden ayrılıp ölümsüzleşerek tanrıyla iletişime geçildiğine inanılır.

3. Nirvana, ilk Budist geleneğinde ideal adamı "serinlemiş" yani arzu ve ihtirasların, kötülüklerin ateşinden kurtulmuş, sakinleşmiş kişiyi ifade eder; böyle bir insan aydınlanmaya kavuşmuştur. Buda, insani duygu ve arzuları bir ateşe benzetmiş, Nirvana'yı da bu ateşin sönmesi şeklinde açıklamıştır. Nitekim Buda'nın başşakirdi Upatissa da Nirvana'yı "istek ve tutkuların, kin ve nefretin yok olması, kişinin yanılarak yolunu şaşırmaktan kurtulması" şeklinde tarif etmiştir. Böyle bir insan, ömrünün geri kalan kısmını manevi kirlerden arınmış olarak tamamlayan bir kimse hâline gelir.

Verilen metne göre Nirvana inancı ile ilgili aşağıdakilerden hangisi <u>söylenemez</u>?

A) Nirvana, kötülüklerin ateşinden kurtulmuş kişiyi ifade eder.

B) Nirvana'ya ulaşan kişi, aydınlanmaya kavuşmuştur.

C) Hayatın ızdıraplarından kurtulmak Nirvana ile mümkündür.

D) Nirvana insanın dünya ile bağını kesip yok olması anlamına gelir.

E) Nirvana insanda kin ve nefretin yok olmasını sağlar.

4. "Yin-Yang" sembolü aşağıdaki dinlerin hangisine aittir?

A) Konfüçyanizm

B) Budizm

C) Hinduizm

D) Zerdüştlük

E) Taoizm

C. *Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri uygun kelimelerle doldurunuz.*

(Parya - Sangha - İnek - Om - Devi - T'ien- Sudra)

1. Hinduizm'de ..... doğurganlık ve bereketin sembolü olarak kutsal kabul edilir.

2. Hinduizm'de kast dışı kabul edilen ve insan yerine konulmayan gruba ..... denir.

3. Dünyanın en eski rahipler topluluğuna ..... teşkilatı denilmektedir.

4. Hintlilerde ortak ibadet sembolü olan Vedaları okumaya başlamadan önce söylenen kelimeye ..... denir.

5. Konfüçyanizm'de, tabiat düzeninin yöneticisi, her şeyin üstündeki yaratıcı kudrete ..... denir.

Ç. *Aşağıdaki soruları metne göre cevaplayınız.*

Konfüçyüs, MÖ 551'de, Çin'de şimdiki Şantung'un bir bölümü olan Lu eyaletinin Tsou şehrinde dünyaya gelmiştir. Ona verilen Konfüçyüs ismi, K'ung Fu-tzu'nun (Üstad veya Filozof Kung) Latincesidir. Üç yaşında babasını kaybetmiş ve hayatı yoksulluklar içinde geçmiştir. Öğrenmeye olan sevgi ve merakı sayesinde 15 yaşından itibaren kendisini ilme vermiştir. 20 yaşından itibaren bir okul açmış ve öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Eğitimdeki amacı, zamanın insanlarına geçmişin iyi bir yorumunu yapmaktı. Eski bilgelerin faziletlerini yeni nesillere aktarmak suretiyle Çin'e barış ve huzuru nasıl getirdiklerini göstermekti. Konfüçyüs'ün gayesi ideal insanlardan meydana gelen bir toplum oluşturmaktı.

1. Konfüçyüs ismi nereden gelmektedir? Açıklayınız.

.....

2. Konfüçyüs'ün çocukluk hayatı hakkında bilgi veriniz.

.....

3. Konfüçyüs'ün eğitimdeki amacı ve ideali nedir? Açıklayınız.

.....

D. *Aşağıda verilen kavramları uygun şekilde eşleştiriniz.*

1. Dharma	A Budizm
2. Jen Tao	B Hinduizm
3. Vihara	C Reenkarnasyon
4. T'ien	Ç Taoizm
5. Tenasüh	D Konfüçyanizm
	E Yoga

A

aba: 1. Yünün dövülmesiyle yapılan kalın ve kaba kumaş. 2. Bu kumaştan yapılmış yakasız ve uzun üstlük.

acziyet: Gücü bir işe yetmemek, güçsüzlük.

ahit: 1. Kendi kendine söz vererek bir işi üzerine alma, ant. Antlaşma. 2. anlaşma, söz.

akademi: Yüksekokul.

akıbet: Bir iş veya durumun sonu, sonuç.

aklıselim: Sağduyu, sağduyu sahibi olmak.

Akli ilimler: İnsanın ihtiyaçlarını gidermek amacı ile eşyayı kullanma ve insanın faydasına hizmet ettirmeyi amaçlayan aklın ürünü olan fizik, kimya, matematik gibi bilimlerdir.

âlim: bilgin.

amel: 1. Davranış, hareket. 2. çaba, çalışma, didinme. 3. Bir kural veya dinî emrin yerine getirilmesi.

anonim: Edebiyatta yazanı, yapanı, söyleyeni bilinmeyen eser.

astronomi: Gök bilimi.

azamet: Ululuk, büyüklük.

B

Baciyan-ı Rum: 13. yüzyılda Anadolu'da kadınların oluşturduğu teşkilat.

bağlam: Herhangi bir olguda olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü veya bağlantısı.

beyan: Bildirme.

bilge: Bilgili, iyi ahlaklı, olgun ve örnek (kimse).

botanik: Bitki bilimi.

C-Ç

cem: Toplama, bir araya getirme.

cenin: Gizli olan şey, anne karnındaki çocuk.

cezbetmek: 1. Kendine çekmek. 2. Etkileyerek kendine bağlamak.

D

dâr: 1. Yurt, ev. 2. ağaç. 3. direk.

debbağ: Deriyi terbiye eden kösele, meşin, sahtiyan hâline getiren kimse, sepici, dabağ.

didar: 1. Yüz, çehre. 2. görme, görünme. 3. açık, meydanda.

doktrin: İnanç esası, fikir, düşünce, öğreti.

düstur: Genel kural.

E

Ehl-i kitap: 1. Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitaplara iman eden kimselere verilen isim. 2. Kur'an'da Yahudi ve Hristiyanlara verilen isim.

ekol: Bir bilim ve sanat kolunda ayrı nitelik ve özellikleri bulunan yöntem veya akım, okul.

elektroşok: Göğüs duvarından çok kısa süreli yüksek elektrik akımı geçirme.

elem: Acı, üzüntü, dert, keder.

emre amade: Bir işi veya emri yapmaya hazır.

ensar: yardım edenler, koruyanlar, himaye edenler.

erkân: 1. Rükünler, dayanaklar, temeller, esaslar. 2. yol, usül, metod, şekil.

evrensel: 1. Bütün insanlığı ilgilendiren. 2. dünya ölçüsünde, dünya çapında.

F

fakih: 1. Dikkatli ve ince anlayışlı, ayrıntılı bir şekilde bilen âlim. 2. Din bilgini, fıkıh âlimi, İslam hukukçusu.

ferdî: Bireysel.

feyizli: Verimli, bereketli, bol.

fonksiyonel: İşlevsel.

G-Ğ

Gaflet: 1. Ne yaptığını bilememek. 2. Bir şeyi bile bile terk etmek. 3. Günah ve sevap konusunda duyarsız davranmak.

Genetik: 1. kalıtım bilimi. 2. genlerle ilgili, kalıtımla ilgili.

H

hakikat: Gerçek, gerçeklik. var olduğu kesin ve açık olarak bilinen.

hikmet: 1. Bilgelik. 2. Nedeni kolayca anlaşılamayan amaç. 3. Öğüt verici söz.

hilm: 1. Sabırlı, akıllı ve ağırbaşlı olmak. 2. İnsani ilişkilerde hoşgörülü ve uygarca davranmayı sağlayan ahlaki erdem.

hitabet: Etkili söz söyleme sanatı.

hitap: Sözü birine veya birilerine yöneltme, seslenme.

husus: 1. Konu, madde. 2. Özellik, yön.

huşu: 1. Mutlak bir teslimiyetle Allah'ın (c.c.) emirlerini yerine getirme. 2. Allah'a (cc) duyulan saygı çerçevesinde ibadetlerin yerine getirilmesi.

hüsnühat: Güzel yazı sanatı.

I-İ

icat: buluş.

içtihat: 1. Din bilginlerinin ayet, hadis ve kıyasa uyarak dinî konuları açıklamak için çalışmaları. 2. Çalışıp çabalama, güç işleri yapma.

ideal: Düşüncenin tasarlayabileceği bütün üstün nitelikleri kendinde toplayan.

idrak: Anlama yeteneği, anlayış, akıl erdirme.

ifa etmek: Yerine getirmek.

ihlal etmek: 1. Bozma, zarar verme. 2. Yasa ve düzene uymama.

ihlas: İman, ibadet, ahlak, amel gibi her türlü dinî görevleri sırf Allah (cc) rızası için yapma.

ikrar: 1. Saklamayıp doğruca söyleme, açıkça söyleme 2. Bildirme 3. Benimseme, onama, kabul, tasdik.

intikal etmek: 1. Bir yerden başka bir yere geçme, geçiş. 2. Miras olarak babadan çocuğuna kalma.

irşat: Doğru yolu gösterme, uyarma.

istihale: 1. Biçim değiştirme 2. Başkalaşma.

istihdam etmek: Bir görevde, bir işte kullanmak.

istila etmek: 1. Bir ülkeyi silah gücüyle ele geçirmek. 2. Yayılmak, kaplamak, sarmak, bürümek.

iştirak etmek: 1. Katılmak 2. Ortak olmak.

izah etmek: Açıklamak, ayrıntılı bilgi vermek.

J-K

kadim: Başlangıcı olmayan, eski, ezelî.

karaborsacılık: Piyasada olmayan bir malı gizlice yüksek fiyatla alıp satan kimse.

kemale erdirmek: En olgun seviyeye çıkarmak, eriştirmek.

keşiş: Hristiyanlıkta manastırlarda bir tarikata bağlı olarak hiç evlenmeden ibadetle meşgul olan papazlara verilen isim.

kıstas: Ölçüt.

klasik: 1. Üzerinden çok zaman geçtiği hâlde değerini yitirmeyen, türünde örnek olarak görülen eser 2. Alışılmış.

konsantrasyon: Dikkatin toplanması.

kov: Çekiştirme, yerme, kötüleme, dedikodu.

kudret: Güç, erk, iktidar. Maddi güç, zenginlik. Allah'ın (cc) ezelî gücü.

kült: 1. Din. 2. Yerel özellikler taşıyan dinî törenler. 3. belli bir dönemde aşırı ilgi gören film vb.

L

literatür: 1. Edebiyat 2. Kaynak.

liyakat: 1. Bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırlık durumu. 2. Kifayet.

lütuf: 1. İyilik, yumuşak ve nazik davranma. 2. Allah'ın (cc) kullarına olan yardımı, onları başarıya ulaştırması, koruması.

M

mabet: İbadet edilen yer.

mahiyet: 1. Nitelik, vasıf, öz, asıl, esas. 2. İçyüz

mahluk: Yaratılmış.

mahviyet: Tevazu.

makam: 1. Menzil, merhale, konak, mertebe. 2. İçinde bir yatan bulunsun bulunmasın, peygamber, veli vb. büyük bir zat adına yaptırılmış olan türbe, mezar, ziyaretgâh. 3. Bir müzik parçasının işleniş biçimi.

maslahat: Önemli iş, mesele.

marifet: 1. Ustalık, hüner, uzmanlık. 2. Bilim, bilgi.

mazhar olmak: İyi bir şeye ermek, ulaşmak.

mecaz: Bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz, metafor.

meditasyon: Kişinin iç huzuru yakalayabilmesi için kullanılan bir odaklanma tekniği.

melamet: Dervişlikte dış görünüşü bırakarak içe yönelme.

menkıbe: Din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamları ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili hikaye.

mersiye: Divan edebiyatında ölüm konusunu işleyen şiirler.

mertebe: Aşama, derece, rütbe.

meşk etmek: Alışmak veya öğrenmek için çalışmak.

meşru: Yasal.

metodolojik: Yöntem bilimsel.

metot: yöntem.

meyletmek: 1. Eğilmek 2. Gönül vermek.

mistik: Gizli, sırlı bir yönü olan.

mizaç: Huy, yaratılış, tabiat, karakter.

modernite: Genel anlamda gelenek ile karşıtlık ve ondan kopuşun; bireysel, toplumsal ve politik yaşam alanlarının tamamındaki dönüşümü ya da değişimi.

mucit: Yeni bir buluş ortaya koyan, icat eden kimse.

muhacir: 1. Hicret eden kimse. 2. Mekke'den Habeşistan veya Medine'ye hicret eden sahabiden her biri.

muhaddis: Hadislerin senet ve metinlerini, hadisleri rivayet edenlerin isim ve durumlarını bilen kimse.

muhatap olmak: 1. Kendisine söz söylenmek, hitap edilmek. 2. Karşılaşmak.

mukabele: 1. Karşılık verme, karşılama, karşılık. 2. Toplu yerlerde yüksek sesle hatim okunurken Kur'an okumasını bilenlerin gözleriyle Kur'an'ı takip etmesi, bilmeyenlerin dinlemesi.

musiki: 1. Müzik 2. Kulağa hoş gelen sesler dizisi.

mutasavvıf: Tasavvuf inançlarını benimseyerek kendini Allah'a (cc) adamış kimse, İslam gizemcisi, sufi.

mücahede: Allah (cc) yolunda yapılan her türlü çaba ve gayret.

müdafaa: Savunma.

müessese: Kurum, kuruluş.

müfessir: Tefsir ilmi ile uğraşan, bu konuda uzman kimse.

mükellef: Yükümlü, sorumlu.

mürşit: Doğru yolu gösteren, kılavuz.

müstakil: Kullanış yönünden başka bir yapı ile bağlantısı olmayan, bağımsız.

N

nafaka: 1. Geçinmek için gerekli olan şeylerin bütünü, geçimlik. 2. Birinin geçindirmekle yükümlü bulunduğu kimselere, mahkeme kararıyla bağlanan aylık.

nail olmak: Erişmek, ulaşmak, kavuşmak.

nakli ilimler: Tefsir, kelam, hadis, fıkıh gibi ilimler.

nefis: Can, öz varlık, benlik, İnsanın yeme içme vb. gereksinimlerinin bütünü.

nesir: Düzyazı.

nezaket: Başkalarına karşı saygılı ve incelikle davranma, incelik, naziklik.

nihai: İşi sona erdiren, işi kesen, son, sonuncu.

nisyan: Unutma.

niyaz: Yalvarma, yakarma.

Nobel Ödülü: 27 Kasım 1895 tarihli ve 30 Aralık 1896 tarihinde Stockholm'de açıklanan vasiyetnamesiyle Alfred Nobel tarafından kurulan derneğin verdiği, insanlığa hizmet edenleri ödüllendirmek amacını taşıyan prestijli bir ödül.

O-Ö

Orta Çağ: Avrupa tarihinin geleneksel ve şematik olarak üç bölüme ayrılmasında ortada kalan çağa verilen isimdir.

P-R

papirüs: 1. Papirüsgillerden, Nil kıyılarında yetişen, sürüngen, çıplak saplı, otsu bir bitki. 2. Eski Mısırlıların bu bitkinin saplarından yaptıkları kâğıt.

parşömen: Yazı yazmak, resim yapmak için özel olarak hazırlanan deri, tirşe.

Pozitivizm: Olgularla desteklenen ya da olgularla ilgili verilere dayanan bilginin tek sağlam bilgi türü olduğu görüşü.

Rasyonalizm: Dinî, sosyal ve politik tüm uygulamaları sadece akıl ışığında ve aklı temel alarak oluşturan akım.

rekabet etmek: Yarışmak.

riayet etmek: 1. Uyma, boyun eğme. 2. Sayma, saygı, ağırlama, itibar etme.

riyazet: Nefsin isteklerini kırma.

Rönesans: 15'inci ve 16'ncı yüzyıllarında Avrupa'da sanat, bilim, düşünce ve güzel sanat alanında meydana gelen yeniliklerin genel adı.

ruhban: Rahipler.

rüşt: 1. Kanunlara göre ergin sayılacak yaşa gelmiş olmak. 2. Herhangi bir konuda yeterli seviyeye geldiğini göstermek.

S-Ş

safha: Aşama, evre.

sakin: 1. Hareket etmeyen, kımıldamayan. 2. Durgun, dingin. 3. Sessiz. 4. Kimseyi rahatsız etmeyen, kızgınlık göstermeyen. 5. Huysuzluğu, rahatsızlığı azalmış veya geçmiş. 6. Bir yerde oturan.

salih: 1. İyi, hayırlı, güzel ve faydalı. 2. Dinin emir ve yasaklarına uygun hareket eden samimi mümin.

sanayileşme: 18. yüzyılın ikinci yarısından önce İngiltere'de daha sonra Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'de sanayinin gelişmesiyle el emeğinin yerini seri üretim yapan makinelerin alması ve kısa zamanda mal üretilmesi.

seciye: Yaradılış, huy, karakter.

Selatin Camisi: Osmanlı Padişahlarının veya eşlerinin yaptırdığı camilerden herbirine denir.

semah: Alevi ve Bektaşi topluluklarında yaygın olan ve müzik eşliğinde uygulanan tören nitelikli tarikat ayini.

sevk etmek: Göndermek, götürmek.

seyir: Gidiş, yürüyüş, ilerleyiş.

seyyah: Gezgin.

sıddık: Doğruluğun zirvesinde bulunan, sözünü amel ve uygulama ile doğrulayan kimse.

sılayırahim: 1. Akraba ilişkileri. 2. Akrabalara karşı insani, ahlaki ve sosyal görevlerin tamamı.

stratejik: Önemli.

şeriat: Kur'an'daki ayetlere, Hz. Muhammed'in sözlerine dayanan İslam kanunu, İslam hukuku.

şevk: İstek, heves.

T

tahsil etmek: 1. Parayı toplamak. 2. Öğrenim yapmak.

tahsis etmek: Bir şeyi bir kimseye veya bir yere ayırmak.

takdim: 1. Bir şeyi karşılıksız olarak birine verme, sunma. 2. Tanıtma, tanıştırma. 3. Öne alma, önceye alma.

takva: Dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp buyurduklarını yerine getirme, züht.

tarikat: Aynı dinin içinde birtakım yorum ve uygulama farklılıklarına dayanan, bazı ilkelerde birbirinden ayrılan Allah'a ulaşma ve onu tanıma yollarından her biri.

tasavvur etmek: Zihinde canlandırmak, göz önüne getirmek.

tasdik: Doğrulama, onaylama.

tasnif: Sınıflandırma, gruplandırma.

tasvir: 1. Betimleme. 2. Resim.

tazim: Saygı gösterme, ululama.

tecelli: 1. Ortaya çıkma, görünme. 2. Tasavvufta Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarıyla sufinin kalbinde tezahür etmesi.

tekke: Dervişlerin ve tarikat ehlinin toplanıp şeyh yönetiminde zikir ve ibadet ettikleri, nefis terbiyesi gördükleri yer.

tefekkür: 1. Düşünme. 2. Allah'ın (c.c.) yarattığı tüm varlıklar üzerinde kafa yorma.

telef etmek: 1. Hayvanı öldürmek. 2. Mahvetmek, yok etmek.

teori: Bilgi edinme sürecinin herhangi bir aşamasında ortaya atılan, geçerlilik ve güvenilirliği bilimsel yöntemle saptanmış bir genel bilgi ve açıklama düzeni.

tercüme: Çeviri.

tesis etmek: Kurmak, ortaya çıkarmak, oluşturmak.

teşekkül etmek: 1. Belirmek, belli bir biçim almak, oluşmak. 2. Kuruluş olarak oluşmak.

teşkil etmek: 1. Oluşturma, ortaya çıkarma, meydana getirme. 2. oluşum. 3. örgütleme.

teşvik etmek: İsteklendirmek, heveslendirmek.

tevekkül: Herhangi bir işte elinden geleni yapıp daha sonrasını Allah'a (cc) bırakmak.

tevhit: 1. Allah'ın (cc) birliğine inanma, bir sayma. 2. Allah'ın (cc) zatında, sıfatlarında ve fiillerinde birleme.

teyit etmek: Onaylamak.

tezkiye: Tasavvufta nefsi temizlemek, arıtmak.

trigonometrik: Üçgenleri hesaplamayı konu edinen matematik kolu ile ilgili olan.

U-Ü-V

uhrevi: Ahiret ile ilgili.

vasıf: Nitelik, özellik.

vect: Sevgi veya heyecandan doğan coşkunluk, kendinden geçme.

vefa: Sevgiyi sürdürme, sevgi, dostluk bağlılığı.

vesile olmak: 1. Kendisi ile herhangi bir amaca ulaşılan ve yakınlık sağlanan şey. 2. İnsanı Allah'a (cc) yakınlaştıran ve onun Allah (cc) katında güzel bir konum edinmesini sağlayan dosdoğru inanç, ibadet, ahlak ve Hz. Peygamber'in sünneti.

Y-Z

yegâne: Biricik, tek.

Yoga: Ruhsal yaşama ve bedene egemen olmayı amaçlayan Hint felsefe sistemi.

zahidane: Tasavvufta dünyaya rağbet etmeden, kendini bütünüyle ahirete ve Hakk'a vererek yaşama.

zanaatkâr: İnsanların maddeye dayanan gereksinimlerini karşılamak amacıyla öğrenimle birlikte deneyim, beceri ve ustalık gerektiren işleri yapan kimse.

zarafet: Zariflik, incelik, naziklik, güzellik.

zaviye: 1.Köşe. 2.Küçük tekke. 3.Anlayış, görüş, bakış açısı.

zikretmek: Söylemek, dile getirmek.

zooloji: Hayvan bilimi.

KAYNAKÇA

Bu kitabın dipnot gösterimi ve kaynakça hazırlanmasında *İsnad Atıf Sistemi 2. Edisyon* esas alınmıştır.

Alana özgü kavramların yazımında Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından yayımlanan *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kavramları Yazım Kılavuzu*'na uyulmuştur.

Abdal, Kaygusuz. *Vücudname*. haz. Abdurrahman Güzel. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1983.

Açıkgenç, Alparslan. "İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni.* ed. Bayram Ali Çetinkaya. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

Açıkgenç, Alparslan. *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*. İstanbul: İsam Yayınları, 2. Basım, 2013.

Ahmed bin Hanbel. *Müsned.* 6 Cilt. Beyrut: yy. 1969.

Akar, Muhlis. vd. *Güncel Meseleler İstişare Toplantısı IV.* Ankara: DİB Yayınları, 2013.

Alper, Ömer Mahir. "İtaat", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23/444-445, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Apaydın, H. Yunus. *İslam ve Toplum İlmihâl*. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Apaydın, H. Yunus vd. *İlmihâl 1-2*. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Atalan, Mehmet. "Cafer-i Sadık", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. ed. Bayram Ali Çetinkaya. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Aybakan, Bilal. "Şafii", *TDV İslam Ansiklopedisi.* 38/223-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aydın, Mahmut. *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 6. Basım, 2016.

Aydın, Mehmet. *Dinler Tarihine Giriş*. Konya: NKM Yayınları, 4. Basım, 2008.

Aydın, Mehmet S. "İnsan-ı Kamil", *TDV İslam Ansiklopedisi.* 22/331. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Aydın, Fuat. "Konfüçyanizm", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. ed. Bayram Ali Çetinkaya. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Aydüz, Salim. "Rasathane", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Aykut, Sait. "İbn Battûta", *TDV İslam Ansiklopedisi.* 19/361-368. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Baktır, Mehmet. *İslam Düşünesinde Akıl*. Sivas: Turkuaz Matbaa, 2013.

Bardakoğlu, Ali, "Organ Nakli", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi.* 3/512. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1997.

Bardakoğlu, Ali, "Kan", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi.* 2/529. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.

Bayraktar, Mehmet. *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi.* Ankara: TDV Yayınları, 8. Basım, 2017.

Beksaç, A. Engin. "Tac Mahal", *TDV İslam Ansiklopedisi.* 39/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Birışık, Abdülhamit. "Tefsir", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/290-294. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1967.

Bozkurt, Fuat. *Buyruk (İmam Cafer-i Sadık Buyruğu)*. İstanbul: Kapı Yayınları, 1982.

Bozkurt, Nebi. "Daru'l-hadis", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8/533. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Bozkurt, Nebi. "Daru'l-kurrâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8/545-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Bozkurt, Nebi. "Medrese", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8/338-340. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Bozkurt, Nebi. "Mektep", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/10-11. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Bozkuş, Metin. *Anadolu'da İslam ve Mezhepler*. Sivas: Asitan Yayınları, 2011.

Bozkuş, Metin. *Sivas Aleviliği*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2006.

Bucaille, Maurice. *Müspet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an*. çev. Mehmet Ali Sönmez. Ankara: DİB Yayınları, 1991.

Budak, Muhammed Ali. "Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyetinin Eğitim ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa'ya Katkıları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 23/1 (2016), 166.

Buhari, Muhammed bin İsmail. *el-Edebu'l-Müfred*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Beyrut: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye. 2005.

Buhari, Muhammed bin İsmail. *el-Camiu's-Sahih 1-8*. Kahire: Mektebetü-t Taberi, 2010.

Campbell, Joseph. *Doğu Mitolojisi*. çev. Kudret Emiroğlu. İstanbul: Islık Yayınları, 2015.

Canbulat, Mehmet. vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 2009.

Cebecioğlu, Ethem. *Hacı Bayram Veli.* Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 2011.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Sözlük Yayınları, 3. Basım, 2009.

Çağrıcı, Mustafa. "Ahlak", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/ 10-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Çağrıcı, Mustafa. "İhsan", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/ 544-545. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Çağrıcı, Mustafa. "İş Ahlakı", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. 2/473-474. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1997.

Çelebi, Evliya. *Seyahatname*. haz. Dankoff, Robert. vd. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Çelebi, İlyas. *Ebu Hanife'nin Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve İtikadi Görüşleri (Beyazizâde, İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin İtikadi Görüşleri)*. İstanbul: İFAV Yayınları, 5. Basım, 2016.

Çınar, Mahmut. "Zarurat-ı Diniyye", T*DV İslam Ansiklopedisi*. 44/138, *İstanbul: TDV Yayınları, 2013.*

Çubukçu, İ. Agâh. *Türk-İslam Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1987.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah. *Sünen*. Beyrut, yy. 1987.

Demir, Abdullah. *Ebû İshak Es-Saffâr'ın Kelam Yöntemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

Demirci, Kürşat. "Hinduizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18/112-116. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 6. Basım, 2000.

Din işleri Yüksek Kurulu Fetvalar. Martı, Huriye. (Genel Koordinatör). Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 2018.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihâli*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1993.

Dönmez, İbrahim Kâfi. *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1997.

Doğan, H. İsmail. *İmam Maturidi'nin Heretik Akımlara Yönelttiği Eleştiriler*. İstanbul: Düzey Kitap, 2016.

Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni. ed. Bayram Ali Çetinkaya. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Duman, Soner, *Günümüz Fıkıh Problemleri*. İstanbul: Beka Yayınları, 2018.

Ebu Nasr Serrac Tusi. *el-Lüma*. haz. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.

Efendi, Seyyid Ahmed Rifat. *Mir'âtü'l- Mekâsıd.* İstanbul: yy. 1293.

Ekinci, Yusuf. *Ahilik*. Ankara: Ecdâd Yayım, 1989.

Ekşi, Ahmet. *İslam Tıp Hukuk.* İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.

ERASLAN, Kemal. "Ahmed Yesevî", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/159-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar.* İstanbul: İfav Yayınları, 6. Basım, 2001.

Eröz, Mehmet. *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik.* İstanbul: Otag Matbaası, 1977.

Erturhan, Sabri. "Fıkhî Açıdan At Eti", *CÜİFD*. 11/2 (2007), 143-160.

Erturhan, Sabri. *Fıkıh Usulüne Giriş*. Sivas: Asitan Kitap, 2014.

Erünsal, İsmail E. "Kütüphane", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27/32-35. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Fettâh, İrfan Abdülhamîd. "Ebu'l-Hasan el-Eş'ari", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/ 444-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Feyizli, Hasan Tahsin. *Feyzü'l-Furkan*. İstanbul: Server İletişim Yayınları, 2013.

Gazali, Ebu Hamid. *İhyau Ulumi'd-Din*. çev. Mehmet A. Müftüoğlu. İstanbul: Pırlanta Yayınları, 1988.

Gölpınarlı, Abdulbaki. *100 Soruda Tasavvuf*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1969.

Görgün, Tahsin. "Kitabü'l-Hayevân", *TDV İslam Ansiklopedisi.* 26/18-20. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Güç, Ahmet. *Dinlerde Mabed ve İbadet*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 2005.

Güç, Ahmet. "Konfüçyüsçülük", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/167-170. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Güç, Ahmet. "Konfüçyanizm", *Yaşayan Dünya Dinler*i. Ankara: DİB Yayınları, 3. Basım, 2010.

Güç, Ahmet. "Konfüçyanizm", *Dinler Tarihi El Kitabı.* Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

Güç, Ahmet. "Taoizm", *Yaşayan Dünya Dinleri.* Ankara: DİB Yayınları, 3. Basım, 2010.

Güç, Ahmet. "Mabed", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27/276-280. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Güç, Ahmet. "Taoizm", *Dinler Tarihi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

Gündüz, Şinasi. "Taoizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: DİB Yayınları, 3. Basım, 2010.

Güner, Ahmet. *Tarikatlar Ansiklopedisi*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.

Gürer, Dilaver. *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf.* İstanbul: Ensar Yayınları, 2007.

Gürkan, Menderes. "Tedavi", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.

Gül, Kemal Vehbi. *Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması*. İstanbul: Toker Yayınları, 1996.

Güllülü, Sabahattin. *Ahi Birlikleri.* İstanbul: Ötüken Yayınları, 1977.

Hatun, Hacı Mahmut. *Dünyaya Yön Veren Müslüman Bilim Adamları*. İstanbul: Yeşil Elma Yayınları, 2012.

Habergetiren, Ömer Faruk. "İslam Hukukunda Gözetilmesi Zorunlu Maslahatlar Çerçevesinde İnsan Onuru", *İlahiyat Araştırmalar Dergisi*. 3/1 (2019), 150-169.

Hekim, Mustafa. *Büyük İslam ve Tasavvuf Önderleri*. İstanbul: İslam Dergisi Yayınları, 1993.

Hökelekli, Hayati. "İntihar", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22/351-353. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Hunkan, Ömer Soner. "Ortaçağ Semerkand'ında İlk Modern Türk Üniversitesi: Tamgaç Han İbrahim Medresesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 4/8 (2014), 17-44.

Işık, Emin. "En'âm Suresi", *TDV İslam Ansiklopedisi.* 11/169-170. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

İbni Battuta. *Büyük Dünya Seyahatnamesi*. çev. Muhammed Şerif Paşa. İstanbul: Yenişafak Yayınları, 2004.

İbni Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik. *es-Siretü'n-Nebeviye*. thk. Muhammed Ali Kutub. - Muhammed Balta. 3. Basım, Beyrut: el-Mektebetü'l Asriye, 1995.

İbni İshak, Ebu Abdillah Muhammed. *Kitabu'l- Mübtede ve'l-Meb'as*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1998.

İbni Kesir, Ebülfida. *Tefsirü'l-Kur'an'il-Azim*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.

İbni Mace, Ebu Abdullah Muhammed Kazvini. *Sünen*. Beyrut: yy. 1975.

İbni Sad, Ebu Abdillah Muhammed Sad. *et-Tabakâtü'l-Kübra.* Beyrut: Daru's-Sadr, 1968.

İbnülesir, İzzüddin bin Ebi'l-Hasen Ali bin Muhammed. *el-Kamil fi't-Tarih*. Beyrut: Darü'l-Fikr 1979.

İbnülesir, İzzüddin bin Ebi'l-Hasen Ali bin Muhammed. *Üsdü'l-Gabe fi Marifeti's-Sahabe*. thk. Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

İbni Manzur, Muhammed bin Mukerrem. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: yy. 1990.

İlgürel, Mücteba. "Evliya Çelebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/529-553. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Kahraman, Abdullah. *Güncel Dinî Konular ve Fıkhî Konular*. Malatya: Nasihat Yayınları, 2. Basım, 2017.

Kandemir, M. Yaşar. "Hadis", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15/27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar.* İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Karakoç, Sezai. *Mevlana*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 11. Basım, 2018.

Karaman, Ahmet. *Mukayeseli Dinler Tarihi*. İstanbul: İfav Yayınları, 10. Basım, 2013.

Karaman, Hayreddin. "Adalet", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/344. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Karaman, Hayreddin. vd. *İman ve İbadetler İlmihâl.* 2 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Karaman, Hayreddin. vd. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali.* Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Karaman, Hayreddin. vd. *Kur'an Yolu Tefsiri*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.

Kaya, Mahmut. "Beytü'l-hikme", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6/88-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kaya, Mahmut. "Felsefe", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 12/319-330. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kaya, Mahmut. "Râzî, Ebû Bekir", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34/479-485. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Kayaoğlu, İsmet. "İslam Medeniyetinin Batıya Etkileri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* (1987), 9.

Kayaoğlu, İsmet. *İslam Kurumlar Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1985.

Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1999.

Kazıcı, Ziya. "Ahîlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Kell, Machiel. "Sarı Saltuk", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/147-150. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Kırca, Celal. *Kur'an ve Fen Bilimleri.* İstanbul: Marifet Yayınları, 5. Basım, 1983.

Kızılgöz, Mehmet. *Gülbenk (Alevilikte Dua)*. Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1997.

Kocabaş, Şakir. "İslam ve Bilim", *Divan*, 1 (1996), 69-72.

Komisyon. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. İstanbul: MEB Yayınları, 2. Basım, 2000.

Sürmeli, Mehmet vd. *Dinî Terimler Sözlüğü*. Ed. Ahmet Nedim Serinsu. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.

Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB Yayınları, 5. Basım, 1984.

Kuşeyri, Abdulkerim. *Kuşeyri Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.

Kutlu, Sönmez. *Türkler ve İslam Tasavvuru*. Ankara: İSAM Yayınları, 2017.

Kutluer, İlhan. "Belhî, Ebu Zeyd", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5/412-414. İstanbul: TDV Yayınları,1992.

Kutluer, İlhan. *Akıl ve İtikad*. İstanbul: İz Yayınları, 1998.

Küçük, Abdurrahman vd., *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları, 2009.

Mahmud, Kaşgarlı. *Divanü Lügati't-Türk*. İstanbul: Darü'l-hilafet-i Aliye, Matbaayi Amire, 1333.

Malik bin Enes. *Muvatta.* thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 1-2, Beyrut: yy. 1985.

Mevlana, Celaleddin Rumi. *Rubailer*. çev. Nuri Gençosman. Ankara: MEB Yayınları, 1995.

Muheymid, Ali bin Salih. "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları", çev. Ali Aksu. *CÜİFD*, 5 (2001), 28.

Muslu, Ramazan. *Anadolu'da Tasavvuf Yolları*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2007.

Müslim, bin Haccac. *Sahih-i Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslam'da Bilim ve Medeniyet*. çev. İlhan Kutluer. İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.

Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed. *Sünen 1-2.* Kahire, ts.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Alevi", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/ 368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektaş-ı Velî", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14/455-458. İstanbul: TDV Yayınları, , 1996.

Ökten, Sadettin. "Cezerî, İsmâil bin Rezzâz", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7/ 505-508. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Öngören, Reşat. "Tasavvuf", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/119-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Öngören, Reşat. "Mevlana Celâleddin-i Rûmî", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/441-448. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Önkal, Ahmet - BOZKURT, Nebi. "Cami", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7/91-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Öz, Baki. *Hünkar Bektaş Velî Fevâid*. İstanbul: Can Yayınları, 1996.

Öz, Mustafa. "Cafer es-Sadık", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7/1-3. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Özcan, Hanifi. *Mâtüridî'de Dinî Çoğulculuk*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, 1995.

Özcan, Nuri. "Mevlevî Âyini", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/464-466. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Mâverâünnehir", 28/177-180. *TDV İslam Ansiklopedisi.* Ankara: TDV Yayınları, 2003.

ÖZKÖSE, Kadir. *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2002.

ÖZKÖSE, Kadir. *Anadolu Tasavvuf Önderleri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2008.

Öztürk, Abdulvehhabin *İslam'da Emek ve İşçi-İşveren Münasebetleri*. Ensar Neşriyat, İstanbul: 1986.

Öztürk, Eyüp. "İslam Medeniyetinin Dünya Medeniyet ve Bilimine Katkısı", *İslam Medeniyeti Tarihi El Kitabı*. ed. Eyüp Baş. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2020.

Özyazıcı, Alparslan. *Alkollü İçkiler Sigara Ve Madde Bağımlılığı*. Ankara: DİB Yayınları, 8. Baskı, 2007.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

Pedersen, Johannes. *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. ter. Mustafa Macit Karagözlüoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.

Rumi, Eşrefoğlu. *Divan*. haz. Mustafa Tatçı. Ankara: DİB Yayınları, 2014.

Sarıçam, İbrahim. - ERŞAHİN, Seyfettin. *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Sarıkçıoğlu, Ekrem. *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Yayınları, 5. Basım, 2004.

Saygı, Hakkı. *Alevi-Bektaşi İnanç Sistemi ve Erkanları*. İstanbul: Dosteli Vakfı Yayınları, 2015.

Sezgin, Fuat. *İslam'da Bilim ve Teknik 1-4*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008.

Sinanoğlu, Mustafa. "Şirk", TDV İslam Ansiklopedisi. 39/193-198, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Sunkan, Ömer Soner, "Ortaçağ Semerkand'ında İlk Modern Türk Üniversitesi: Tamgaç Han İbrahim Medresesi", Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 4/8, (2014) 17-44.

Şahin, İlhan. "Ahi Evran", *TDV İslam Ansiklopedisi.* 1/529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Şahin, Sami. "Sivas Gök Medrese (Sahibiye Medresesi) ve Kitabelerindeki Rivayetlerin Hadis Değeri", *CÜİFD*. 10/1 (2006), 145-163.

Taberani, Ebülkasım. *el-Mucemü'l-kebir.* 1-5 nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. Beyrut, Dru ihyait-türâsilarabi, ts.,

Tatcı, Mustafa. "Yunus Emre", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/600-606. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Terzioğlu, Arslan. "Bîmâristan", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6/163-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed bin İsa. *Sünenü't- Tirmizî Tercümesi*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: yy. 1938.

Topaloğlu, Bekir. "Maturidi: Kelama Dair Görüşleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/343-360. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Topdemir, Hüseyin Gazi. "İbnü'l Heysem", *TDV İslam Ansiklopedisi.* 21/82-87. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Topdemir, Hüseyin Gazi. "Budizm", *TDV İslam Ansiklopedisi.* 6/352-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Ebü'l-Esved ed-Düeli", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Tümer, Günay. "Brahmanizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6/329-333. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Tümer, Günay. "Budizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6/352-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Tusi, Ebu Nasr Serrac. *el-Lüma*. çev. H. Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.

Turan, Ahmet. *İslam Mezhepleri Tarihi.* Samsun: Sidre Yayınları, 2000.

Türer, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.

Turan, Osman. *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 5. Basım, 1999.

Uluçay, Ömer. *Alevilikte Dua*. Adana: Gözde Yayınları, 1996.

Uludağ, Süleyman. "Edep", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1977.

Unat, Yavuz. "Ömer Hayyâm", *TDV İslam Ansiklopedisi.* 34/68-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Uzunpostalcı, Mustafa. "Ebu Hanife", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/413-145. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Üçer, Cenksu. *Tekke, Zaviye, Dergahtan Cemevi'ne*. Ankara: TDV Yayınları, 2017.

Vakidi, Muhammed bin Ömer bin Vakıd. *Kitabü'l-Megâzi*. thk. Marsden Joners. Beyrut: Allemü'l-Kütüb, 1984.

Veli, Hacı Bektaş. *Makalat*. haz. M. Esad Coşan, Ankara: Seha Neşriyat, ts.

Yakıt, İsmail. - Durak, Necdet. *İslam'da Bilim Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.

Yaman, Ali. "Alevilerde Dedelik ve Dede Ocakları", ed. A. Yaşar Ocak. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.

Yaman, Mehmet. *Alevilik İnanç- Edep-Erkân*. İstanbul: Demos Yayınları, 2011.

Yardım, Ali. "Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da Daru'l-Hadis", 8/242. *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Ebu Hanife: Akaide Dair Görüşleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/143-145. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Maturidiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/163-165. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yazıcı, Nesimi. *Türk-İslam Devletleri Tarihi.* Ankara: AÜİF Yayınları, 1992.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sadeleştirenler: İsmail Karaçam vd., İstanbul: Azim Dağıtım, 2017.

Yesevi, Hoca Ahmet. *Divan-ı Hikmet.* ed. Mustafa Tatcı. Ankara: Merkez Repro Basım Yayınları, 2016.

Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi 1- 6.* İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.

Yılmaz, Hacı. "Ahmet Sırrı Dedebaba'nın Bektaşî Tarîkatı", *Hacı Bektaş Veli Dergisi*. 10 (2013) 45-46.

Yılmaz, H. Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar.* İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 1997.

Yılmaz, Hüseyin. Alevi-Sünnî Diyalogu, Sivas: Asitan Yayınları, 2011.

Yitik, Ali İhsan. "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. İstanbul: DİB Yayınları, 2007.

Yitik, Ali İhsan. "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz, İstanbul: DİB Yayınları, 2007.

Zeydan, Corci. *İslam Uygarlıkları Tarihi*. çev. Necdet Gök. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2015.

Zeydan, Abdülkerim. *Fıkıh Usulü*. çev. Rûhi Özcan. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1993.

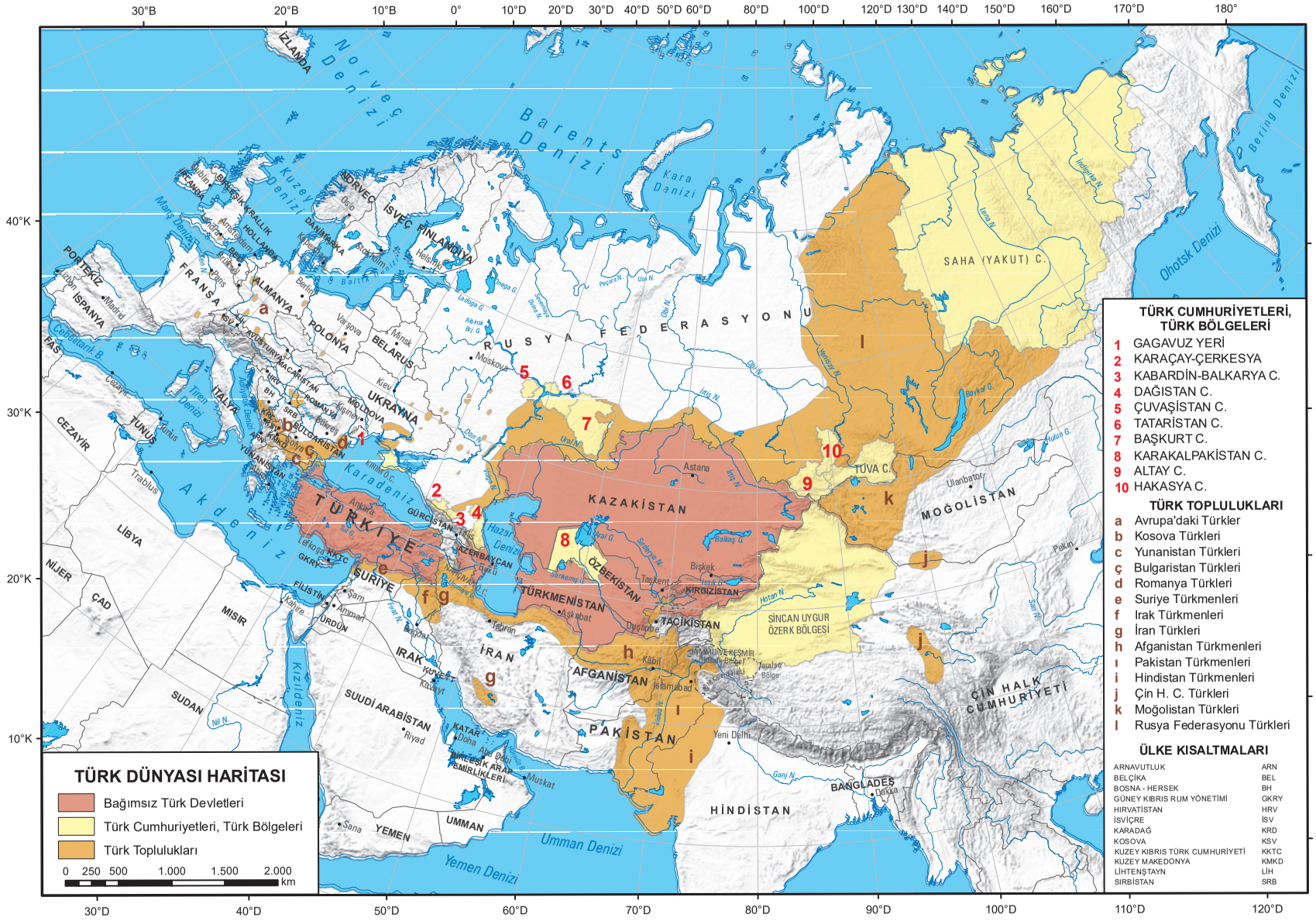
Zuhayli, Vehbe. *et-Tefsirü'l-Münir.* çev. Ahmet Efe. 1-15, İstanbul: Risale Yayınları, 2015.

Zuhayli, Vehbe. *Fıkhu'l-İslami 1-8*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1984.

ÖLÇME DEĞERLENDİRME SORULARI CEVAP ANAHTARI

GÖRSEL KAYNAKÇA VE İNTERNET KAYNAKÇASI

25°D
30°D
35°D
40°D
45°D
50°D
40°K
35°K
ROMANYA
Bükreş
Tuna N.
UKRAYNA
RUSYA FEDERASYONU
HAZAR DENİZİ
Sofya
BULGARİSTAN
K A R A D E N İ Z
GÜRCİSTAN
Tiflis
ACARA Ö.C.
Artvin
Kura N.
Ardahan
ERMENİSTAN
AZERBAYCAN
Erivan
Kars
Iğdır
NAHÇIVAN Ö. (AZERBAYCAN)
Aras N.
Ağrı
Erzurum
Erzincan
Sivas
Tunceli
Bingöl
Muş
Van
Bitlis
Siirt
Hakkâri
Şırnak
Mardin
Batman
Diyarbakır
Urumiye Gölü
İ R A N
Elâzığ
Malatya
Adıyaman
Kahramanmaraş
Gaziantep
Şanlıurfa
Kilis
Osmaniye
Adana
Hatay
Mersin
Niğde
Kayseri
Nevşehir
Aksaray
Konya
Karaman
Antalya
Isparta
Burdur
Denizli
Muğla
Aydın
Manisa
İzmir
Atina
Uşak
Afyonkarahisar
Kütahya
Eskişehir
Balıkesir
Bursa
Çanakkale
Gökçeada
Bozcaada
Yalova
Bilecik
Kocaeli
Sakarya
Düzce
Bolu
Karabük
Çankırı
Çorum
Yozgat
Kırşehir
Kırıkkale
Ankara
Tokat
Amasya
Samsun
Sinop
Ordu
Giresun
Trabzon
Rize
Gümüşhane
Bayburt
Zonguldak
Bartın
Kastamonu
Çankırı
Edirne
Kırklareli
Tekirdağ
İstanbul
YUNANİSTAN
MARMARA DENİZİ
EGE DENİZİ
Gediz N.
Büyük Menderes N.
Küçük Menderes N.
Sakarya N.
Kızılırmak N.
Yeşilırmak N.
Fırat N.
Tuz Gölü
Van Gölü
Seyhan N.
Ceyhan N.
Dicle N.
KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
Erenköy
Lefkoşa
GÜNEY KIBRIS RUM YÖNETİMİ
S U R İ Y E
I R A K
LÜBNAN
Beyrut
Şam
Bağdat
A K D E N İ Z
L İ B Y A
M I S I R
Tel Aviv
FİLİSTİN
Batı Şeria
Doğu Kudüs
FİLİSTİN
Gazze Şeridi
İSRAİL
Süveyş K.
TÜRKİYE'NİN MÜLKİ İDARE BÖLÜMLERİ İLE
KARA VE DENİZ KOMŞULARI HARİTASI
BAŞKENT
Ankara
İL MERKEZİ
Elâzığ
GÖL
ÜLKE SINIRI
ÖZERK BÖLGE SINIRI
AKARSU
0 50 100 200 300 400
km
Harita Genel Müdürlüğü tarafından üretilmiştir.

TÜRK DÜNYASI HARİTASI
Bağımsız Türk Devletleri
Türk Cumhuriyetleri, Türk Bölgeleri
Türk Toplulukları
0 250 500 1.000 1.500 2.000 km
TÜRK CUMHURİYETLERİ, TÜRK BÖLGELERİ
1 GAGAVUZ YERİ
2 KARAÇAY-ÇERKESYA
3 KABARDİN-BALKARYA C.
4 DAĞISTAN C.
5 ÇUVAŞİSTAN C.
6 TATARİSTAN C.
7 BAŞKURT C.
8 KARAKALPAKİSTAN C.
9 ALTAY C.
10 HAKASYA C.
TÜRK TOPLULUKLARI
a Avrupa'daki Türkler
b Kosova Türkleri
c Yunanistan Türkleri
ç Bulgaristan Türkleri
d Romanya Türkleri
e Suriye Türkmenleri
f Irak Türkmenleri
g İran Türkleri
h Afganistan Türkmenleri
ı Pakistan Türkmenleri
i Hindistan Türkmenleri
j Çin H. C. Türkleri
k Moğolistan Türkleri
l Rusya Federasyonu Türkleri
ÜLKE KISALTMALARI
ARNAVUTLUK ARN
BELÇİKA BEL
BOSNA - HERSEK BH
GÜNEY KIBRIS RUM YÖNETİMİ GKRY
HIRVATİSTAN HRV
İSVİÇRE İSV
KARADAĞ KRD
KOSOVA KSV
KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ KKTC
KUZEY MAKEDONYA KMKD
LİHTENŞTAYN LİH
SIRBİSTAN SRB
RUSYA FEDERASYONU
KAZAKİSTAN
TÜRKİYE
İRAN
AFGANİSTAN
PAKİSTAN
HİNDİSTAN
ÇİN HALK CUMHURİYETİ
MOĞOLİSTAN
SAHA (YAKUT) C.
TUVA C.
ÖZBEKİSTAN
TÜRKMENİSTAN
KIRGIZİSTAN
TACİKİSTAN
AZERBAYCAN
GÜRCİSTAN
UKRAYNA
BELARUS
POLONYA
ALMANYA
FRANSA
İSPANYA
PORTEKİZ
İTALYA
İRLANDA
İZLANDA
NORVEÇ
İSVEÇ
FİNLANDİYA
DANİMARKA
HOLLANDA
BELÇİKA
ROMANYA
BULGARİSTAN
YUNANİSTAN
SIRBİSTAN
BOSNA-HERSEK
HIRVATİSTAN
MACARİSTAN
SLOVAKYA
MOLDOVA
SUUDİ ARABİSTAN
IRAK
SURİYE
LİBYA
MISIR
SUDAN
YEMEN
UMMAN
KATAR
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ
BANGLADEŞ
Norveç Denizi
Barents Denizi
Kara Denizi
Beyaz Deniz
Bering Denizi
Ohotsk Denizi
Baltık Denizi
Kuzey Denizi
Akdeniz
Karadeniz
Hazar Denizi
Kızıldeniz
Umman Denizi
Yemen Denizi
Marmara Denizi
Tiren Denizi
Moskova
Kiev
Minsk
Varşova
Berlin
Paris
Madrid
Lizbon
Roma
Atina
Ankara
İstanbul
Astana
Taşkent
Bişkek
Aşkabat
Tahran
Bağdat
Şam
Amman
Kahire
Trablus
Tunus
Cezayir
Rabat
Fas
Riyad
Sana
Muskat
Kabil
İslamabad
Yeni Delhi
Dakka
Pekin
Ulanbator
Lahor
Kuveyt
Doha
Dubai
Abu Dabi
Beyrut
Kudüs
Ürdün
Lefkoşa
Sofya
Belgrad
Saraybosna
Zagreb
Ljubljana
Viyana
Prag
Budapeşte
Bükreş
Kişinev
Tallinn
Riga
Vilnius
Helsinki
Stockholm
Oslo
Kopenhag
Dublin
Reykjavik
Amsterdam
Brüksel
Lüksemburg
Cebelitarık B.
Çanakkale B.
Fırat N.
Dicle N.
Nil N.
Ganj N.
Obi N.
Yenisey N.
Lena N.
İndigirka N.
Kolyma N.
Peçora N.
Ural N.
İrtiş N.
Syrdarya N.
Amuderya N.
Sarı N.
Hoang Ho N.
Mekong N.
Brahmaputra N.
Ladoga G.
Onega G.
Finlandiya G.
Bothnia G.
Riga G.
Danzig G.
Venedik G.
Gabes G.
Sidra G.
Aden G.
Oman G.
Basra G.
Bengal G.
Tayland G.
Tonkin G.
Balkaş G.
Aral G.
Hudson B.
Baffin B.
Grönland
Kanada
ABD
Meksika
Küba
Jamaika
Haiti
Porto Riko
Venezuela
Kolombiya
Panama
Kosta Rika
Nikaragua
Honduras
Guatemala
Belize
Salvador
Meksika K.
Karayip Denizi
Florida B.
Florida
Teksas
Kaliforniya
Alaska
Hawaii
Yukon
Mackenzie
Hudson K.
Labrador
Newfoundland
Nova Scotia
Quebec
Ontario
Manitoba
Saskatchewan
Alberta
Britanya Kolombiyası
Yukon
Kuzey Kutup Bölgesi
Nunavut
Grönland
Baffin Adası
Victoria Adası
Banks Adası
Prince Patrick Adası
Ellesmere Adası
Axel Heiberg Adası
Melville Adası
Prince of Wales Adası
Somerset Adası
Boothia Yarımadası
King William Adası
Devon Adası
Cornwallis Adası
Bylot Adası
Baffin Adası
Southampton Adası
Coats Adası
Mansel Adası
Akımiski Adası
Belcher Adaları
Nottingham Adası
Resolution Adası
Akpatok Adası
Ungava Yarımadası
Labrador
Newfoundland
Prince Edward Adası
Cape Breton Adası
Anticosti Adası
Magdalen Adaları
Sable Adası
Nova Scotia
New Brunswick
Maine
Vermont
New Hampshire
Massachusetts
Rhode Island
Connecticut
New York
Pennsylvania
New Jersey
Delaware
Maryland
Virginia
West Virginia
Ohio
Kentucky
Tennessee
North Carolina
South Carolina
Georgia
Alabama
Mississippi
Louisiana
Arkansas
Missouri
Illinois
Indiana
Michigan
Wisconsin
Minnesota
Iowa
Kansas
Nebraska
South Dakota
North Dakota
Montana
Wyoming
Colorado
New Mexico
Arizona
Utah
Nevada
Idaho
Oregon
Washington
Alaska
Hawaii
Meksika Körfezi
Teksas
Oklahoma
Kansas
Nebraska
Colorado
New Mexico
Arizona
Utah
Nevada
Kaliforniya
Oregon
Washington
Idaho
Montana
Wyoming
Dakota
Minnesota
Iowa
Missouri
Arkansas
Louisiana
Mississippi
Alabama
Georgia
Florida
South Carolina
North Carolina
Tennessee
Kentucky
Virginia
West Virginia
Ohio
Indiana
Illinois
Michigan
Wisconsin
Pennsylvania
New York
Maryland
Delaware
New Jersey
Connecticut
Rhode Island
Massachusetts
Vermont
New Hampshire
Maine
Kanada
Meksika
Küba
Jamaika
Haiti
Porto Riko
Venezuela
Kolombiya
Panama
Kosta Rika
Nikaragua
Honduras
Guatemala
Belize
Salvador
Meksika K.
Karayip Denizi
Florida B.
Florida
Teksas
Kaliforniya
Alaska
Hawaii
Yukon
Mackenzie
Hudson K.
Labrador
Newfoundland
Nova Scotia
Quebec
Ontario
Manitoba
Saskatchewan
Alberta
Britanya Kolombiyası
Yukon
Kuzey Kutup Bölgesi
Nunavut
Grönland
Baffin Adası
Victoria Adası
Banks Adası
Prince Patrick Adası
Ellesmere Adası
Axel Heiberg Adası
Melville Adası
Prince of Wales Adası
Somerset Adası
Boothia Yarımadası
King William Adası
Devon Adası
Cornwallis Adası
Bylot Adası
Baffin Adası
Southampton Adası
Coats Adası
Mansel Adası
Akımiski Adası
Belcher Adaları
Nottingham Adası
Resolution Adası
Akpatok Adası
Ungava Yarımadası
Labrador
Newfoundland
Prince Edward Adası
Cape Breton Adası
Anticosti Adası
Magdalen Adaları
Sable Adası
Nova Scotia
New Brunswick
Maine
Vermont
New Hampshire
Massachusetts
Rhode Island
Connecticut
New York
Pennsylvania
New Jersey
Delaware
Maryland
Virginia
West Virginia
Ohio
Kentucky
Tennessee
North Carolina
South Carolina
Georgia
Alabama
Mississippi
Louisiana
Arkansas
Missouri
Illinois
Indiana
Michigan
Wisconsin
Minnesota
Iowa
Kansas
Nebraska
South Dakota
North Dakota
Montana
Wyoming
Colorado
New Mexico
Arizona
Utah
Nevada
Idaho
Oregon
Washington
Alaska
Hawaii
Meksika Körfezi
Teksas
Oklahoma
Kansas
Nebraska
Colorado
New Mexico
Arizona
Utah
Nevada
Kaliforniya
Oregon
Washington
Idaho
Montana
Wyoming
Dakota
Minnesota
Iowa
Missouri
Arkansas
Louisiana
Mississippi
Alabama
Georgia
Florida
South Carolina
North Carolina
Tennessee
Kentucky
Virginia
West Virginia
Ohio
Indiana
Illinois
Michigan
Wisconsin
Pennsylvania
New York
Maryland
Delaware
New Jersey
Connecticut
Rhode Island
Massachusetts
Vermont
New Hampshire
Maine